

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GOLDSCHMIDT & NORDHOLM

DANSKE FARVERE

EN HISTORISK UDSIGT VED

DE GOLDSCHMIDTSKE FABRIKERS HUNDREDAARS JUBILÆUM

1800 — 24. DECEMBER — 1900

AF

C. NYROP

KJØBENHAVN

NIELSEN & LYDICHES BOGTRYKKERI

1900

Trykt i 200 Exemplarer.

INDHOLD.

	Side.
Husflid	7
Udlandets Forhold	11
Første danske Farveri	16
Børnehuse	20
Silke- og Uldenfarvere	28
Guldhuset	38
Smaa Kaar	47
De store Opgaver	57
I Provinserne	69
Katuntrykkerier	83
Isak Samuel Goldschmidt	98
Isak Goldschmidts Tid	109
Svende- og Lavsforhold	126
Benny Goldschmidt	135
Goldschmidt & Nordholm	144
Slutning	148
Bilag.	
Danske Farvere udenfor Kjøbenhavn	161
Dagbogsoptegnelser af M. A. Jürgensen	178
Optegnelser af en dansk Farversvend	182
Et Svendebrev	185
Dansk Farverforening	185
Register	191

Husflid.

Under Erik Klipping udkom der (1283) en interessant Forordning, der synes ligesom at skulle stanse en vis udskøjende Bevægelse i Henseende til Drikkevarer og Klædedragt. Den forbød at sælge og drikke Tyskøl; den indskærpede, at det ikke maatte bebrejdes Nogen, at han bar sine Klæder et Aar eller længere. Specielt forbød den Brugen af »udskaarne« Klæder; de skulde være hele eller i det Højeste tveskiftede, og Ingen uden Kongen og hans Börn maatte pryde deres Klæder med Guld eller Sølv.

Hvad man paa Klædedragtens Omraade søgte at stanse, var sikkert indtrængende tyske Moder. I det foregaaende Aarhundrede havde Svend Grathe banet Vejen for dem. Men hvori de paagjældende Moder have bestaaet, kan nu næppe bestemt paavises. Dog tør det nok antages, at der har været Farver med i Spillet. »Udskaarne« Klæder gav jo rig Lejlighed til at lade Tøjer af anden Farve end den yderste Klædning skinne igjennem denne. Fra gammel Tid elskedes stærke Farver her i Norden. Efter Sagaerne var ufarvet Vadmel nærmest Trælledragt. De frie Mænd og Kvinder bare blaa og røde, grønne og brune Klæder. Og Kæmpeviserne bekræfte dette. Der nævnes

en Farvepragt i dem, der ikke alene giver sig Udslag i gule og grønne, graa, røde og blaa Kapper, Kjortler og Trøjer, men i silkesyede Særke og guldspændte Sko, i Hermelin, Sobel og Maar for ikke at tale om blaa Bolstre og blaa eller gule silkesyede Sejl.

Farvning maa have været en kjendt Kunst. Vi høre da ogsaa, at der paa Island dyrkedes Urter (litgras), hvor med der kunde farves, og Farvning gav Værdi. Sex Alen Vadmel, gangbart, nyt og ubrugt, sattes til Værdi af een Øre, men fem Alen Vadmel med rødbrune Striber naaede samme Værdi. Der forlyder dog Intet om, hvorledes Farvningen udførtes. Der nævnes ingen Farvere, saa lidt som der nævnes nogen Væver. Det var Altsammen Husflidsvirksomhed. De nordiske Kvinder kunde godt bruge deres Hænder. De »singlede« (baldyrede) deres Hjærtenskærs Skjorte, dens Söm blev »stukken med Silken den hvide«. Efter den ældre Edda syede Gudrun, da hun efter Sigurds Drab opholdt sig i Danmark, sammen med Thora Hakonsdatter Svaner og Slotte med Guld, og i Visen om Marsk Stigs Døtre hedder det, at de »kan Guld spinde og væve i Rør eller Lad«:

De vov i den første Liste
Jomfru Marie og Jesum Kriste.
De vov i den anden Rør
Danske Dronning med alle hendes Mør.

Ja »de vævede Hjort, de vævede Hind, de væved dem selv med hviden Kind«. Og til disse mere sagnmæssige Exempler kan der føjes fuldt historiske. Efter sin Skilsmisse fra Svend Estridsen var det Dronning Gyda en kjær Beskjæftigelse sammen med sine Terner at tilvirke pragtfulde Kaaber til Præsternes Brug i f. Ex. Roskilde Kirke, og Kong Niels' Dronning Margrete Fredkulla traadte i Dronning Gydas Fodspor.

Men Alt, hvad der blev brugt af vævede og farvede Stoffer her i Landet, blev ikke tilvirket her. Allerede i Sagatiden kjendes her i Norden en Række kostbare fremmede Stoffer som Guðvefr, Pell, Fustan og Baldikin, og 1225 nævnes det, hvorfra et enkelt Stof kom. Da Valdemar II i det nævnte Aar løskjøber sig fra Fangenskabet hos Grev Henrik af Schwerin, maa han bl. A. yde ham 1000 Alen *flandersk* Skarlagen til 100 Ryttere. Og fra Erik Menveds Tid kjendes en Bestemmelse af 1304, der i saa Henseende giver god Oplysning. Den sætter Prisen paa en Række *flanderske* Klædesorter. Dyrest er Klædet fra Gent (*pannus gandanus*). Det skal koste 8 Øre en Alen, 40 Mark et Stykke. Derefter kommer Klædet fra Ypern (7 Øre pr. Alen) og Brügge (5 Øre 1 Ørtug pr. Alen) og saa endnu sex forskellige andre, billigere Sorter med Navnene Orthingburgh, Nyuælst, Popærst, Thornist, Thyuk sain og Awærst. Hvilke Steder, der skjule sig i disse Navne, er det næppe let at udfinde — Thornist er dog muligvis Tournai — men som antydet have de sikkert alle ligget i Flandern, ti i Modsætning til samtlige disse Klædesorter nævner Forordningen endnu »andet Klæde nemlig Bra-band, Engelsk og Langlabeen (!)«.

Det var herefter nederlandsk og engelsk Klæde, der kom til Danmark, og det kom navnlig hertil over Ribe. Allerede efter Kæmpeviserne havde denne By Klædestoffer i Oplag. Der rides langvejsfra til den for »det Skarlagen ny at købe«. Og af Dronning Kirstines Regnskabsbøger fra Tiden strax efter 1500 kan det ses, hvorledes de Ribe Kjøbmænd drog til Markederne i Kolding, Odense og Svendborg med det af dem indførte Klæde.

Der brugtes ikke lidt fremmed Klæde i Danmark, og det er da naturligt, at en i industriel Henseende paa forskjellig Maade opadgaaende Tid ogsaa forsøger paa at faa

en dansk Textilindustri i Gang. Strax efter sin Trøbestigelse (1559) har Frederik II Tanke for at faa en Klædebereder og en Farver hertil fra Lübeck eller Hamborg. Og paa det nuværende Vartovs Grund faar han virkelig et Farveri i Gang, det første professionelle Farveri i Danmark. Men inden vi gaa over til nærmere at omtale det skulle vi se, hvorledes Udlandets Forhold paa dette Omraade havde udviklet sig.

Udlandets Forhold.

Som ovenfor nævnt fik Danmark sit Klæde fra England og Nederlandene. Men det sidste Sted var afgjort det væsentlige Produktionssted, ligesom det Sted, hvor Produktionen stod højest. I Aaret 1111 søgte England at knytte flanderske Vævere til sig, og »Flamingi« brugtes tidlig som Navn paa saavel Klædemagerne i Thüringen som Farverne i Wien. Væverne i de flanderske Byer spillede en Rolle. I Brügge kunde de 1302 stille ikke mindre end 1984 bevæbnede Mænd, i Gent var der c. 1325 over 2000 Vævestole i Gang, og samtidig brugte Ypern hvert Aar c. 89,000 Plomber til Mærker ved de i den vævede Stykker Klæde. Den oprindelige Husflidsvirksomhed var i disse Egne tidligt bleven dreven ind i speciel Fagvirksomhed. 1296 er det Regel i Gent, at den, der gjør blaat eller i det Hele ensfarvet Klæde, ikke maa gjøre sribet eller flerfarvet Klæde, ja endog Appretering af ensfarvet og flerfarvet Klæde holdtes skilt fra hinanden. Det er da naturligt, at ogsaa Farvning omtales i særlige Regler. Kjøbmænd, der farve eller lade farve Klæde, maa ikke kjøbe, sælge eller forarbejde Uld; Uldhandlerne maa ikke forarbejde Ulden, de gjøre Forretninger med, hverken farve Uld eller Klæde, og den, der har et Farveri, maa paa den anden Side kun farve;

han maa ikke selvstændigt købe Uld eller Klæde til Farvning og ikke sælge farvet Klæde.

Der dannedes særlige Farverlav i de flanderske Byer. Men andensteds var Forholdet langtfra saa klart. I Paris f. Ex., hvor Klædetilvirkningen stod højt, uden at den dog kunde maale sig med Flanderns, var der nok allerede i det trettende Aarhundrede ved Siden af Væverne særlige Lavbaade for Valkere, Overskærere og Farvere, men samtidig var der stærk Strid om navnlig de Sidstes Stilling. Væverne mente, at de vedblivende havde Ret til at farve, hvad de tilvirkede, og i Vrede over Kjendelser af 1277 og 1279, der gik dem imod, sendte de deres færdigvævede Klæde til Farvning udenfor Paris, hvad der affødte nye Retstrætter.

I Tyskland betragtedes til ind i det sextende Aarhundrede Væveri og Farveri som hørende til eet Erhverv, og naar vi i det fjortende og femtende Aarhundrede træffe særlige Statuter for Farvere, er det Linnedfarvere, de angaa. I Köln gjøres der paa denne Tid indenfor Uldfarveriet Forskjel mellem de egentlige Uldfarvere (Blaafarvere) og Rødfarverne («Rotere») — de Sidste farvede rødt, grønt og »fyelfarb« — men begge disse Slags Farvere hørte til Uldenvæverlavet. Forøvrigt var det i Köln delvis forbudt at farve færdigvævet Klæde; det var Ulden eller Garnet, der skulde farves.

I Strassburg, hvor Forholdene udviklede sig saaledes, at Klædet som Regel bragtes ufarvet i Handelen, nævnes som Følge heraf Farvere saa godt som ikke. Men 1357 tillades det udtrykkeligt Væverne at farve sort, og da der i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede stod en hidsig Kamp mellem Byens Klædemagere (Tucher und Weber) paa den ene og dens Overskærere paa den anden Side, om hvem der havde Ret til at farve, tilkjendtes Retten principielt de Første. I Bern gaves der 1420 Artikler for Uldvæverne, Farverne og Valkerne under Eet, og i Basel

faldt der 1504 en Kjendelse, hvorefter al egentlig Farvning, hvorved Töjet blev dyppet (»eingestossen«, »eingetaucht«), tilkom Væverlavet, saaledes at kun »das Schwärtzen«, Sortfarvning med Svamp og Børste paa et Bord, kunde udøves af Overskærerne. I Overensstemmelse hermed satte Væverlavet 1589 igjennem, at Silkefarverne maatte underordne sig det.

Det er som Regel ganske store Forhold, der føre til den her antydede Udvikling. Ti er det end en Overdrivelse, naar en Krönike fortæller, at efter det saa kaldte Væverslag (1372) stansedes i Köln c. 30,000 Vævestole, tror man dog at kunne regne, at c. 600 Huse i Byens Væverkvarter beboedes af Spindere, Vævere, Valkere og Overskærere. Væverslaget var forøvrigt et Led i den store Kamp, som Kölns Haandværkere førte mod de rige Kjøbmandsslægter om politisk Indflydelse.

Paa det textile Omraade var det de saa kaldte »Gewandschneider«, d. v. s. Klædekjøbmændene, der væsentlig havde Magten, og saaledes var det ogsaa, naar vi fra de hidtil nævnte Byer gaa mod Nord til Lübeck og Hamborg. I Lübeck giver Raadet i Aaret 1500 Uldfarverne Lavsartikler, i hvilke den stadige Forudsætning synes at være, at Farverne udelukkende arbejde for Kjøbmænd. De staa under dem, saaledes som det ses, naar det hedder, at en Farverenke kun kan blive ved den Afdødes Farveri, naar hun gifter sig med en Mand, som »Raadet og Kjøbmændene« finde passende. Det er en selvfølgelig Bestemmelse, at ingen Farver eller Farversvend under sin Stillings Fortabelse maa købe eller sælge Klæde. I Hamborg træffe vi ikke nogen egentlig Farverkorporation, men Vantsnidernes (d. e. Gewandschneidernes) Oldermænd i særlig Forbindelse med de Kjøbmænd, der fare paa England, give 1535 Byens Farvere visse Regler at følge, og samtidig hedder det, at Englandsfarerne og Vantsniderne have vedtaget, at en Farver ikke

paa egen Haand maa oprette et Farveri, det kan kun ske med de nævnte Kjøbmandskorporationers Samtykke. Det var dem, der 1530 fik Klædefarveren Gert Martens og Klædeberederen Jakob Samson fra Antwerpen til Hamborg for at farve og berede Klæde, som de indførte fra England.

Ogsaa herhjemme var det Kjøbmændene, der tog Magten. I de kjøbenhavnske Vantsnideres Skraa af 1592 hedder det, at deres Lav, Klædebolavet, »er det højeste Lav her i Staden«. Men desuagtet vare Forholdene vidt forskellige. Det var ikke Kjøbmændene men Kongen, der gik i Spidsen med at faa et Farveri paa Fode her i Landet. I en anden Henseende synes Forholdene i Kjøbenhavn, Hamborg og Lübeck derimod aldeles ens. Linnedvæverne nævnes i alle tre Byer som sluttet Korporation for Uldenvæverne. For de hamborgske Linnedvævere foreligger der Artikler fra c. 1375, for de lybske fra c. 1400 og for de kjøbenhavnske fra 1550, medens Uldvæverne først følge efter henholdsvis c. 1425, 1477 og — 1704. I ingen af Artiklerne for Linnedvæverne omtales deres Fabrikats Farvning, hvad der jo kan være ganske naturligt, naar der gaas ud fra, at Linned i Almindelighed brugtes ufarvet. Men der er i hele dette Forhold dog noget ganske mærkeligt, ti de nordiske Folk gik Middelalderen igjennem væsentlig klædte i Uld. De kjendte og brugte ogsaa Linklæder, men de vare ikke højt ansete, saaledes som det kan ses af det gamle Ord fra »Kongespejlet« (c. 1200): »Lad altid Din Skjorte skjære et godt Stykke kortere end Din Kjortel, ti ingen høvisk Mand kan pynte sig med Hör og Hamp«. Desuagtet er det dog som ovenfor nævnt sikkert, at der tidligt nævnes Linnedfarvere forskellige Steder i Tyskland. Men ligesom Tilvirkningen af linnede Stoffer var mere ligefrem end Tilvirkningen af uldne Stoffer, saaledes har Farvningen af de første sikkert ogsaa været lettere

end Farvningen af Klæde o. lign. Sikkert er det i alt Fald, at de Farvere, der behandlede linnede Stoffer, allerede i det femtende Aarhundrede i Tyskland kaldtes Sort- eller Sletfarvere, medens Farverne, der behandlede uldne Stoffer, de saa kaldte Vaid- eller rhinske Farvere, fik Navn af Skjönfarvere. Og det skal endnu bemærkes, at medens disse Sidste betragtede sig som Udøvere af en fri Kunst, vare Sortfarverne undergivne almindelige Lavsregler, som Skjönfarverne saa' ned paa, men som dog var Udgangspunktet for en Kamp imod dem. Den Farversvend, der havde arbejdet hos en Skjönfarver, maatte, hvis han paany vilde i Arbejde hos en Sortfarver, først lade sig zunftmæssig »straffe«.

Saaledes blev Udviklingen ikke i Danmark. Farverne have aldrig her dannet noget Lav. Der kan paavises nogle smaa Tilløb til at sætte de Farvere, der forstod at frémstille »die hohen Couleure«, over de almindelige Farvere, og de saa kaldte Bondefarvere synes at have været lavest i Farvernes Rangfølge. Men det er ogsaa Alt. Forskjellen mellem Tysklands Skjönfarvere og Sortfarvere kan ikke paavises her i Landet.

Første danske Farveri.

Som vi ovenfor have set, vare de danske Kvinder dygtige til at bruge Naal og Traad. Og deres Arbejder vurderedes, hvad der bl. A. kan ses deraf, at Kurfyrstinde Anna af Sachsen, en Datter af Kristian III, stadig fik forskellige Strimler, Kraver, Huer o. lign. fra Danmark. Anna Hardenberg med Jomfruer syede for hende, saaledes som det kan ses af en Række Breve fra 1563 og følgende Aar. Adelsdamerne holdt sig ikke for gode til at sysle med Husflid, hvorunder baade Væveri og Farveri. 1529 skriver Anna Rudsdatter fra Mønstrup i Skaane til sin Datter Sofie Krummedige: »Kjære Datter! sender jeg Dig noget Garn, og beder jeg Dig, at Du vil lade farve (»lede«) hende brandgul, for her voxer ingen Urter heromkring; vil jeg gjerne være din Farvekvinde (»Ledekvinde«) en anden Tid«.

Men hvor fortræffeligt der end arbejdedes i Hjemmene, slog det dog ikke til, efterhaanden som Renæssancens fyldigere Fordringer til Livet gjorde sig gjældende. Der opstod en hidtil ukjendt Pragt ogsaa i Klæder, og det hjalp ikke, at Frederik I 1525 udstedte en Forordning herimod for at »afstille Guds Fortörnelse mod de hoffærdige Klædebon«. Baade Kristian III og Frederik II bestemte næsten aarlig nye Hofdragter med vxlende Farver, ja en Gang forlanger Frederik II noget »ret smukt og selsomt

Klæde« til en saadan Dragt. Borgemester Oluf Petersen i Ribe maa atter og atter til Lübeck og Hamborg for at skaffe det Ønskede, og naturligvis flere Skræderne. Deres Priser kaldes 1590 »utilbørlige og usædvanlige«. De vare imidlertid ikke ene om at tjene, ved deres Side stod Klædehandlerne (Vantsniderne). Skræderne maatte handle med Lærred, Vadmel, vesterlandsk Sardug, »gotterst« og andet grovt Klæde, men vilde de bruge hornisk, leydisk, amsterdamsk eller engelsk Klæde, maatte de købe det hos Vantsniderne. Det var Udlandet, man henvendte sig til, og det begyndte ogsaa Adelsdamerne at gjøre for at faa deres Garn farvet. 1573 skriver Ide Ulfstand til Birgitte Bølle: »Min kjære Søster! giver jeg Dig venlig at vide, at mit Skib kom fra Tyskland med Dine Garn . . . og kan ikke fuldskrive Dig til, saa ondt det gjør mig, at hun [d. e. Garnet] ikke er saa smuk, som hun skulde være, og besynderlig det livfarvede«.

Under disse Forhold er det naturligt, at den unge Konge Frederik II strax efter sin Tronbestigelse ønsker at faa »en Farver og Een, der kan berede Klæde«, til Kjøbenhavn. Men det er en Sag, der ikke er saa lige at løbe til. Kongen, der vil anvende 1000 Daler »til Forraad og første Bekostning«, paalægger Statholderen i Kjøbenhavn, den gamle Mogens Gyldenstjerne, at tale med forskjellige forstandige Borgere om, hvorledes der bedst kunde faas en Farver fra Lübeck eller Hamborg, og befaler ham til Farveriets Brug at købe en Gaard, der laa, hvor nu omtrent Vartov ligger. Den vendte ud til Søndergade, der senere fik Navn af Farvergade.

I Januar 1560 blev der sluttet Kontrakt med Farveren Mathias Sittert fra Lübeck, og nu findes der forskjellige Meddelelser, der vise, at Kongen stadig har sin Opmærksomhed henvendt paa Sagen. I Februar 1560 lader han tilkøbe en Nabogaard, da den først kjøbte ikke var stor

nok, til »at Farveren der sammesteds kan have sin Vaaning«. 1561 vil han have undersøgt, om der ikke paa Island findes Jord, der kan bruges til allehaande Farver, og 1562 gaar han ind paa at give »Vantfarveren« aarlig Løn. Det synes, som om den indkomne Mathias eller Mats von Sittert har sendt Kongen forskellige Ansøgninger og tilsidst har villet forlade Kjøbenhavn, men Kongen vil paa ingen Maade af med ham. Han havde just nu faaet ogsaa en Mester, som kunde gjøre Klæde, i hvilken Anledning han lige havde tilskrevet samtlige Lensmænd om snarest at sende al den Uld, de kunde overkomme, til Kjøbenhavn.

Længe havde Kongen dog ikke Glæde af sin »Dugfarver« og sin »Dugbereder«. I Oktober 1564 omtaler han dem begge som døde; han vil skrive til Statholderen i Slesvig og Holsten for at faa andre. Og han fik andre, uden at dog noget nærmere derom synes opbevaret. 1565 bestilles der hos en Kjøbmand i Amsterdam til »Kongens Vantfarveri« ni Fade »Efferts Vete« (d. e. en Slags Vaid), tre Fade »presløs Rode« (Rode, Røthe er en Slags Krap), et Fad Vinsten og en Balle Krap, og 1566 skriver Kongens Moder Enkedronning Dorotea fra Kolding til sin Søn om at give otte Bønder, der daglig arbejde ved Schæferiet i Slavs Herred, Skattefrihed. Schæferiet er formentlig anlagt for at fremskaffe god Uld, noget Kongen ogsaa stærkt interesserer sig for baade 1584 og 1585; i disse Aar opretter han Schæferier paa Skjødegaard ved Vorbasse og paa Engetved i Egnen om Ry. Men Resultatet svarede ikke til de udfoldede Anstrengelser. Klædeberederiet hørte snart efter helt op, og Farveriet bestod kun kummerligt, hvad der kan ses af et 1589 til Tyge Brahe udstedt Skjøde.

Ved Siden af de to ovennævnte, i Farvergade af Kongen kjøbte Huse havde Tyge Brahe sin Gaard. Han ønskede derfor de to Huse, »det ene, som var tilforn et Klædeberederhus, og det andet, som Farveriet nu udi er«.

Men nogen synderlig Drift af dette sidste kan formentlig ikke have fundet Sted. Husene betegnes nemlig som øde og meget forfaldne, hvorfor Tyge Brahe ogsaa tilbyder ved en Ombygning af dem at ville »forordne en synderlig Vaaning, udi hvilken Farveriet altid herefter kunde ved Magt holdes«, og paa denne Betingelse fik han Husene. Det har muligvis været en billig Erhvervelse, men Forpligtelsen til at holde Farveri i den samlede Gaard hindrede senere dens Salg. Det skræmmede i alt Fald to Adelsfruer, der, da Tyge Brahe havde forladt sit Fædreland, nok kunde have haft Lyst til at købe Gaarden, og endnu 1604 var den usolgt. Den stod og forfaldt, hvad der ikke kan have været til Gavn for Farveriet. Efter Alt at dømme har det af Frederik II skabte første danske Farveri ikke spillet nogen stor Rolle.

Til nærmere Oplysning skal det her endnu meddeles, at der 1559 er Tale om til Farveriet ogsaa at tage Brug af »det Byens Taarn, som stander derhos belejlig« — det er det saa kaldte Vandmølletaarn, der her afsluttede Byens Befæstning — og at den Vaaning, Tyge Brahe tredive Aar efter paatager sig at bygge til Farveriet, vender »ud til Vandet«. Det synes nu forunderligt, men den Gang gik Stranden op bagved Husene, der vendte mod Søndergade (Farvergade).

Börnehuse.

Selv om det af Frederik II oprettede Farveri ikke slog igjennem, er det naturligt, at der derefter stadig var Farvere i Kjøbenhavn. 1620 nævnes et »farfuerihus« ved Kalvehavens Dæmning, d. v. s. paa den nuværende Gamle Kongevej ved St. Jörgenssø, og af et Skjøde fra 1622 vedrørende en Gaard paa Kjøbmagergade op ved Trinitatis Kirke ses det, at der bagved den laa et »farfuehus« samt et »enligt Hus, der Farveren udi bor«. Kristian IV fulgte sin Fader efter i Interesse for at skaffe Danmark en Textilindustri, og altsaa maatte her være Farverier. 1620 faar han en Række Silkevævere hertil fra Nederlandene og grundlægger med dem — i Silkegade — en dansk Silkeindustri; 1622 faa de kjøbenhavske Linnedvævere nye Lavvartikler og 1624 de kjøbenhavnske Vantberedere.

1623 forbydes det, at noget »uden Riget gjort, farvet eller beredt Klæde, Kirsej, Foderdug, Baj, Sarge eller noget saadant« maa indføres i Sjælland, og et andet Forbud havde lidt før i samme Aar lukket hele Riget for udenlandsk Silketøj. Det var til Fordel for Klædekompaniet, der 1620 havde overtaget Kongens Vantmageri, og for Silkekompaniet, der 1623 overtog hans Silkefabriker. Da Kongen 1620 overdrager Klædekompaniet »vort« Vantmageri, Berederi og Farveri, forpligter han sig til at sætte

Alt i god Stand med Valkemølle, Lackenhelt¹, Rammer og »hvis mere hører til Bereden og Farven«, men saa skal Kompagniet paa sin Side ogsaa holde Alt vedlige, forsyne Værkstederne med gode Mestere og sælge deres Frembringelser til en billig Pris.

Det Hele blev dog kun af kort Varighed. Klædekompaniet opløste sig 1628, og da den driftige københavnske Borger Johan Ettersen 1633 forpagtede Farveriet, faa vi at vide, hvor det laa. Klædeberederiet og Farveriet synes at have været drevet i de fra Frederik II's Tid kjendte Gaarde ved Farvergade. I Forpagtningsbrevet hedder det nemlig, at Johan Ettersen for 100 Speciesdaler aarligt maa nyde og bruge »det Farveri bagved Vandkunsten, som Klædekompaniet tilforn brugt haver«. 1636 faar han Skjøde paa det.

Den nævnte Ejendom har imidlertid en Historie i Tiden mellem Tyge Brahes Død og Klædekompaniet. Omtr. 1605 maa den paany være gaaet over til Kongen og være bleven Sædet for det af Kristian IV s. A. oprettede »Tugthus i Farvergade«, Forløberen for det Aaret efter oprettede, saa bekjendte Tugt- og Börnehus mellem Helligaandskirken og Graabrødretorv. Men helt flyttede det dog ikke fra Farvergade, »Kvindfolkenes Tugthus« vedblev til 1610 eller 1611 at være »udi Farveriet«. Börnehuset modtog Garn fra det og sendte Lærred tilbage, Anstalten var en Blanding af en Straffeanstalt og en Lærestalt, et Slags industrielt Etablissement i Fattigvæsenets Tjeneste. Fattige Börn skulde industrielt opdrages i Börnehuset, til hvilket der derfor knyttedes ikke faa Mestere, Kniplekvinder og andre lignende Lærekræfter. Navnlig blev her spundet og vævet, og at det ikke var en ganske ringe Tilvirkning, som her foregik, kan bl. A. ses af et Par Breve fra Kristian IV, hvori han — det er i 1643 — udtaler, at der kan sys Klæder til forskjellige af hans Hoffolk af »det røde og gule

¹ Hvad er dette? Maaske Lakenholt.

Töj, som er gjort i Börnehuset« eller »det røde og gule Kaffa, som er gjort i Börnehuset«. Kaffa er façonneret Silke- eller Uldflöjl, hvori Figurerne ere dannede i glat Grund.

Naar der her tales om rødt og gult Töj, er det givet, at Börnehuset maa have staaet i Forbindelse med et Farveri, men det synes ikke ganske let at faa et Begreb om, hvorledes Ordningen paa dette Punkt var. Af Regnskaberne for Aarene fra 1607—10 ses det, at der indkøibes forskellige Farvestoffer, og at disse igjen overlades til nogle af Börnehusets Mestere, til Tripmagerne¹ Niels Christensen og Mikkel Campheim (eller Camphin), til Tapetmageren Hans Broer og til Perlestikkeren Daniel Eckert. Og det fremgaar af Forskjelligt, at disse Mestere farvede. I Regnskabet for 1607—08 siges det udtrykkeligt, at Niels Christensen faar Farvestofferne »at farve Brugs-Bommes med«²; i Marts 1609 istandsættes en gammel Farvekjedel, »som Mikkel Campheim skal forbruge udi Farveriet«, og i Juli s. A. kjøbes nogle Lerpotter, som Hans Tapetmager skal farve udi. Hans Tapetmager er muligvis den, der farver mest. I Juni 1612 kjøbes en Del Engeskjær, som han skal gjøre Farve med, og efter et Inventarium fra 1613 findes der i hans Kammer ikke mindre end tre gamle Kobberkjedler.

Om nogen særlig Farverlön til de nævnte Mestere oplyse Regnskaberne dog Intet, hvorimod der i 1609 ydes en saadan til Gert Tripmager og Johan Farver, og det almindelige Spørgsmaal om, hvorledes Farvningen af Börnehusets Tilvirkninger var ordnet, løses ikke ved disse Oplysninger. Inventariet fra 1613 fører imidlertid et væsentligt Skridt frem. Det har et Afsnit med Overskriften Farveriet, og i dette Farveri findes to Rum, Mikkel Campheims Kammer med en indmuret gammel Kobberkjedel,

¹ Trip er et flöjlsagtigt Stof, hvori Bunden er af Hampegarn, Overfladen af Uld.

² Hvad er Brugs- (eller Brix-) Bommes?

og saa det egentlige Farveri, hvor Farveren Jakob Tocqueville residerer med fem Kobberkjedler, af hvilke de fire ere indmurede, en indmuret Blykjedel, en Listerebænk¹ til at listere Trip paa og en Conroie-Bænk¹. Herefter har Börnehuset altsaa et eget Farveri med en fast Farver. Men nærmere beset er dette dog ikke helt sikkert. Ved den ikke-indmurede Kobberkjedel findes bemærket, at den er »kommen af Tugthuset«, hvilket synes at antyde, at Farveriet er noget for sig, adskilt fra Tugt- og Börnehuset, og det er da et nærliggende Spørgsmaal, om dette Farveri ikke er det gamle i Farvergade, saaledes at Börnehuset i Virkeligheden intet eget Farveri har.

»Farveriet« nævnes ganske paa samme Maade i to Inventarier fra 1617 og 1618, men det er ikke opført i de senere Inventarier fra f. Ex. 1621 og 1622, hvad der er i Overensstemmelse med, at der i en Forordning af 1621 angaaende Börnehuset som Inventarium i det kun nævnes Væve, men Væve af forskjellig Slags. Naar Drengene, hedder det, have udlært »paa de slette [d. e. almindelige] Væve«, kunne de, naar de have godt Nemme, »undervises paa Blomværk, Kaffa og andet Saadant«. Men et Farveri nævnes ikke, lige saa lidt som et saadant forekommer i det Skjøde, som Frederik III udstæder, da han i 1650 sælger Börnehuset. Her nævnes de forskjellige Huse, hvoraf Anstalten bestod, og en Række Værksteder i dem — Skjærevinkelen, Silkevinkelen, Ulmerdugsvinkelen, Vantmagervinkelen, Skræderkamret, Hampebankerens Mølle — men der hentydes end ikke til, at der fandtes et Farveri paa Grunden.

Naar det ovenfor sagdes, at Inventarierne fra 1617 og 1618 med Hensyn til Farveriet ganske stemmede med Inventariet fra 1613, gjælder dette Farveriets Indhold, men ikke

¹ Hvad forstaas herved? Det franske Ord »courroi« betyder en Valse, paa hvilken uldne Tøjer udspændes efter Farvningen.

Farveren. Han hedder ikke længer Jakob Tocqueville men Ludvig Tocqueville. Og disse to Farvere have muligvis begge været her kun i kort Tid. I Rentemesterregnskabet for 1614 kaldes Jakob Tocqueville »Farver og Indvaaner til Hamborg«.

Börnehuset maa formentlig have henvendt sig til Farvere ude i Byen. 1630 betaler det exempelvis Farverlön til Farverne Engel Berendsen, Henrik Bøekam og Mikkell Kruse, den Sidste kaldes særlig Farver og »Wernnperser« (Varmperser?). Dette skulde dog formentlig, i alt Fald for det tilvirkede Klædes Vedkommende, helst ophøre fra det Öjeblik, da Lukas Hammer beskikkedes som Klædefarver ved Börnehuset, d. v. s. fra den 29. December 1631. Men her er nu først det Mærkelige, at Lukas Hammer ikke synes at forekomme en eneste Gang i de særlige Börnehusregnskaber, men nok i Rentemesterregnskaberne, og at der i de førstnævnte Regnskaber i alt Fald een Gang opføres en anden Klædefarver. I Januar 1633 faar Wolff Smidt Farver Betaling for tre Stykker hvidt Klæde, som han »i Hast« farvede til Dronning Sofies Begravelse. Sikkert er det nu ogsaa, at Lukas Hammer ikke boede i Börnehuset. Efter sin Beskikkelse skal han ikke alene være fri for borgerlig Skat og Tynges samt Told af de Farvestoffer, han maatte indføre, men han skal ogsaa »have sin fri Vaaning der sammesteds, hvor han nu bor«.

Er der her saaledes forskjellig Tvivl, er det imidlertid aldeles givet, hvem der er Börnehusets Silkefarver. Som saadan forekommer efter Regnskaberne Hans Piper fra 1632 til 1645, da han afløses af Gert Piper, formentlig hans Søn. De synes imidlertid ikke at have farvet i selve Börnehuset. De opføres kun med deres fortjente Lön ligesom forskjellige Blegmænd og Klædeberedere samt »K[a]landermanden udi kongl. Majestæts K[a]lander-mølle paa den gamle Mønt«. Til Börnehuset var ogsaa knyttet fire Seglmestere,

der fik Betaling for at behandle de færdige Stykker Klæde m. m., for at have »maalt dem og siden paa Enderne slaget Lod og Stempel«.

Som ovenfor nævnt forsvinder Börnehuset ved Helligaandskirken 1650. Men en saadan Anstalt maa have været uundværlig for Datiden; 1662 opstaar under Direktionen for de Fattige i Kjøbenhavn et nyt Börnehus paa Kristianshavn; Frederik III forærer det en Gaard derude. Og nu gjentager det gamle Spil sig. Börnehuset er en Fattiganstalt for Staden, en korrektionel Statsanstalt for vanartede Börn og en Tvangsarbejdsanstalt for Løsgængere og letfærdige Kvinder. Der blev navnlig spundet og vævet. Men i de første Aar gik det kun daarligt. De »taabelige, ukyndige Börn og Folk« maatte først oplæres. Men fra 1665 gaar det bedre, nu »kunde de gjöre saa godt et Stykke Arbejde, som nogen ærlig Mand vilde betinge«. Men de havde ogsaa Alt, hvad dertil behøvedes, hedder det, deres Perser, varme og kolde, deres egen Overskærer med Saxe, Kradsere og Bænke, deres eget Farveri med Ramme og Alt, hvad dertil gjordes Behov.

Man saa fortrøstningsfuldt paa Etablissementet. 1665 gaves der Tilladelse til, at en ny Valkemølle maatte opføres ved Ebberød udelukkende til dets Brug; den i Lyngby havde ej altid Vand nok og valkede desuden ikke, som den burde. Fra 1670 til 1687 havde det ogsaa Stubbemøllen som Valkemølle. Og med Hensyn til dets Farveri da befalede Frederik III 1669, at der skulde udvises Börnehuset tilstrækkelig Grund »paa hin Side det ferske Vand ved Papirmøllen paa Vejen til Helsingør« (d. v. s. ved Strandmøllen), saa at en Farver kunde bo der og farve, »hvis til bemeldte Börnehus forarbejdes«.

Udviklingen kom imidlertid ikke til at svare til Forventningerne. Börnehuset fabrikerede militært Klæde. 1669

forsynede det saaledes Garnisonerne i Kjøbenhavn og Helsingør. Men Varerne vare ikke gode. 1671 havde Obersterne over de fire her i Riget sig befindende gevorbne Regimenter mange Klagemaal over de Soldaterkjorteler, der leveredes dem. Men hvad hjalp det at klage? Bestyrelsen var og blev famlende, navnlig da de økonomiske Vanskeligheder for den stadig voxede, og Forholdene blev ikke bedre derved, at man kastede sig i Armene paa fremmede Industridrivende. I Juni 1695 overtager Etienne de la Fosse, vistnok en indkommen fransk Reformert, Börnehusmanufaktur for egen Regning. Men det blev kun en stakket Leg. I November 1697 maa Kongen give ham et Moratorium paa tre Aar, da »han befrygter af sine Kreditorer saaledes at blive beængstiget, at de ikke hans Person skal forskaane«. Saa kommer Anthon de Paw fra Altona. Han vil indrette et Manufaktur for fint hollandsk og engelsk Klæde og Ratine i Kjøbenhavn, faar Koncession paa Oprettelsen af et saadant i Februar 1699 og henvises i den til at skaffe sig Lokale og Arbejdere i Börnehuset. Han slutter ogsaa Kontrakt med dets Direktion, der imidlertid langtfra ynder ham. Den ønsker mest at »entlediges for saadanne selvraadige Folk og Mennesker, der ikkun forvolde de Fattige Skade«, og 1705 forlader han Börnehuset, der nu atter søger at tjene det Fornødne ved at lave Klæde til Hæren eller rettere til de enkelte Regimenter. Saaledes gaar Tiden til 1719, da Börnehusets Manufaktur under den fra Holland indforskrevne Fabrikant Nicolas Lambrecht forenes med Manufaktur for Gullduset. Men herom senere.

Klagerne over Börnehusets Klæde i 1671 førte forøvrigt til, at da Kristian V i September s. A. gav det nysoprettede Kommercekollegium samt »Medparticipanter« Ret til at oprette et Vantmageri, hedder det, at det maatte

træde i Börnehusets Sted, hvis dette ikke forsynede Militien tillands og tilvands med de behørige Varer, saavel hvad Godheden som Prisen angaar. Dette nye Klædemanufaktur har dog uæppe spillet nogen Rolle. Selve det paagjældende Kommercekollegium var ikke en Institution af Varighed. 1691 sov det sødeligt hen.

Silke- og Uldenfarvere.

Som ovenfor nævnt, er det ikke sikkert, at Börnehuset ved Helligaandskirken havde et eget Farveri. Anderledes synes det derimod at have været med Kristian IV's Silkemanufaktur eller rettere hans Silkeboder i Silkegade. Da den til dem knyttede Virksomhed 1623 overdroges til Silkekompagniet, skulde en Taxation sætte Prisen paa »alt Redskabet med Kalandermølle, Poleremølle, Perseri, Gumbænke saa og Boratfarveri¹, Silkefarveri, Bommesifarveri og mere«. Der hørte altsaa Farverier til, og over dem vaagede en af Kongen indrettet Kontrol. Allerede i 1621 havde han sat otte Borgere, hvoriblandt »Cornelis Jansøn farfuere«, til een Gang ugentlig at mødes i »Seglhuset« for at bese de tilvirkede Stoffer og mærke de gode med deres Segl. Og under disse Seglmestere lagdes i 1623 Opsynet med Farverierne, der forøvrigt allerede fra 1622 havde været under Tilsyn.

Fire i 1622 ansatte særlige Tilsynsmænd skulde bl. A. paase, at Alt blev behørigt farvet. De maatte ikke tage nogen Undskyldning fra den vedkommende Farver for god, om Tøjet ikke var farvet lige saa godt, som det kunde gjøres i Udlandet, »efterdi hans Haandværk i Synderlighed

¹ Borat er et Halvsilkestof, i hvilket Kjæden er Silke, men Rendingen Uld.

et Haandværk er, hvor Syn gaar for Sagn«. Nøjere Regler om Farvningen gives dog ikke, men saadanne findes i Forordningen af 1623. Det hedder i den, at saa mange Varer, som skulle farves sorte, skulle først kastes i Blaafarve, og at Seglmesterne skulle »tegne«, om de tilgavns have taget ved Farven. Farverne, hedder det videre, »skulle gjøre deres Ed, at de ingen enten hele eller halve Stykker og Stubbe, smaa eller store, ville farve, som ikke tilforn ere af Seglmesterne besigtigede og tegnede, med mindre de derfor tilbørligen ville straffes efter deres Formue«. Regelen gjaldt ikke alene Silkefarveriet, men alle Farverier, og Seglmesterne forpligtedes til at besøge ethvert Farveri mindst fire eller fem Gange om Aaret særlig for »at forfare, om saadant utegnet Gods der indkommer«.

Der er imidlertid ingen Tvivl om, at Farverierne, der stod i Forbindelse med den nye Silkeindustri, have været af ganske stor Betydning. I Regnskaberne for Aarene fra 1620 til 1623 forekommer der ikke mindre end elleve Farvere, Silkefarverne Hans Piper, Abraham Koster, Moyses Johansen Judith og Cornelius Johansen, Boratfarverne Frantz Ledrut og Henrik Bøekam, Bommesifarverne Fredrik Eimers, Lorentz Pløyer og Jakob Johansen, Klædefarveren Lukas Hammer og Garnfarveren Jesper von der Fecken.

Silkekompagniet formaaede dog ikke at opretholde Virksomheden i mange Aar. 1627 stod Silkeboderne tomme. Men der vedblev dog at være Silkefarvere i Kjøbenhavn. 1651 henvendte Kjøbenhavns Silke- og Uldenfarvere sig med en Klage til Frederik III over, at adskillige andre Haandværksfolk, der ikke havde lært Farverhaandværket og billigen burde ernære sig af deres eget Haandværk, gjorde dem Indpas og Afbræk, hvorfor det blev paabudt, at Ingen, som ikke hos Mestere havde lært Silke- og Klædefarverhaandværket, maatte i Kjøbenhavn bruge dette Haandværk og udhænge Farvertegn. Ganske hjalp dette Kongebud dog

ikke. 1672 klagede Farverne paany. De ønskede Privilegiet af 1651 konfirmeret, og Kommercekollegiet mente, at der Intet kunde være til Hinder herfor, kun maatte naturligvis Enhver have Ret til at farve for sig selv ligesom enhver Vantmager maatte kunne farve sine egne Frembringelser. Det trak imidlertid ud med Konfirmationen, og i 1676 kommer der da en ny Ansøgning fra de tre Farvere Nikolaj Rentz, Anthoni Rentz og Frederik Piper.

Det kan nu af Kancelliets Supplikprotokol ses, at naar Privilegiet af 1651 ikke var blevet stadfæstet, laa Grunden deri, at der var kommet nogle Fremmede hertil, Mathias Freude og Augustinus Hinrichs, der ønskede at anlægge et Skarlagen- og Karmoisin-Farveri. Resultatet for dem var nemlig blevet, at de i 1674 havde faaet Bevilling paa et Kamisol- (d. e. Nattröje-) Manufaktur i Altona, dog saaledes at det inden to Aar skulde flyttes til Kjøbenhavn, samt paa det ønskede Skarlagen-Farveri i Kjøbenhavn, »efterdi et saadant Værk hidtil her ikke er introduceret«. Men Kommercekollegiet anbefalede dog paany Privilegiet fra 1651 til Stadfæstelse, Silke- og Uldfarveriet i Kjøbenhavn var geraadet »udi ringe Tilstand«. Og det synes virkelig, som om Stadfæstelsen nu kom, endda i en for Ansøgerne meget gunstig Form¹.

Her er nu nævnt forskjellige Farvere, bl. A. to af Navnet Rentz og tre af Navnet Piper. Der kan altsaa tales om Farverfamilier, muligvis endog i tre Generationer: Hans Piper, Gert Piper og Frederik Piper. Det synes ogsaa, som om Farverne særlig holdt til i Omegnen af Farvergade. Gert Piper boede en Tid i selve den gamle Farvergaard, nemlig umiddelbart før den blev overladt til Johan Eттersen (1633), men ellers holdt han med sin Slægt

¹ Det er dog sikkert ikke ganske nøjagtigt, hvad Oluf Nielsen beretter i Kbhvns Hist., V, S. 173. Det af ham citerede Rskr. 28. April 1676 med Indlæg er forgjæves eftersøgt.

til ved Vandkunsten, ligesom Rentzerne boede i Kvarteret mellem Nybrogade og Magstræde. Farvergade synes forøvrigt at have været Centrum i saa Henseende. 1641 skjøder Kristian IV to Huse i denne Gade til hver sin Farver Lukas Hammer og Mikkell Kruse¹. Husene laa ved Siden af hinanden, og om Lukas Hammers Hus vide vi igjen, -at det laa ved Siden af den gamle Farvergaard. Et halvt Aar før Lukas Hammer kjøbte Huset, skriver nemlig Kongen, at Lukas Farver »skal siges af Farveriet, han nu bor udi«, dog saaledes at han skal have Ret til enten at købe eller leje det; vil han ingen af Delene, »skal det præsenteres Johan Eттersen, som har det Farveri derhos (d. v. s. ved Siden af)«.

Lukas Hammer er den af Tidens Farvere, vi vide mest om. I Aarene mellem 1620—23 er han i Forbindelse med Kristian IV's Silkemanufaktur; han kaldes da Lackenfarver, d. v. s. Klædefarver. Og da han 1631 bliver udnævnt til Klædefarver ved Börnehuset, hedder det, at han maa vedblive at nyde de samme Privilegier, som han alt havde i Henseende til Frihed for borgerlig Skat og Tynge samt for Told paa Raamateriale til hans Farveri. Han maa altsaa tidligere have modtaget en eller anden Beskikkelse, saaledes som det ogsaa fremgaar deraf, at Kongen, da han forpagter Farverigaarden i Farvergade til Johan Eттersen (1633), forbeholder sig, at denne, om fornødent, skal »farve for os lige for den Pris og lige saa vel, som Lukas Farver nu for os farver«. 1639 nævnes han af Kongen som »vor« Farver i Anledning af en nødvendig Reparation af hans Farveri. 1640 maa Kongen være bleven misfornøjet med ham, hvis da den Lukas Hammer, der den 26. Marts i det nævnte Aar sættes i Blaataarn, er iden-

¹ Der gaas her ud fra, at denne Mikkell Kruse er den Farver af samme Navn, der forekommer i Börnehusets Regnskaber c. 1630 (s. ovfr. S. 24).

tisk med ham; 1641 kjøber han Huset i Farvergade, som han tidligere havde haft som en Art Embedsbolig, og sidst i 1642 synes han at være afgaaet ved Døden. I November 1642 tilsiger Kristian IV nemlig hans Hustru Anna, da hendes Mand »skal være med en heftig Sygdom anfegtet, saa han næppelig skal komme derfra med Livet«, at hun og hendes Börn efter hans Død fremdeles maa blive ved Farveriet.

Hans Virksomhed maa ikke have været ganske lille. Af en bevaret Afregning med Rentekammeret ses det, at han fra 14. Maj 1637 til 6. Oktober 1639 havde farvet for i Alt 3969 $\frac{1}{2}$ Rd. 1 $\frac{1}{2}$ Ort. Nikolaj Rentz farvede fra 1. Maj 1643 til 1. September 1648 kun for 3168 $\frac{1}{2}$ Rd. 8 ß. Om Silkefarver Gert Piper kan det oplyses, at han havde Opsigt med kgl. Majestæts Tapetserier paa alle Hans Majestæts Slotte, hvorfor han oppebar en aarlig Lön af 120 Rd.

Som andre og senere Farvere i Kjøbenhavn kan nævnes Kasper Mathias Thurmann, der fik Bevilling 1682, og den reformerte Filip Wilcken, der tog Borgerskab 1690. Paa Kristianshavn virkede Peder Thomesen, men ham gik det ikke godt. 1696 søgte og fik han tre Aars Beskyttelse mod sine udenlandske Kreditorer. Som naturligt er, tilsagdes der de Textilfabriker, der opstod, at have deres eget Farveri. Da Frederik Boye 1680 fik Privilegium til i Kjøbenhavn at anlægge en Fabrik for »Nattröjer, Strömper og andet saadant Arbejde at lade knytte og forfærdige« af Uld og Silke, gav Bevillingen ham tillige Ret til at anlægge et Farveri for »alle Slags höje og andre ordinarie Farver«.

Farveri er nu bleven en saa almindelig Næringsvej, at Farverne nævnes i Brandforordningerne. 1689 paalægges det dem ligesom Bagerne, Brændevinsbrænderne, Pottema-gerne og Sæbesyderne at udvise tilbørlig Forsigtighed med

deres Ildsteder. Forøvrigt maa Farverierne den Gang, i alt Fald i en vis Retning, være blevet drevne paa en temmelig primitiv Maade. 1693 klagedes der over, at de Klæder, Bajer og Sarger, de havde farvet, bleve hængte tiltørre paa Gaderne paa en saadan Maade, at baade de Agendes og de Ridendes Heste bleve sky. Farverne advaredes derfor ved to Politibetjente om ej at udhænge deres Varer, og var det uundgaaeligt, saa maatte det kun ske fra deres øverste Loft og saaledes, at de ej hang mere end tre Alen ud fra Huset. Farvernes Svar kom til at se ret diplomatisk ud; de skulde ikke unnlade at gjøre deres Bedste, men det var dem saa godt som umuligt at efterkomme Paabudet, efterdi de intet Gaardsrum havde!

Forøvrigt foreligger der fra denne Tid et Forslag til Oprettelsen af en Halle, i hvilken Klæde og Uldentgods kunde »halles« d. e. prøves, og i dette Forslag findes der et Afsnit om Klædets Farvning. Forslaget er af Marts 1687, men Hallen kom ikke i Stand før 1705. Forslaget har dog sin Betydning derved, at der i det findes et Par Paragrafer, som ikke ere optagne i Ordonansen af 1705. I en af disse Paragrafer hedder det saaledes, at fint Gods, som farves sort, først skal farves blaat, og til den Ende »skal paa saadant Gods, som dobbelt er farvet, et sært Tegn paaslaages; nemlig D. S.«. Ingen, hedder det i en anden af disse Paragrafer, maa farve med Castor Meesort (!), som hos Silkefarverne er vorden afkogt, og deres Spølvand og med udfarvet Silkegall¹ heller ankommen Gall¹, som haver ligget i Saltvand, gammel Smak², Elletræbarksleif, Jernfilspaan, grønne Nøddeskaller³, Blade, Rødder og Skorstenssod.

Da Hallen efter Ordonansen af 31. Marts 1705 kom

¹ Galæble »

² En Buskvæxt fra Frankrig og Portugal, af hvis i en Morter stødte Blade og unge Grene der beredes Farve. (Bischoff: Die Färbekunst, 1780, S. 217.)

³ Muligvis: Jernfil, Spanskgrøn, Nøddeskaller o. s. v.

i Stand, bestyredes den af en Hallemester, to Kørkestere d. v. s. Vragere, som skulde være Vantmagere, en »Staelmester«¹, som skulde være Farver, og en Overskærer. Med Hensyn til Farvningen skulde de paase, at Farverne fremtræde med den Farve, som er forlangt; at der ingen Vindflekker findes, at Farven hverken er kalket eller jernpletet, at Godset ej er forbrændt, at Klædet er rent og spøllet. Intet Klæde, hedder det videre, »maa med Træfarve ophøjes, som kaldes geskovet² eller opsat, med mindre det forhen er vorden eftersat, hvor meget det med Krap er farvet og ophøjet«, hvilket vil sige, at Farveren for at spare ikke maatte nøjes med først at give Tøjet en kun utilstrækkelig Førstefarvning med Krap og derefter farve færdig med en billigere Farve. Det betragtedes som Bedrageri. Den, der vilde farve blaat, sort eller karmoisin, skulde forøvrigt først underkaste sig en Examination, og mødte han ikke med Dygtighedsattest, skulde Hallen ved at idømme ham Bøder o. s. v., bringe ham til at skaffe sig en saadan Attest. Enhver Farver skulde slaa sit »Stempel eller Tegn« paa alt det, han farvede, og endelig skulde Staelmesteren slaa et Tegn paa alt farvet Uldentgods, nemlig g. g., naar det var dygtig farvet, men kun g., naar det just kunde passere.

Som det heraf vil ses, er Regeringen ivrig for Farveriets Fremme. Hallen betragtes som en væsentlig Ting, og da Kongen i November 1704 udtaler, at han billiger Projektet om dens Oprettelse, hedder det i den samme Skrivelse: »ellers ere Vi allernaadigst tilfreds med, at I maa forskrive de Personer fra Holland, som I til Manufak-

¹ »to stalen« er at undersøge, om Noget er prøvemæssigt (O. Rüdiger: Die ältesten hamburgischen Zunftrollen, S. 337).

² D. e. geschauet. »Schauen ein Tuch ist eben was aufsetzen hiesz« (Bischoff: Anf. St. S. 183 jfr. S. 174).

turerne foreslaa og til Hallen behøves, men angaaende de Personer, som her ere tilstede og udgive sig for Hallen at kunne betjene, derom have I os nærmere Forslag at gjøre«. Der skal vælges og vrages.

Længe varede Herligheden dog ikke. 1711 hjemsøgte Kjøbenhavn af Pest, og 1716 klages der stærkt over den slette Tilstand, hvori saavel Klædemanufacturet som Hallen i den Anledning var geraadet, og den bedrøvelige Tilstand naaede ogsaa Silkefarverne. Den senest her graserende smitsomme Sygdom, hedder det 1712, havde ganske blottet Kjøbenhavn for Silkefarvere. Der var ikke een tilbage, som kunde betjene Silkevæverne, hvorfor Kommercekollegiet var glad ved at finde en Kyndig i en Matros Friderich Sternberg paa Holmen. Kollegiet søgte ham fri fra Kongens Tjeneste, hvori han var enrølleret, idet det bemærkede, at han havde aflagt Prøve for Silkevæverlavet og alt havde et stort Kvantum Silke under Hænder for Godtfolk at farve.

Det er nu ganske mærkeligt at høre, at der 1712 ikke var en eneste Silkefarver i Kjøbenhavn, ti Jakob Cammerbeck, der i Aarhundredets Begyndelse var bleven forskreven fra Amsterdam, kjendes her baade før og efter det nævnte Aar. Han maa altsaa paa den Tid være flygtet fra Kjøbenhavn. 1705 søger han om, at det maatte blive forbudt at indføre farvet Silke fra fremmede Steder, og 1725 om at han maatte faa Eneret paa at drive Silkefarveri i Kjøbenhavn, »saa som der dog ingen anden Silkefarver findes her i Byen uden jeg«. Han fik imidlertid Afslag paa begge sine Ansøgninger. Han synes ikke at have været i Kridt-huset. Politi- og Kommercekollegiet er i 1718 ivrig for at faa en anden Silkefarver Johan Vilhelm Hartzfeldt hertil fra Holland. Det har, skriver Kollegiet, gjort sig Umage nok med at persuadere ham til at nedsætte sig her, og det

er synlig glad over, at det er lykkedes. »Paa nogen Tid havde her været stor Mangel paa Silkefarvere«, og foruden Hartzfeldt var her nu kun een. Denne Ene maa være Jakob Cammerbeck, der igjen i 1725 bliver Kjøbenhavns eneste Silkefarver.

Det er hollandsk Indflydelse, vi møde her, baade Cammerbeck og Hartzfeldt ere fra Holland, og da Hallen indrettedes 1705, havde man ligeledes Opmærksomheden henvendt paa dette Land. Saaledes var det jo fra gammel Tid. Paa Grund af de mange fra Nederlandene indkaldte Arbejdere (1620), kaldtes Kristian IV's Silkemanufaktur hans »nederlandske Manufaktur og Silkeværk«. Men 1737 brydes denne fra Syd kommende Bevægelse af en engelsk Strømning. I det nævnte Aar faar Englænderen Samuel Wilkins Privilegium paa en Silkefabrik i Kjøbenhavn. Det bliver imidlertid en anden Englænder, John Beckett, der fører Sagen igjennem, og han faar endnu samme Aar ogsaa Privilegium paa et Silkefarveri, da ingen af Kjøbenhavns 30 Uldfarvere tilfredsstillede ham. Farveriet blev dog ikke anlagt af Fabriken. Den anbefalede den engelske Silkefarver John Smith, der i Juni 1739 fik det fornødne Privilegium. Han er den eneste, skriver Kommercekollegiet 1741, der her forstaar sig paa »die hohen Couleuren«, og 1743 betegner det ham som uundværlig for Silkefabrikerne. Han var først i Kompagni med en anden engelsk Silkefarver Baynam, men denne døde strax efter Kompagniskabets Indgaaelse, og saa stod Smith alene.

Den engelske Strøm voxede sig dog ikke stor. Den tyske Indflydelse blev den betydeligste. En af Tidens Klædefarvere Hieronimus Voigt, der tidligst nævnes 1725, er fra Hamborg, og Navne som Helmer Hilmerding og Jakob Heyer pege mod Tyskland. Hilmerding bor paa Vestergade og søger 1726 Kommercekollegiets Hjælp til at

faa den Bindingsværksbygning, han er Ejer af i den nævnte Gade, istandsat. Jakob Heyer bor i det samme Aar i Gothersgade og farver for Fabrikant Ludvig Witrog. De hørte formentlig begge med til de 30 kjøbenhavnske Uldfarvere, som John Beckett (1737) ikke troede at kunne bruge.

Guldhuset.

Frederik III's Interesse for Alkemi lod Italieneren Borri komme hertil 1667. Det Laboratorium, som Kongen indrettede til ham, forlagdes 1669 til Rigenegade, og Huset, det var i, fik hurtigt Navn af Guldhuset, et Navn, som det beholdt, da Borri efter Kongens Død (1670) drog her fra. Guldhuset blev en kort Tid brugt som Kvæsthus, indtil Kristian V endelig forandrede det til et Uldenmanufaktur, som Faktor Chr. Werner fik Privilegium paa 5. Maj 1683.

Manufakturet var forsynet med en Kalandermølle, »et fuldkomment Farveri« og alt andet Fornødent. Det var derfor en stor Gave, da Kongen to Aar efter skjænkede det til den nævnte Werner og hans eventuelle Medinteressenter. Men Gaven var forgjæves. Werner, der af den engelske Chargé d'affaires i Kjøbenhavn kaldes »en lybsk Bankerottør«, dør i 1704, og i Pestaaret 1711 maa hans Søn Anton Werner og dennes Kompagnon Abraham Lampe søge et Moratorium overfor deres Kreditorer. Guldhus-Manufakturet forfaldt, hvorfor en Kommission 1714 beordredes til at undersøge, om det igjen kunde bringes i Stand, og Resultatet blev, at Frederik IV ved et Reskript til Generalkommissariatet af 3. Februar 1719 bestemte, at han selv vilde overtage det. Det havde Betydning for

Munderingsleverancerne til de forskjellige Regimenter, og denne dets Betydning førte til, at det blev forenet med Börnehuset paa Kristianshavn. Begge Anstalter fik tilsammen Navnet det kongelige Uldenmanufaktur, i Spidsen for hvilket den fra Holland forskrevne Nicolas Lambrecht blev sat som Generalfabrikør.

Der er en uhyre Interesse for at faa Klædefabriker til at trives her. 1727 faar Kræmmeren Ludvig Wittrog Privilegium paa en saadan i Kjøbenhavn, og blandt de Begunstigelser, han opnaar, er, at »de Værkhuse, som Manufakturets Spinderi, Væveri og Farveri ere indrettede udi«, fritages for Grundskat, Indkvartering og ethvert andet Paalæg, som lignedes efter Grundskatten, ikke at tale om, at han og alle hans Arbejdere fik tyve Aars Skattefrihed. Lignende Friheder fik i 1729 Kjøbenhavns Silke-, Ulden- og Lærredskræmmere for et Uldenmanufaktur, til hvilket de købte en Gaard paa Kristianshavn. Og af særlig Interesse er det at se, at Kristian VI, Dronning Sofie Magdalene, Prinsesserne Charlotte Amalie og Sofie Hedevig samt Markgrevinden af Brandenburg alle ere Participanter i et Klæde-manufaktur, der oprettedes 1734 og forestodes af Kommerceraad Peter van Hurck, Borgemester Frederik Holmsted og Frands Feddersen. Dets Kapital var 5000 Rd. i 100 Andele à 50 Rd., og af dem havde de nævnte kongelige Personer tegnet de 39, Kongen alene 20. Ogsaa dette Manufaktur laa paa Kristianshavn, men dets Farveri indrettedes i — Lyngby, og det saaledes, at hvis Manufakturet ikke selv vilde drive det, var Borgemester Holmsted villig til at overtage det, »imod at ham det allernaadigste Privilegium forundes og Manufakturet ham billig Farverløn betaler«. Holmsted var Foretagendets drivende Kraft og som saadan sikkert Skyld i, at Farveriet, »denne høyfornødne og umistelige Ting ved Manufakturet«, blev anlagt. Manufakturet havde ladet sine første Fabrikata

farve ude i Byen, men de vare ikke lykkedes saa vel, som man gjerne ønskede.

Det staar i Forbindelse med denne Bevægelse, at der i 1739 udkommer en ny Halle-Forordning, som her skal nævnes, da den ogsaa omfatter Farvningen: Er Klædet ikke gennemfarvet, eller har det Pletter, da skal Farveren straffes efter Omstændighederne og desuden være pligtig til, hvis Fejlen kan redresseres ved Omfarvning, da uden Betaling at gjøre dette. Det Stykke Klæde, der skal farves to eller flere Gange, skal indbindes paa en saadan Maade ved Enden, at hver Farve for sig er at kjende, og bruger Farveren noget Bedrageri herved, skal han de to første Gange straffes med Bøder og tredje Gang have sin Ret til at farve forbrudt for et halvt Aar. Forøvrigt skal alt det Klæde, der skal farves sort og grønt, halles, saavel naar den første som naar den sidste Farve er paasat, og Hallens Tilforordnede skulle i det Hele med Vedkommende bestemme, hvilken Farve ethvert Stykke skal have, Alt efter Klædets Beskaffenhed og den Afsætning, de enkelte Farver ventes at kunne give det. I denne Forordning er der ikke som i Ordonansen af 1705 Tale om, at Farverne skulle underkaste sig nogen Examination.

Vende vi herefter tilbage til det kongelige Uldenmanufaktur, da træffe vi som Börnehusets Farver Johannes von Depenbroch, der 1729 afløstes af Didrik Rohde. Da denne tiltraadte, var Farveriet i Börnehuset i en saa ussel Stand, at han foretrak at indrette et Farveri i sin egen nærliggende Gaard paa Kristianshavn. Han brugte kun Börnehusets Farveri, naar Arbejdets Mængde nødvendiggjorde det, og Forholdet synes først at være blevet normalt igjen 1751, da hans Farveri trængte til væsentlig at istandsættes. Hertil vare Avtoriteterne nemlig ikke villige. Man troede det bedre at istandsætte det gamle Farveri i Börnehuset, hvad da ogsaa skete.

Rohde dør i Juni 1754, og nu er der fem forskellige Farvere, der gjerne vilde have hans Post. Farver Otto Buck havde allerede i Begyndelsen af Aaret søgt om at faa Løfte paa den, og han støttedes af den betydelige Handelsmand og Fabrikant Ludvig Wittrog. Tre andre Ansøgere vare Farverne Carl Adolf Eller, Johan Gottfried Bauttler og Landgraaff. Uldmanufakturets Bestyrelse var dog imod dem alle. Buck, skrev den, var ikke kjendt som nogen dygtig Farver, og de tre andre havde kun farvet Smaating for Bønder saasom Vadmel, Multum, Strömper o. lign., de havde aldrig farvet efter en given Prøve, »hvad ingen af alle Stadens Farvere, naar man undtager Cammerbeck paa Kristianshavn, er i Stand til«. Hovedsagen var imidlertid, at der i Börnehusfarveriet var en Svend Andreas Hegelund, der havde været der i over tyve Aar og som i 1752 havde faaet Løfte om at faa Posten efter Rohde. Den Wittrogske Indflydelse var imidlertid stor. Det blev bestemt, at Farver Buck maatte underkaste sig en Prøvefarvning.

Prøven skulde begynde den 12. Avgust og skulde bestaa i, at Buck med sine egne Arbejdsfolk, hvorimellem der ikke maatte være nogen Svend, skulde farve tyve Stykker Musketerklæde og et Stykke Opslagsklæde efter Prøver, som overgaves ham i forseglet Stand. Fire Stykker skulde være mørkegrønne, fire lysegrønne, fire paille (straagule), fire noget lysere, fire kraprøde og et ægte rødt. Hvis Alt lykkedes, vilde han modtage almindelig Farverlön, men for det Tilfælde at Prøven »mislingede« ham, maatte han stille Kavtion. Det foreligger ikke, hvorledes Prøven faldt ud, men helt heldigt maa det ikke være gaet. I September blev ikke Buck, men Hegelund Farver ved Börnehuset; Hegelund overtog sin Forgængers Gjæld, 800 Rd. til Rest for Farvestoffer, som Uldenmanufakturet var Garant for.

Paa Guldhuset var der en lignende Række Farvere.

1721 blev Georg Gøbel ansat som Farver ved det, men allerede 1733 var han bleven saa svag, at han maatte træde tilbage. Han var sindssyg. Hans Søn Gerhard Andreas Gøbel kom i Stedet, og han skulde foruden fri Bolig yde Faderen 300 Rd. om Aaret, hvad der dog ingenlunde faldt ham let. Nogle Aar efter maatte Bidraget nedsættes. Stillingen var ikke stor, men desuagtet var der, da han i April 1752 afgik ved Døden, Flere, der ønskede den. Den blev søgt af Farverne Carl Adolf Eller og Hans Jespersen Bloch samt af den i Börnehusfarveriet ansatte Svend, den ovenfor nævnte Andreas Hegelund. Ingen af dem fik den imidlertid. Farveriet blev overdraget til Gøbels Enke med Forpligtelse til at lade det forestaa af en dygtig Gesell.

I den Anledning skrev hendes Fader Egidius Gercken til Göttingen, Dresden og Amsterdam, og i Januar 1753 kan han her præsentere den i Brandenburg fødte Farver Jean Louis Nouvel, der i otte Aar havde været Farver i Sverige. Han er villig til at ægte Enken, være Fader for hendes tre Börn samt overtage Forgængerens Gjæld, og saa blev han da Farver ved Guldhushets Farveri, skjönt Uldenmanufakturiet ikke kjendte mere til ham, end hvad Gercken fortalte. Helt ypperlig synes han nu ikke at have været. 1756 indsender en Generalmajor en Del af Nouvel farvede Veste, hvis Kulør var ganske afbleget. Nouvel maatte paa egen Bekostning lade dem omfarve, omsy og sende tilbage til Regimentet. 1760 er det galt med Fodgardens Uniformer, deres gule Farve faldt i »adskillige Kulører«; men her slap han dog for videre Tiltale, ti man fandt, at disse Uniformer ikke differerede mere end andre Regimenters.

Værre var det, at han synes at have været noget stridig og stridbar. Allerede i 1755 ligger han i Klammeri med Guldhushets Underfabrikør Hintzelmann, og i Marts 1765 bliver han afskediget uden Pension. Han kunde,

skriver han flere Aar efter, ikke forliges med de »da opkomne økonomiske Grundsætninger ved Fabriken«; han kunde umuligt vedblive i sin Tjeneste »uden enten at be- drage Deres kongelige Majestæt eller og selv at blive rui- neret og tillige ruinere andre Deres Majestæts Undersaatter lige med mig«. Han giver det Udseende af, at man har villet have ham til at farve med uægte Farver, medens Sa- gen vistnok er, at de militære Myndigheder overfor en Begjæring fra ham om højere Betaling for, hvad han far- vede, slog stærkt paa, at der snarere kunde være Tale om at nedsætte den, og saa har det ene Ord taget det andet. Hans Vrede er særlig vendt mod »Mr. de Gähler«, der maa være den bekjendte General P. E. Gähler, der paa den Tid var Deputeret i Krigsdirektoriet og Chef for dets andet Departement, under hvilket bl. A. Militærfabrikkerne sorterede. Nouveles Efterfølger blev den i Sverige fødte Farver Jakob Holmblad.

Man slog forøvrigt ikke helt Haanden af Nouvel. Samtidig med at han fik sin Afsked, havde han til Kom- mercekollegiet indsendt en Del Saffiansprøver, som han havde forfærdiget af indenlandske Skind. Og imod at meddele Hemmeligheden ved sin Fremgangsmaade til en Garver tilstodes der ham 300 Rd. aarlig for Livstid. Man var mere tilbageholdende, da han en Del Aar efter (1774) tilbød en af ham opfundne Spindemaskine, og da han i 1776 søgte om dansk Indfødsret, blev hans Ansøgning af- slaaet. Han agtedes ikke af tilstrækkelig Nytte, medens samtidig to andre Farvere opnaede at faa Indfødsret, nem- lig den engelske Silkefarver John Burley (1776) og den ovenfor nævnte svenskfødte Farver Jakob Holmblad (1777).

Vi komme senere tilbage til disse Farvere, men her skal endnu gjøres et Par Meddelelser om Börnehusets og Guldhusets Farvere.

Da det kongelige Uldmanufaktur startedes i 1719, sy-

nes det at have været et heldigt Valg, at Hollænderen Nicolas Lambrecht blev Generalfabrikør ved det. Han vedblev i denne Stilling til sin Død i 1741. Vel fandt der strax nogle Misligheder Sted, der medførte, at der i Juli 1720 blev nedsat en Kommission, der skulde undersøge Forholdene, men Aaret efter kom Alt i Orden paany. Kassereren, Kammerraad H. Chr. Lautrup traadte tilbage og blev erstattet af Krigsraad Gregorius Wulff, der vedblev som Kasserer til sin Død i 1736, og som synes at have været en foretagsom Mand. Han saa snart, at Farverne brugte forskjellige Farveplanter, som det formentlig maatte kunne lønne sig at drive rationelt, traadte i den Anledning sammen med Urtegaardsmændene Christopher Berens og Andreas Berens samt Farveren ved Guldhuset Georg Gøbel, og dette Interessentskab fik i December 1723 overladt en Byen Kjøbenhavn tilhørende Grund strax tilhøjre udenfor Vesterport »til Plantning og Avling af de til at farve tjenlige Urter og Gevæxter af alle Sorter«. Lejen blev for tyve Aar fastsat til tyve Rigsdaler om Aaret, og i Privilegiet, der samtidig blev udstædt, hedder det, at saa snart en saa stor Kvantitet Urter og Gevæxter, »som til vores Uldenmanufaktur-Fabrik og ellers til Farverierne i vore Riger og Lande udfordres, ved Guds Velsignelse her er avlet og for saa civil en Pris, som det fra fremmede Steder forskrives, kan sælges og afhændes«, saa vilde Kongen være betænkt paa at udstæde forskjellige Indførselsforbud.

Saa vidt kom det dog ikke. Plantagen, der 1728 havde faaet en ny, større Grund, der gik fra Gamle Kongevej langs op med St. Jörgenssø, synes særlig at have lagt sig efter Krap og Karteboller, og paa disse to Artikler blev Tolden væsentlig forhøjet i 1735, fra 16 β til 2 Rd. for 100 Pd. Krap og fra 6 til 36 pCt. af Kartebollernes Værdi. Den udenlandske Krap blev herved væsentlig fordyret, men

Plantagen synes alligevel ikke at have tjent derved. 1736 klager Justitsraadinde Wulff, der havde arvet Plantagen efter sin Mand, stærkt over, at Farverne ved Börnehuset og Guldhuset ikke tog deres Krap m. m. fra den, men baade Didrik Rohde og Andreas Gøbel hævdede, at de ikke kunde staa sig derved. Plantagens Krap var dem for kostbar. Og det synes, som om den, der blev Kasserer ved Uldenmanufakturet efter Gregorius Wulff, nemlig Henrik Holm, nok saa gjerne saa, at Farverne tog deres Farvestoffer hos et hollandsk Hus, som han stod i Forbindelse med. Der foreligger fra Aarene 1741 og 1742 en Del Breve fra ham til Jakob Granada de Lima i Amsterdam. Han hilser ham og hans Moder flittigt fra sin Hustru, takker et Par Gange for tilsendte Oste og beder ham skaffe sig en hollandsk Sax med Sølvgreb. Men saa bestiller han ogsaa f. Ex. to Fade rød italiensk Vinsten à 1000 eller 1200 Pd. ligesom 200 Pd. Indigo m. m., Alt i Haab om at faa Didrik Rohde til at tage sine Farvestoffer hos de Lima.

Men ligegyldigt, om det lykkedes eller ej for ham. 1751 og 1752 klage Rohde og Gøbel stærkt over Farvestoffernes stigende Priser. 100 Pd. Krap kostede 13 à 14 Rd. mod før 10 à 11 Rd., et Pund Indigo 10 $\frac{1}{2}$ Mark mod tidligere 6 à 7 Mark, et Skippund Engeskjær 8 à 9 Rd. mod tidligere 4 à 5 Rd., en Tønde Alun 11 à 12 Rd. mod tidligere 9 à 10 Rd. og et Skippund Potaske 17 à 18 Rd. mod tidligere 12 à 13 Rd. Det er Farveriernes Ruin, skrive de, hvis de ikke kunne opnaa højere Priser for deres Arbejde. Det stræbe de efter, og da Farveplantagens daværende Ejere G. Schwertner og Adam Levin Lassen i 1751 søge om en yderligere Forhøjelse af Tolden paa Krap, gjør Rohde og Gøbel opmærksomme paa, at Plantagen forlanger samme Pris for dens Breslauer Rødt, som de betale for hollandsk Krap, hvad der er aldeles urimeligt,

og sammen med syv andre kjøbenhavnske Farvere protesterer de imod Toldens Forhøjelse.

De ni protesterende Farvere vare Gerhard Andreas Gøbel, Didrik Rohde, Jakob Cammerbeck, Margrethe Tüncher, Johan Gottfried Bauttler, Christian W. Knub, Hans Wind, Hans Staal og Jens Ditlev Møller. Mellem disse Navne er Jakob Cammerbecks kjendt fra Aarhundredets Begyndelse, men det maa staa hen, hvorvidt den her optrædende Farver af dette Navn er den samme, som flygtede fra Kjøbenhavn i Pestens Tid (1711), eller en Søn af ham¹.

¹ I alt Fald 1755 synes der at finde et Personskifte Sted. I det nævnte Aar søger Farver Jakob Cammerbeck bl. A. om Forskud til at indrette et fuldstændigt Farveri og faar i Februar 1757 Toldfrihed for de Farvestoffer, han indfører.

Smaa Kaar.

Vi have nu set, at der i Kjøbenhavn var en Række Farvere, og navnlig have vi dvælet ved Fabrikfarverne, Farverne ved det kongelige Uldmanufaktur, til hvilke endnu kom Farverne ved de private Fabriker. Da en »Chymicus von Berlin« David Levin Seligman Jungo i 1749 tilbød den danske Regering en blaa Farve, bedre end Indigo, og en Grønspaan, sendte man Prøverne til fire private Klædefabriker, der hver havde eget Farveri, en i Altona, Georg Vilhelm Daemen's, men tre i Kjøbenhavn, Elie Courtonne's, Pierre Gandil's (eller rettere hans Enkes) og Ludvig Wittrog's. Ved Siden af Fabrikfarverne stod som den talrigste Klasse Silke- og Klædefarverne, og endelig kom de saa kaldte Bondefarvere, der farvede Vadmel, Strømper og Garn for Omegnens Bønder.

Herefter synes det kjøbenhavnske Farveri at have været et vel udrustet Fag. Den Berliner-Chymicus imponerede slet ikke. Hans Prøver befandtes ikke gjennemfarvede, de vare gule og hvide i Snittet. Og som det gik ham, gik det en Række andre Udlændinge, der ønskede at vinde Indpas her paa Farverionraadet. 1746 er det Farver Christopher Drewsen fra Hamborg, der vil gjøre Prøvefarvning i Kulørerne »ponçeau foncé, sang de bœuf und Cramoisi«; 1749 ønsker Johan Anton Richter »Hof-, Kunst- und Schönfarber« ved det Brandenburg-Culmbachske Hof at blive »Hof- und

Schönfärber« ved alle Fabriker i Danmark, han kan særlig farve »in allerhand hochrothen ingeleichen die sogenannte berühmte sächsische grüne und blaue Grossen-Hagner sanspareil-Couleuren«. Samme Aar sender den danske Gesandt i Stokholm Tyskeren Johan Andreas Rosentreter hertil, han skal farve fortrinligt tyrkisk rødt; og 1776 indfinder sig her en fransk Farver Petit, der havde arbejdet i Gobelinfabriken ved Paris og derefter havde forestaaet et Farveri i Warschau. Han faar Lov til at gjøre en Prøve med at farve et Stykke Klæde ponceau, Farven findes høj og stærk, men Tøjet skjoldet og besaaet med luebare¹ Steder, Prøven blev kasseret.

Og dog er næppe Alt saa godt her, som det synes. 1775 høre vi, at Silkefabrikant Johannes Pullichs Farveri har maattet staa stille i tre Aar af Mangel paa en habil Farver, og da N. L. Reiersen virker som Fabrikkommissær, gjør han atter og atter opmærksom paa, at det danske Farveri ikke staaer højt. »Vi mangle en duelig Farver«, skriver han 1776 til Kommercekollegiet, og Aaret efter gjentager han det: Fabrikerne trænge haardt til duelige Farvere. Meget synes da ogsaa at tyde paa, at han havde Ret. Tage vi f. Ex. den tidligere et Par Gange nævnte Farver J. G. Bauttler for os, viser han sig saare ringe, skjøndt han 1754 søgte om at blive Farver ved Börnehuset.

I November 1727 havde Kjøbenhavns Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlav faaet Bevilling til at anlægge en Fabrik for Dvælg, Blænklerred samt saa kaldet Katuns- og lybsk Lærred med Eneret for Kjøbenhavn og Sjælland i tyve Aar. Det var navnlig den ofte tidligere nævnte Kræmmer Ludvig Wittrog, der var virksom herved. Han ledede og styrede, indtil han ved Lavets »uforsvarlige Omgang« blev hindret i denne Virksomhed. Men det skulde Lavet

¹ D. e. berøvede deres Luv.

ikke have gjort. Det arbejdede nemlig ikke til Regeringens Tilfredshed, og i August 1747 opnaaede da Ludvig Wittrog selv at faa Privilegiet, dog kun for ti Aar. Han tog kraftigt fat og kaldte derved i 1750 Bauttler frem som Klager. Bauttler var kommen hertil fra Tyskland i 1729, havde 1738 taget Borgerskab i Kjøbenhavn som Farver og havde siden den Tid oplært fire Indfødte i Farveri, oplyser han, men nu saa han med Kone og otte Börn sin visse Ruin imøde, da Wittrog vilde formene ham at farve de Lærreder, som nævntes i dennes Privilegium og som Wittrog selv farvede. Bauttler fandt det oprørende; han havde kun lært Linnedfarveri, og det vidste Wittrog, ti medens denne endnu styrede Kræmmerlavets Fabrik med tilhørende Farveri, havde Bauttler — vistnok i 1735 — som Farver ved det afløst Hamborgeren Hieronimus Voigt. Bauttler synes derefter at have staaet sig godt med Kræmmerlavet, da Wittrog blev sat fra Bestillingen, og selvfølgelig vilde denne nu ikke finde sig i, at Bauttler indrettede en Konkurrenceforretning, muligvis støttet af de vrede Kræmmere, der forgjæves havde søgt om at maatte fortsætte med deres Fabrik. Det er sikkert rigtigt, hvad Magistraten skriver, at Wittrogs Eneret »betog Bauttler og de øvrige Farvere her i Staden en større Del af deres Levebrød«, men Eneretten, som Kræmmerne jo havde haft for ham, maatte naturligvis respekteres, selv om Bauttlers, hvad hans Hustru Johanne Margrethe Bauttlerin skriver i 1752, geraadede i den yderste Armod. Kun at kunne farve Linned peger paa en højst mangelfuld Uddannelse. 1758 fik han vistnok Bevilling til at drive et Farveri og Trykkeri i Letraborg. Men heller ikke her fandt han sit blivende Sted. 1776 fik han Bevilling paa en lignende Virksomhed i Kristiania.

Det er imidlertid ikke alene en saadan enkelt ukyndig Stakkel, som det gaar mindre godt. Farvervirksom-

heden synes helt igjennem at have været en besværlig Vej, der lod flere end Een snuble.

Der er nu saaledes den engelske Silkefarver Demortier. Den danske Gesandt i London sendte ham hertil i 1755 med de bedste Anbefalinger, og han modtoges med aabne Arme af Kommercekollegiet, der betalte hans Rejse og i det Hele installerede ham med de nødvendige Kjedler, en »Schwarzfärberfuss (pied de noir)«¹ m. m. John Smith, der kom hertil i 1739, havde hidtil været den eneste engelske Silkefarver i Kjøbenhavn, en Konkurrent kunde være gavnlig. Men trods den store Hjælp, Demortier fik, vilde det ikke gaa for ham. Under den strenge Kulde i Foraaret 1758 led han og hans bitter Nød, og saa forsvandt han herfra i Efteraaret s. A.

Den engelske Indvirkning paa vort Farveri synes i det Hele ikke at have været stor. John Smith, der stadig roses, staar som den, der øvede størst Indflydelse. Eduard Bonshaw, der kom hertil 1737, spiller ingen Rolle, og Stephan Parfait, der dukker op 1757, arbejder sammen med Smith. Dennes største Bedrift er forøvrigt, at han i 1750 med Livsfare skaffede en Model af en Kalendar hertil fra England. Under Iagttagelse af stor Hemmelighedsfuldhed forestod han derpaa Bygningen af en Kalendar efter Modellen, hvorefter han ogsaa forestod dens Benyttelse. Ja Regeringen overlod ham den endelig paa meget billige Vilkaar, men da han døde i 1759, havde han endnu ikke faaet afbetalt det Mindste paa den eller paa en tilhørende Presse. Han kom aldrig paa den grønne Gren. De to Maskiner og det Smithske Farveri samt Gaarden i Store Kongensgade, hvori Virksomheden dreves, gik derefter over til Farveren John Burley, der var kommen hertil sammen

¹ Et Kar, hvori et Stof faar en første Farvning («Pied en termes de teinturier, se dit des premieres couleurs qu'on donne aux étoffes teintes en grand et bon teint, pour en recevoir après d'autres, qui ayent plus d'éclat ou de durée»).

med Modellen. Denne Mand arbejdede nu dygtigt i en Del Aar, men da hans Svigersön Silkefarver Peter Vilhelm Mesch døde i 1788, var han en gammel og svag Mand. Farveriet, som Svigersönnen i nogle Aar havde bestyret for ham, søger han solgt, og i 1789 gaar det med Kalender og Presser over til Farver J. D. Quist, om hvem vi skulle høre nærmere nedenfor. Burley dør forøvrigt først 1801 i smaa Kaar, og Datteren Elisa Mesch faar til langt ind i Aarhundredet 10 Rd. halvaarlig af Kommercekollegiets Understøttelseskasse, hvad der tyder paa alt Andet end gode Kaar.

Der er forøvrigt endnu to Englændere at nævne. Tilskyndede af den danske Konsul i London kom Silkefarverne Richard Bentley og William Hacher hertil 1777. De blev ved Kommercekollegiets Hjælp installerede i en N. L. Reiersen tilhørende Gaard i Store Kongensgade, men knyttes ikke direkte til hans Silkefabrik. Da de kom hertil med tomme Hænder — de medbragte kun deres »Kunst« — havde de derfor vanskeligt nok ved at bestaa. I 1780 klagede de stærkt, og en Henvendelse fra Kommercekollegiet til Reiersen bragte den Oplysning, at han lod farve c. 3000 Pd. Silke aarligt hos dem, men at han selvfølgelig saa paa, hvor han fik sine Ting bedst farvede. Han benyttede derfor ogsaa Burley og Joakim D. König, der farvede forskellige Ting bedre end Bentley og Hacher. Forøvrigt levede ingen af de to engelske Farvere længe. Hacher døde i 1782 og Bentley i 1788, hvorefter deres Farveri dreves af den Sidstes Enke Madam Maria Margrethe Bentley, der 1802 flyttede fra Store Kongensgade til Borgergade, hvor det kun gik smaat for hende, ja hun savnede til Tider det Fornødne til Livets Ophold. Efter at hun ved Avertissementer i Aviserne forgjæves havde søgt at faa sit Farveri udlejet — det benyttedes særlig af Baandfabrikerne — overgik det 1805 ved Statens Hjælp til hen-

des Mestersvend Anton Josef Castannier; selv fik hun en aarlig Understøttelse af Kommercekollegiet paa 150 Rd.

Den engelske Indflydelse løb sørgeligt ud i Sandet, og bedre gik det ikke med en Indvirkning, der efter Udøvernes Navne at dømme maa stamme fra Italien. Navnene er Jacinto Merzari og Ferdinand Bertuzzi. Hvad Merzari angaar kom han hertil i 1756 ikke helt ung; 1764, da han ansøger Kommercekollegiet om fornyet Hjælp — der tilstaas ham 200 Rd. aarlig i otte Aar — siger han bl. A., at han »i sin tiltagende Alder« kun daarligt kan subsistere af sin »Kunst«. Denne Kunst har dog næppe været syndelig stor. Da en Farversvend Frederik Voigt, der har lært hos ham, 1775 søger om en Rejseunderstøttelse, udtaler N. L. Reiersen i en Erklæring, at han ikke synes at have lært noget Væsentligt og først maa skaffe tilforladelige Attester om Duelighed.

Bertuzzi er sikkert endnu ringere. Kommercekollegiet faar i 1782 gennem Arveprinsen en Ansøgning fra ham om efter en aflagt Prøve at maatte blive etableret i den Königske Farvergaard i Rosenborggade. Og Prøven kom i Stand. Han farvede Incarnat, Couleur de rose, Couleur de chou og Hvidt, men Reiersen erklærede, at det var de letteste Farver af alle, han burde hellere være prøvet i Blaakypens og Sortkjedlens Sætning og Bearbejdning, det gav Forestilling om Dygtighed. Han fik ikke den søgte Etableringshjælp, og det hjalp ikke, at han og Madam Karen König (født Worm), Enke efter Farver Joakim David König, meddelte, at de vilde gifte sig sammen. Men forknyt har han ikke været. 1788 klager han over, at Uberttigede give sig af med Silkefarvning, og beder om, at Ingen maa faa Privilegium som Silkefarver, forinden de have aflagt Prøve hos ham eller hos Bentley. Ansøgningen blev henlagt, og da han endnu samme Aar strax efter Bentleys Død var paa Færde for at faa dennes Farveri,

blev han afvist. Reiersens Erklæring om Sagen stemplede Bertuzzi som uefterrettelig og forfalden.

Hverken fra England eller Italien kom der herefter væsentlige Impulser til vort Farveri. Det blev mest paa-
virket fra Tyskland, og et ganske interessant Exempel paa
de Farvere, der kom til os derfra, er Herman Albrecht
Fayen, der utvivlsomt var en dygtig, men ikke ganske
medgjørlig Mand.

Han kom vistnok hertil 1752, og 1759 faar han sam-
men med Baandvæver Nic. Henr. Heidmann de af Rege-
ringen til den ovenfor nævnte engelske Farver Demortier
anskaffede Redskaber. De faa samtidig Privilegium paa
Oprettelsen af et Silke- og Uldfarveri i Kjøbenhavn, og
paa Grund af deres ringe Kaar udstædes Privilegiet til dem
paa ustemplet Papir. Dette Kompagniskab varer imidlertid
ikke længe. Aaret efter faar Fayen et nyt Privilegium.
Den fattige Heidmann er forsvunden, og en formuende
Hamborger Jürgen Müller er traadt i Stedet. Men Aaret
efter er Forholdet mellem de nye Kompagnoner saaledes,
at Müller ikke alene afbryder Kompagniskabet, men lader
Fayen arrestere, hvorfor Farveriet til stor Fortrædelighed
for Silkefabrikanterne maa stanse sin Virksomhed. Følgen
heraf bliver, at en af Fabrikanterne, Baandfabrikant Johan-
nes Pullich, træder hjælpende til. Ved hans Kavtion faar
Fayen et Laan i Kommercekollegiet, et nyt Farveri anlæg-
ges i Pullichs Ejendôm, og Pullich selv yder ham forskjel-
lige Forskud. Men heller ikke med ham kan Fayen holde
Fred, hvad der fører til, at han rømmer fra sin Stilling,
men da Pullich pludselig dør i 1763, kommer han tilbage
for at anlægge Sag mod Arvingerne. Desuagtet har han
muligvis nu stadig passet Farveriet. Først 1772 stanser det
af Mangel paa en habil Farver, og tre Aar efter udtaler
Reiersen som Fabrikkommissær, at det var umuligt paany
at give det til Fayen paa Grund af »hans utilladelige Egen-

nytte, bestandige Drukkenskab og stridige Væsen«. 1778 søger han om Rejsepenge for at kunne forlade Landet, men hans Ansøgning afslaaes, og dermed er hans Saga ude.

Selvfølgelig er der en Række andre Farvere at nævne. Assessor Gotthard Fursmann faar 1742 et for tyve Aar gjældende Privilegium paa at farve indenlandsk Garn rødt. Farver Frederik Ebbesen paa Vestergade ønsker 1748 et lignende Privilegium som det, der ogsaa 1742 var givet den nævnte Assessor Fursmann paa at trykke Fløjler, Pelucher, Silketøjer, Klædestoffer, Kipper-Katuner og Lærreder i alle Slags Kulører. Silkefarver Marthurin Gay kommer 1753 hertil fra Stokholm og støttes paa forskjellig Maade af Kommercekollegiet; han forstod navnlig at opfarve gamle Ting med særlig Lustre. Farver Schaufelberg faar 1756 den sædvanlige toldfri Indførsel af Farvestoffer. Svenskeren Johan Wichmann indstilles 1768 til fem Aars Ene ret paa en af ham opfunden Maade at sværte Silke paa og faar samtidig et Privilegium paa et Farveri og Silkevinderi. Farver Christian Gottlieb Nietsche, der faar Privilegium 1762, klager 1776 over, at Fabrikanterne farve selv. Den unge Farver Johan Jörgen Giese anbefales 1777 af N. L. Reiersen til et Laan i Kommercekollegiet. Farversönnen Frederik Weile interesserer sig 1778 for Indførsel af engelsk Prespapir til Raskmagervarers bedre Appretering. Farver Niels Chr. Grönberg ansøger 1797 om, at de hos Joh. Dan. Quist beroende Appreturmaskiner, som han formener anskaffede for kongelig Regning, maatte blive ham overladte, o. s. v. Men særlig to Navne skulle vi til Slutning kort dvæle ved, da de ere knyttede til flere end een Generation. Navnene ere Voigt og Quist.

Voigt møde vi 1725. Farver Hieronimus Voigt synes snart efter at blive knyttet til Kræmmerlavets Lærredsfabrik, men han begiver sig senere ud af Landet. Muligvis bliver en Sön af ham dog her, nemlig den Carl Christian Erdmann

Voigt, der 1775 faar Privilegium som Silkefarver med Ret til ogsaa at farve Uldent-, Linned- og Bomuldstøj samt Garn. Han bliver imidlertid ikke staaende ved Farveriet. Da han har ægtet Silkefabrikant Møllers Enke Anna Elisabeth, faar han 1778 ogsaa Privilegium som Silkefabrikant. Farveriet havde han lært hos Jacinto Merzari, men havde derpaa set sig godt om i Udlandet, han havde været i Berlin og Wien ligesom i Italien, Frankrig og Sverige. Hos Merzari havde ogsaa den Farversvend Frederik Voigt lært, som N. L. Reiersen i 1775 ikke troede at kunne anbefale til et Rejsestipendium. Frederik Voigt kan muligvis være en Broder til Carl Chr. Voigt.

Familien Quist dukker op 1752, da Farver Moritz Quist der forøvrigt synes at være af dansk Oprindelse og i alt Fald at have lært sin Profession i Kjøbenhavn, flytter hertil fra Lausanne. Rejsen herop for ham og Familie kostede Kommercekollegiet 400 Rd. Men tilfreds med ham synes man at have været. Da Ludvig Wittrogs ti Aars Eneret paa en Dvælgs- og Lærredsfabrik udløb i 1757, var Klæde- og Skjönfarver Moritz Quist en af de fem, der fik Privilegium til at anlægge en lignende Fabrik, og han havde allerede i 1753 faaet Løfte om sit Privilegium. 1778 nævnes hans Enke Magdalene Quist; hun fortsætter hans Farveri. Deres Søn Johan Daniel Quist er selvstændig Farver allerede 1775, men først tre Aar efter skaffer han sig Privilegium som Silke-, Ulden- og Linnedfarver. Og forøvrigt kan det mærkes, at han 1785 forgjæves andrager om at faa et lignende Privilegium til en Lærredsfabrik, som Jøden Markus Moses Valentin havde opnaaet; at han Aaret efter, ligeledes forgjæves, søger at faa Kommercekollegiet til at afkjøbe ham et Farvemateriale, han har opfundet og som skulde kunne erstatte Kochenille; at han samme Aar sammen med en Johan Mathias Rich udkaster Planen til et Klædemanufaktur i Norge, og at han endelig

i 1788, som ovenfor nævnt, køber John Burleys Gaard i Store Kongensgade med Farveri og Appreturmaskiner. Han har, som det heraf ses, mange Jern i Ilden, men Tiden er ham ikke gunstig. 1791 klager han over, at hans Næringsvej daglig tager af, og i 1793 maa han sælge Gaarden i Store Kongensgade. Det er derefter hans Agt at nedsætte sig som Bondefarver et Sted ved Vesterport, hvis da Kommercekollegiet ikke vil komme ham til Hjælp, for at Appreturmaskinerne stadig kunne komme navnlig Tøjmagerne til Nytte. Men det gjør Kollegiet. Der træffes en Ordning, og da han afgaar ved Døden, træder hans Søn Hans Jörgen Quist i Faderens Sted (1799). Han havde alt forinden i flere Aar forestaaet Farveriet for ham.

Da Moritz Quist i 1752 kom hertil, skal han, efter hvad hans Enke siger i en Ansøgning (1778) til Kommercekollegiet, have medbragt store Midler, som han satte til paa sin Glanslærredfabrik. Det kan nu være, at Midlerne, nærmere besete, ikke vare saa særdeles store, men det er troligt nok, at de efterhaanden svandt, og hverken Sönnen eller Sönnensönnen synes at have erobret dem tilbage.

De store Opgaver.

Som ovenfor paavist have de kjøbenhavnske Farveres Kaar næppe været glimrende. Det virker derfor næsten som en Overraskelse, naar Øhlenschläger i sine Erindringer kalder den Farverenke paa Vestergade, han 1797 kom til at bo hos, for en rig Kone. Men hun synes da ogsaa væsentlig at have drevet sin Virksomhed som Bondefarveri. Øhlenschläger skriver: »Bønderne kom i Flokketal og lod deres Vadmel farve blaat, grønt, höjrødt og violet. Og Bønderkonernes og Pigernes Forklæder trykkede hun paa mørk Grund fulde af Blomster«. Madam Engelke Cathrine Møller f. Ørsted (f. 1744, † 1822) gik stadig i hjemmegjort Hvergarn, og hendes Brodersøn Anders Sandø Ørsted kalder hendes Hjem »det meget borgerlige Hus«, men sit Farveri passede hun. Der behøvedes Hoved til at være Farver, paastod hun, Farveri var ikke et Haandværk, men en Kunst.

Der var Tradition over hendes Farveri. Stedet paa Vestergade (nu Nr. 28) var en udpræget Farvergaard. 1727 fik Farver Mads Jensen Møller Skjøde paa det, og da det brændte i Kjøbenhavns Ildebrand 1728, skaffede han sig Bevilning til at være Farver i Kjøge, men han interesserede sig vedblivende for Gaarden paa Vestergade, der efter hans Død (1729), gik over til hans Efterfølger i Ægteskabet, Farver

Mathias Hansen Mörch i Kjøge. Han forbedrede Gaarden, hedder det, og skjødede den 1745 til sin Stifsøn Farver Jens Ditlev Møller, der 1751 var med at protestere imod Toldens Forhøjelse paa Krap (ovfr. S. 46). Da Jens Ditlev døde i 1790, 74 Aar gammel, benævnes han imidlertid ikke Farver men Stadskaptajn. Farveriet havde han allerede flere Aar før overdraget til sin Søn Jens Schielderup Møller, der 1779 ægtede Engelke Cathrine Hetting f. Ørsted, Enke efter Forvalter Sören Hetting, og hende blev det, der væsentlig fortsatte Farveriet. Hendes Mand afgik nemlig allerede 1785 ved Døden, og saa fik hun Skjøde paa Farvergaarden.

Det betyder sikkert Noget, at medens der 1778 nævnes ni Fabrikfarvere i Kjøbenhavn (John Burley, Hacher & Bentley, Jakob Holmblad, Joakim D. König, Chr. Nitsche, Mdm. Magdalene Quist, Joh. Dan. Quist, Carl Chr. Voigt og Frederik Weile), uden at Navnet Møller forekommer imellem dem, forekommer det 1786 mellem de otte, der da opføres som Fabrikfarvere (Jakob Holmblad, John Burley, Chr. Nitsche, Joh. Dan. Quist, Richard Bentley, Mdm. Karen König, Møller og Carl Chr. Voigt), og denne Møller maa være Mdm. Engelke Cathrine Møller. Fabrikfarver er forøvrigt her taget i en anden Betydning end ovenfor S. 47, det betyder ikke en Farver, der er knyttet til en Fabrik, men en Farver, der driver sit Farveri fabrikmæssigt. Store have disse fabrikmæssigt drevne Farverier dog ikke været. De otte Fabrikfarvere i 1786 beskæftigede tilsammen kun 12 Svende, 7 Lærlinge og 18 Arbejdsfolk. Det vil sige, de havde gjennemsnitlig mellem 4 og 5 Medhjælpere hver.

Da Mdm. Møller døde i 1822, viste det sig, at hun virkelig var en rig Kone. Hun raader i sit Testamente over næsten 40,000 Rd. — er Farversvend Christian Tobias Hetting ved hendes Død endnu i hendes Tjeneste,

skal han t. Ex. have 1000 Rd. — og Gaarden med Farveriet er ikke medregnet i de 40,000 Rd., den testamenterede hun til sin Mestersvend Niels Henrik Holst »for hans lange, tro og uegennyttige Tjeneste«. Gaarden vedbliver endnu længe at være Farvergaard,

Trods Alt, hvad der saaledes kan siges til Gunst for det her omhandlede Farveri paa Vestergade, er det imidlertid et Spørgsmaal, om det i Virkeligheden kan betragtes som Andet end et godt udviklet Bondefarveri. Øhenschlægers Udtalelser veje her stærkt. Det tør næppe antages, at det virkelig kunde løse nogen af de Opgaver, der opstilledes som Farveriernes store Opgaver, Fremstillingen af de saa kaldte »hohen Couleure« og at farve efter Prøve.

I sidste Henseende hørte vi ovenfor, da Posten som Farver ved Börnehuset skulde besættes (1754), at ingen af Stadens Farvere, »naar man undtager Cammerbeck paa Kristianshavn«, kunde farve efter en given Prøve. Og hvad det Første angaar, da er det Maalet, som Regeringen stadig ønsker maa naas. Da Silkefarver John Smith i 1739 faar Privilegium, hedder det, at Farverier »in hohen und echten Couleuren« stadig have manglet her til stor Ulempe for Silkefabrikerne. Nu er Regeringen glad over ham, men den er stadig virksom for ogsaa at faa andre Farvere i disse Kulører hertil. Derfor er den imødekommende mod Burley (1750), Demortier (1755), Fayen (1759), Bentley & Hacher (1777) o. s. v., og da Guldhufarveren Jakob Holmblad 1777 søger og faar et Privilegium paa et eget Farveri, »et komplet Manufaktur-Farveri«, spiller det en Rolle, at han forstaar at farve rødt Klæde à la Gobelin.

Men forøvrigt forstod man alt under Kristian IV at farve med ægte Kulører. Af Börnehusets Regnskaber fremgaar det, at Silkefarver Hans Piper kunde farve baade »bestandig«, ja »höjbestandig«, og »gement«, det vil sige med eller uden »Congsenelle« (Kochenille), og at han i det

Hele havde en rig Farveskala. Han farvede brandgult, rødt, grønt, »tanetebrunt«, blaat, sort, purpur, violet, sølvfarvet, livfarvet o. s. v. Det kan ogsaa af Regnskaberne ses, at Datidens Farvere foruden Kochenille (Congsenelle, Katzenelle) brugte Alun, Vitriol, Vinsten, Glasagel eller Glasegal (Glasgalle?), Arsenik, Spanskgrønt, Potaske, Galas (Galæble?), Indigo, Smak (s. ovfr. S. 33), Krap, Alant, Curcuma (Gurkemeje), »Profendtzholt« (Provencetræ?), Forsetholt (Fisettræ?), rød Brasilieholt, Fernambuk, Gultræ, Blaaht (Kampechetræ) o. s. v. Det er afgjort, at der ikke her i Landet har været rejst saadanne Forfølgelser mod enkelte Farvemidler, som kjendes f. Ex. i England og Tyskland. Under Dronning Elisabet af England gjaldt det Kampechetræet og i Tyskland endnu saa sent som 1654 Indigoen. Da dette Farvestof opløstes i Svovlsyre, fik det Skyld for at gjøre Tøjet skjørt, Noget, der alene maa tilskrives Svovlsyren. Men Vaiden trængtes haardt af Indigoen, og derfor kæmpede Vaidfarverne ivrigt mod dette Farvestof, som de vare glade over at kunne kalde »den ædende Djævel«.

Med Hensyn til Farveforhold ses det yderligere at Börnehusregnskaberne, at der for hvert Skaalpund raa Silke at syde og farve regnedes Hans Piper en Afgang tilgode paa otte Lod, en Afgang, der hundrede Aar efter er væsentlig reduceret. I Silkevævernes Lavsartikler af 1741 hedder det: »angaaende Silkefarverne da kan dennem paa det tilbageleverende farvede Silke godtgjøres uden Forskjel 1 Lod paa Pundet til Afgang«. Der ligger formentlig en ikke ubetydelig Fremgang heri, og N. L. Reiersen gjør endda i 1777 gjældende overfor de engelske Farvere Bentley & Hacher, at han vil have den farvede Silke tilbage i lige Vægt, hvad de dog protestere stærkt imod.

Regeringen ønskede inderligt Farverivirksomheden Fremgang. Naar Stofferne halledes, skulde ogsaa Farvning-

gen kontrolleres. Det fremgaar af Halle-Forordningerne fra 1705, 1739 og 1769, ja efter den førstnævnte Forordning skulde »Enhver, som vil farve blaat, sort og carmoisin, være examineret, at han dertil er dygtig«. Noget Nærmere om denne Examination kjendes imidlertid ikke, men vi vide, at Regeringen stadig lagde Vægt paa indenlandske Lærlinges Uddannelse. Derfor er det, at Farver Bauttler, da han 1750 vil gjøre Indtryk for om muligt at faa Ludvig Wittrogs Eneret til at farve Glanslærreder sprængt, strax oplyser, at han har oplært fire Indfødte.

Da Silkefarver John Smith, der var forpligtet til at holde en dansk Lærling, 1741 søger og faar et Laan, forpligtes han til at holde endnu en dansk Lærling. Og der er Exempler paa, at Oplærelsen af Indfødte ligefrem værdsættes. Der er endog to Exempler fra 1777. Da de engelske Farvere Bentley & Hacher i dette Aar blive hjulpede med et Laan paa 400 Rd., hedder det, at de skulle kunne faa 100 Rd. afskrevet for hver dansk Undersaat, der oplært af dem i Farveri aflægger en tilstrækkelig Prøve. Og Præmien stiger endog til 500 Rd. overfor Jakob Holmblad, der efter den Maade, hvorpaa han hjælpes frem, maa være bleven betragtet som en særlig dygtig Farver. I 1777 faar han ikke alene Privilegium paa et eget Farveri men et rentefrit Laan paa 5000 Rd. til dets Opførelse¹. Kommercekollegiet, hedder det, havde længe bemærket Farveriernes slette Tilstand, navnlig i Henseende til de blaa og røde Kulører. I dem var Holmblad dygtig, men som Farver ved Guldhuset kunde Private ikke nyde godt af hans Dygtighed. Han burde derfor etableres i egen Virksomhed, og det blev han da med Forpligtelse til at farve for Kollegiet ved nye Dekurverter og Forsøg og tillige med For-

¹ Samme Aar fik han ogsaa Indfødsret (s. ovfr. S. 43). I sin Ansøgning om den siger Holmblad, at han er født i Malmø; efter »Danske patriciske Slægter« er han født 14. Septbr. 1736 i Trelleholm.

pligtelse til at holde indfødte Lærlinge, saaledes at der for hver udlært Dreng skulde afskrives 500 Rd. paa det modtagne Laan.

I Overensstemmelse hermed blev der 1791 afskrevet ikke mindre end 2000 Rd. paa hans Gjældsbrief for de fire Lærlinge Chr. Fr. Hoffmann, Jakob Hansen Ramshardt, Østergaard og Jakob Holm (eller Vilhelm) Knust. Foruden disse havde han paa den Tid udlært endnu to andre, nemlig sin Søn Lavrits Holmblad og saa Drengen Svend Svendsen. Men for ingen af dem fik han noget Vederlag. Svend Svendsens Prøve erkjendtes ikke for tilstrækkelig, og hvad Sönnen angaar, da var der i sin Tid ikke for hans Oplærelse, der udtrykkelig var nævnt i Forestillingen til Kongen, tilsagt noget Vederlag. Efter Ansøgning fra Holmblad indstillede Kommercekollegiet i Februar 1791 dog, skjönt noget tøvende, at der ogsaa skulde afskrives 500 Rd. for hans Oplærelse, men — den kongelige Resolution af 6. April 1791 fulgte ikke Kollegiets Forestilling! Den i Januar 1770 fødte Lavrits Holmblad var da ogsaa i Oktober 1790, kun lidt over tyve Aar gammel, bleven gift og det rigt gift med Birthe Carlsen, Datter af Rasmus Carlsen til Gammel Kjøgegaard.

Ogsaa paa anden Maade tog Regeringen sig af Udviklingen. Efter Forslag af den Kommitterede Avg. Hennings bekostede Kommercekollegiet i 1778 Oversættelsen og Udgivelsen af et fransk Skrift af Forstanderen for det store Manufaktur i Sedan Quatremere Dyonval: »Opløsning og kemisk Undersøgning af Indigoen, som den ved Handelen leveres til Farveriets Brug . . . ved Regeringens Omsorg oversat i det danske Sprog til Farveriernes Nytte og ledsaget med adskillige Anmærkninger af Nic. Chr. Viborg«. Det var et fortjenstfuldt Skridt, som Regeringen her gjorde. Selv det mindste Bidrag til Farveriets rationelle Oplysning maatte paa den Tid hilses med Glæde. I det nævnte Skrift

hedder det et Sted: »Da de fleste Farvere vide eller idetmindste tro, at deres Lykke beror paa Recepter, er der intet Haandværk, som har mere indbildte Hemmeligheder og virkelig Egennytte end Farverhaandværket«. Og Kommercekollegiet udtalte sig ganske i samme Retning, da det 1781 skrev i en Forestilling, »at Farverne kun arbejdede efter deres Formænds praktiske Regler; de turde ej afvige fra deres Opskrifter, men arbejdede just derfor paa Slump, hvorfor de blev staaende »ved deres sædvanlige Mangler og Ufuldkommenheder«.

Den danske Litteratur paa dette Omraade var saare ringe. Det er i saa Henseende oplysende, at en Bog som Simon Paullis betydelige »Flora Danica« (1648) meddeleer en Række Oplysninger »for Pigernes Skyld, som meget elske gule og lange Haarlokker, hvilke dem ogsaa meget zire«, men kun een vedrørende virkelig Farvning. Den giver Anvisning paa otte Planter, ved hvilke Haaret kan farves gult, og paa fire, hvorved det kan farves sort, men indeholder kun følgende virkelige Farverioplysning: »De som ret vide med Engeskjær at omgaas, de kan med den farve de Klæder gule, som tilforn ere hvide, og de, som tilforn ere blaa, dem kan de gjøre grønne«. Det staar ikke bedre til, noget over hundrede Aar senere. Johan Paullis »Dansk økonomisk Urtebog« (1761) omtaler selvfølgelig atter Engeskjær. Den bruges, hedder det, til gul, sort og blaa Farvning, og der tilføjes, at der fra Malmø kommer store Mængder af den til Kjøbenhavn. Men ved Siden heraf omtales kun St. Jakobs Urt (Senecio), den bruges til at farve grønt med, men »slig Farve taaler ej at bæres i Solskin«. Noget Lignende som den lille svenske Bog af Johan Linder: »Svenska Färga-Konst med inländska Örter, Gräs, Blommor, Blad, Löf, Barkar, Wäxter och Mineralier« (Stkhlm, 2. Opl. 1749) fandtes ikke i Danmark.

Forholdene her have nærmest været, som de skildres i en lille tysk Bog fra 1677 »Gründlicher Unterricht der Farben auf wullen und leinen Garn, desgleichen auch auf halb wullen und halb leinen Gewebtes oder auch auf gantz wullen oder gantz leinene Wahr«. Den unævnte Forfatter siger, at han har skrevet sin Bog, da han »bey vielen Meistern und Gesellen befunden hat, dasz ihre geschriebene Farben-Büchlein sehr falsch oder durch Characteren, Signaturen und andern weisz nicht mit was für Dunkel sie dergestalt versetzt gewesen, dasz sie auch ihnen selbsten einige Farbe darnach einzurichten nicht getrauet und demnach einer den andern, welcher ohngefehr begierlichst selbe abgeschrieben, verleitet, in Schaden und Armuth gestürtzet«.

Paa Tysk er der en Række Receptbøger f. Ex. »Ein köstliches Büchlein von allen Farben und Künsten auch der Alchimisten« (Augsburg, 1546), i hvilken der med Hensyn til en rød Farve af Brasilietræ (»Presilgenholtz«) bestemt fordres, at den skal tilberedes, naar Himlen er klar, uden Skyer, Vind eller Regn. Paa Dansk er der muligvis kun een. I Samlerværket »Oeconomia nova paa Danske« fra Midten af det syttende Aarhundrede findes »En liden dog konstelig Bog om adskillige Slags Farffve oc Bleck, hvorledis man skal farffve Træ, Been, Jern, Tin, Glas, Byrster, Klæde, Silcke, Skind oc Leder saa om atskillige Slags Farffve at berede at skriffve oc male med . . . Paa Tydske Tungemaal først sammenskreffven aff den vitberönte Mand Alexio Pedemontano oc nu meenige Mand til Beste oc Tieniste paa vort danske Sprog transfereret« (Kbhvn. 1648). Den har muligvis hjulpet Mange, ja maa- ske været i Brug, lige til der i 1768 udkom en for sin Tid dygtig Bog, mærkeligt nok uden Forfatternavn: »Fuld- stændig Fruentimmer Farve-Bog eller tydelig Undervisning om Farve-Kunsten, . . . samlet og uddraget af Hellots¹,

¹ Jean Hellot, fransk Kemiker, † 1766.

Lindners¹ og Andres trykte Underretninger og skrevne Opskrifter saavel til Tjeneste for Farvere som og især for Fruentimmer paa Landet tilligemed en tilføjet Plette- og Kunst-Bog samt om Læder- og Skind-Farvningen« (532 S., 8°).

Det er, som man ser, en efter sin Titel beskeden Bog. Den er efter Fortalen »ikke egentlig skreven for dem, der gjøre Profession af Farvekunsten, for hvilke den dog heller ikke vil være unyttig«, og særlig tror den at kunne gjøre Nytte ved at træde istedenfor de mange trykte og skrevne Underretninger om Farveriet, hvis »Utydelighed er meget stor, saa at de mere forvilde end vejlede og undervise«. Bogens første og største Afdeling handler om Hovedfarverne paa Uldenttøj, og den falder i følgende sex Afsnit: om at farve Blaafarve; om at farve Rødt; om at farve Gult; om at farve Brunt; om at farve Sort samt om blandede Farver paa uldent Tøj. Det første Afsnit om at farve Blaafarve har igjen følgende fire Underafdelinger: Om Pastel- eller Vaid-Kippen; om Vau- eller Vouf-Kippen; om Indigo-Kippen; om andre Maader at farve Blaafarve paa. Afsnittet om at farve Rødt falder endog i otte Underafdelinger. Bogen er ganske fyldig og af større Betydning end Christine Varg's »Den paa Kundskab og Erfaring grundede nye Farve-Bog« (110 S. 8°), der forøvrigt kom i to Oplag 1773 og 1794.

Under disse Forhold kunde en videnskabelig uddannet Mand, der lagde sig efter Farveristudier, gjøre stor Nytte, og en Ansøgning, der i Februar 1777 indkom til Kommercekollegiet, syntes at vise, at Manden var der. Den var fra Oversætteren af Dyonvals Bog om Indigoen, den sønderjyske Præstesøn Nicolaj Christian Viborg (f. 20. Maj 1747), der efter at være bleven teologisk Kandidat (1769) ivrig havde studeret Medicin og Kemi. Han havde navnlig dyrket Farvekunsten, gjort omtrent 600 Forsøg særlig

¹ Vistnok den ovfr. S. 63 nævnte Johan Linder.

med den gobelinske Skarlagen-Farve og med forskjellige Indigoopløsninger, og nu søgte han en aarlig Understøttelse. Fik han den, vilde han i de første to Aar gjøre 4000 nye Forsøg til Farvekunstens Bestemmelse og Forbedring. Fra det medicinske Fakultet ligesom fra Apotekerne J. D. Cappel og F. H. Müller fik han fortrinlige Vidnesbyrd; han havde i Henseende til Farvernes Tillivelse og Forbedring ved egne Erfarenheder bragt det meget vidt. Efter en ny Ansøgning fra ham, indgik Kollegiet med en Forestilling til Kongen om Sagen, og i Februar 1778 ydedes der ham 500 Rd. til Indrettelsen af et Laboratorium og 300 Rd. som Gratifikation, men saa skulde han ogsaa sælge det Salt, han havde opfundet til at farve Gobelin-Skarlagen med, 30 pCt. billigere end den sædvanlige Skedevands Opløsning samt stedse stræbe efter nyttige Opdagelser i Farvekunsten.

Han gik nu videre paa den af ham betraadte Vej. I December 1778 er hans Laboratorium færdigt. Han gjør Forsøg og holder Forelæsninger, men savner — en vis Løn og en fast Bolig. I sidstnævnte Henseende hjælper Kommercekollegiet ham til at kunne kjøbe en Gaard paa Kristianshavn i Overgaden oven Vandet (1781) og til her at kunne indrette sig efter Ønske, han faar bl. A. en Tinkjedel paa 4 Tdr. og en Kobberkippe paa 6 Tdr. Til sine Experimenters Fortsættelse tilsiges der ham desuden 200 Rd. aarligt, og ved en Kabinetsordre af 21. September 1782 tillægges der ham endelig en aarlig Gage af 800 Rd. Arveprins Frederik interesserer sig for ham. Der er Tale om, at Ingen fremtidig skal kunne etablere sig som Farver i Kjøbenhavn uden først en Sommer at have frekventeret hans Forelæsninger over Farvekemi, som det i det Hele skal være Fabrikører, Farvere og andre Lignende tilladt at besøge.

Alt synes at være i den bedste Gænge, men nu ind-

traf der Noget, der lidt efter lidt skulde føre Viborg bort fra den paabegyndte Bane. Det blev besluttet, at Statens Klædefabrik paa Blaagaard skulde gaa over til et privat Interessentskab, og ved Kabinetsordre af 18. Maj 1782 udnævntes til Direktører for dette Interessentskab Etatsraad Karl Wendt, Kemikus Chr. Viborg samt Klædefabrikanterne J. P. Kalkberner og J. G. Branner. Han førtes herved ind paa et Skraaplan, der efterhaanden skulde lade ham komme helt bort fra al videnskabelig Sysse.

Det gjærede stadig i Spørgsmaalet om at finde den bedste Ordning af de Blaagaardske Manufakturforhold. 1786 kommer Tanken op om helt eller delvis at forlægge Manufakturet til Provinserne. Viborg sendes i den Anledning til Vejle og Fredericia for at undersøge Forholdene, og i Begyndelsen af 1787 gaar han til Fredericia for at forestaa Opførelsen af en Fabrik dér med tilhørende Valkemølle og Farveri. Han gaar dertil med Titel som kemisk Konsulent ved Kommercekollegiet og administrerende Direktør over Provinsialanlægene i Fredericia. Her tages hans Tid af en Række brydsomme praktiske Arbejder. Den kemiske Konsulent forsvinder for den administrerende Direktør. Gaarden paa Kristianshavn maa han sælge i 1789, de 200 Rd., han hidtil havde oppebaaret hvert Aar for kemiske Forsøg, stryges i 1791, og saa er der endda ikke udelt Tilfredshed med hans praktiske Virksomhed. 1797 klager Stiftamtmanden stærkt over hans Forhold i en Sag om Udskiftningen af nogle smaa Jorder ved Fredericia, og sidst i 1800 rejses der en Storm over, at han ikke har besvaret Revisionens Bemærkninger til hans Regnskaber for Aarene 1788—1798 og slet ikke har indsendt noget Regnskab for 1799. Han sad daarligt i det, var tilmed syg, og saa døde han den 22. Juli 1801 efterladende en stor Familie i trange Kaar.

De Forventninger, han en Tid havde vakt, bleve ikke

opfyldte. Han løste ingen stor Opgave. Og det er forsaavidt karakteristisk, at det Farveri, som under ham anlagdes ved den til Fredericia-Manufacturet hørende Valkemølle i Greis, kun behandlede alle Slags grove Varer. Det kan ses af de to Privilegier, det fik 1792 og 1797.

Løsningen af de store Opgaver kom til os fra andre Lande. Den engelske Kemiker Robert Boyle († 1691) uddannede, støttet af Videnskabernes Selskab i London, væsentlig den Kunst at befæste Farven til Tøjerne, og Farveren Diesbach i Berlin var 1710 medvirkende ved Opdagelsen af det saa kaldte Berlinerblaat. Men særlig skal her nævnes Gobelin-Fabrikerne i Paris. De stamme fra det Farveri, som Farveren Jehan Gobelin gjorde sig berømt ved at anlægge c. 1450; hans Dygtighed i at farve Skarlagen var saa stor, at den Tro udbredte sig, at han stod i Pagt med den Onde. Og Etablissementets Ry vedblev under dygtige Direktører, saaledes den berømte Kemiker Cl. L. Berthollet (fra 1784).

I Provinserne.

Vi have hidtil kun beskæftiget os med Kjøbenhavn, men der var ogsaa Farvere udenfor Hovedstaden. Og Ribe gaar i saa Henseende i Spidsen. 1657 faar Johan Kruse Bevilling til i ti Aar at være Enefarver i »Riberhus Len og By«; han skal »arbejde for lige saa billig Pris og lige saa godt som paa andre Steder gjøres kan«. Vi behøve imidlertid kun at have Opmærksomheden henvendt paa Kjøbstæderne, ti en professionel Farver hørte ikke til paa Landet. Det var en gammel Regel, at Haandværkere ikke maatte »bo paa Landsbyerne«, og den blev paany slaaet fast i Kristian V's Lov. Kun nogle enkelte Haandværkere undtoges fra Forbudet f. Ex. Vævere, som væve Vadmel, Blaar- og Hampelærred. Farveri var en afgjort Kjøbstadsnæring, hvad der med Styrke gjøres gjældende, da en stakkels forkommen Svendborg-Farver Erik Bentsen 1719 søger om at maatte oprette et Farveri paa Landet i Nyborg Amt. Og vi høre det nok saa kraftigt tre Aar efter, da Peter Vilhelm Høvinghoff, der nogen Tid før sammen med fire Brødre var kommen til Danmark fra Westfalen, ønskede at oprette et Farveri midt inde paa Jyllands Hede i Brande Sogn. Han havde erhvervet sig den øde Arevad Mølle dér, vilde anlægge et Klædemanufaktur og i Forbindelse med det et Farveri. Men Alt, hvad han

kunde opnaa, var et Tilsagn om, at naar Klædemanufacturet var i Gang, kunde en Farver paa hans Vegne faa Bevilling i nærmeste Kjøbstad ved Siden af dens øvrige Farvere.

Og dog kan der paavises Undtagelser fra den givne Regel. 1724 kjøbte General Henrik Scholten Estrupgaard i Malt Sogn, der ligesom Brande ligger i Midtjylland, men et godt Stykke sydligere, og hans Hustru Louise f. Brockdorff fik i November 1742 Ret til i Nabosognet Holsted paa den ødelagte Holsted Mølle at oprette et Farveri, hvor de Bønder og Tjenere, der hørte til hendes Gods, maatte faa farvet. Der var nemlig fire Mil til den nærmeste Kjøbstad. Hun forpligtedes kun til stadig at holde en Person, som Farver-Professionen lovligen havde lært.

Om dette Farveri kom i Stand, om hvorledes og hvorlænge det i bekræftende Tilfælde virkede, derom synes dog Intet at foreligge. Men sikkert er det, at der i Midtjylland var Trang til et Landfarveri. Naar vi se bort fra, at der 1769 oprettedes et Farveri paa Samsø, angaar den næste Undtagelse atter Midtjylland. 1770 faar Hans Andersen, der tidligere havde været Farver i Varde, Ret til at anlægge et Farveri ved Kirkeby i Sønder-Omme, Nabosogn til det ovenfor nævnte Brande Sogn, og dette Farveri bliver Virkelighed. Hans Andersens Enke Sidsel Marie Jensdatter afstaar det 1781 til Farver Peter Holm, der faar ny Bevilling paa det. Stiftsbefalingsmanden fremhævede i 1770, at et saadant Farveri kun kunde være til Gavn for Bønderne, der havde fem Mil til nærmeste Kjøbstad, og ikke væsentligt til Skade for nogen Kjøbstadinteresse. I Varde var der endda Glæde over, at en Farver forlod Byen, ti der var, efter Stiftsbefalingsmanden, fire tilbage, hvad der var for meget for en kun fattig By.

Men trods disse Undtagelser bestod Regelen. Da Farverne i Holstebro og Ringkjøbing 1735 »præjudiceredes«

af nogle Landfarverier i Tarm og Gjellerup, var det for Stiftsbefalingsmanden i Ribe blevet indskærpet, at ingen Farver maatte findes paa Landet under Straf af Mulkt og hans Haandværkstøjs Fortabelse til nærmeste Kjøbstad. Hvad der atter udtaltes i 1747, da der nogle Steder i Nord-slesvig havde rejst sig et Par Landfarverier til Præjudice for Farverne i Tønder og Ribe.

At der en Tid har været fem Farvere i Varde, lyder forøvrigt mærkeligt, ti som vi yderligere skulle se nedenfor, tog Regeringen sig faderligt af Farverforholdene i Kjøbstæderne, og det er kun i en saa stor By som Odense, at vi en Tid høre Tale om endda kun fire Farvere. Men Farverne i Varde have da heller næppe været helt officielle, d. v. s. næppe alle haft den Bevilling, som det efterhaanden blev Skik, at Farverne i Provinserne skulde have fra Kancelliet. Medens det nemlig for Kjøbenhavns Vedkommende udviklede sig saaledes, at Farveri var fri Næring, den Paagjældende behøvede blot at løse Borgerskab, gik det i modsat Retning i Provinskjøbstæderne.

For Kjøbenhavns Vedkommende er det oplysende, at da Englænderen Eduard Bonshaw 1745 ønsker at oprette et Silkefarveri og i den Anledning udbeder sig et Privilegium fra Kommercekollegiet, sluttes Sagen ved følgende Tilføjelse i Kollegiets (tyske) Journal: »Wird ihm mündlich gesagt, dasz er keines Privilegii benöthiget«. Og da Moritz Quist fra Lausanne i 1753 i samme Öjemed henvender sig til Kollegiet, udtales det i dettes Forestilling til Kongen, at han for at nedsætte sig som Farver ikke behøver noget Privilegium, det er nok, at han løser Borgerskab. Noget Andet er det naturligvis, naar den Paagjældende ønsker f. Ex. Toldfrihed paa de Raastoffer, han bruger i Farveriet, ja saa maa han have et Privilegium, der giver ham denne Ret. Det fik saaledes Farver Jakob Cammerbeck i et Privilegium af Februar 1757. Men mærke-

ligt er det at se, at Kommercekollegiet 1759 kan gaa med til at give, hvad det kalder et »simpelt« Privilegium, til N. H. Heidmann og H. A. Fayen, »damit ihr Färberey-Etablissement so viel besser bekannt werden möge«. Det giver en Farveri-Tilladelse af — Reklame-Hensyn!

Det er en Undtagelse. Men just deraf følger, at det ikke er muligt udaf Kommercekollegiets Protokoller at sammenstille en Fortegnelse over samtlige Farvere i Kjøbenhavn. For Provinsernes Vedkommende skulde man derimod kunne gjøre det paa Grundlag af Kancelliets Protokoller, men — de fem Farvere i Varde 1770 vise formentlig, at Teori og Praxis ikke altid dækkede hinanden.

Det ses tydeligt, at Kjøbstædernes Borgemestere og Raad en Tid have ment sig berettigede til at beskikke Stedets Farvere. Bevillingen gennem Kancelliet af 20. Oktober 1664 for Lorentz Brehmer af Odense som Farver i Slagelse er en Konfirmation af et Brev af 7. s. M. fra Byens Borgemester og Raad. Og paa samme Maade forholder det sig, da Bertel Hansen Tandrup 1671 bliver Farver i Næstved og Slagelse. Ja et til den samme Mand af Borgemester og Raad i Holbæk under 10. April 1672 udstædt Brev som Farver ogsaa i denne By bliver først kongelig konfirmeret den 19. April 1687. Borgemester og Raad spille en Rolle ved en Farverbeskikkelse 1671 i Kolding, 1672 i Thisted, 1688 i Kallundborg o. s. v.

Yderligere oplysende er det at se, at Bevillingen gennem Kancelliet af 1706 for Jakob Bertelsen som Farver i Svendborg gaar ud paa, at han, der alt i tre Aar har været Farver i Byen, fremdeles maa være det. Mads Jørgensen, der 1707 faar Bevilling til at være Enefarver i Bogense, havde forud farvet der i endog ti Aar. Og lignende Forhold synes ikke helt sjældne. Da Niels Wiwebroe 1735 fik Bevilling som Farver i Hobro, oplyses det, at han alle-

rede i tre Aar havde farvet i Byen med Tilladelse af — den ældre Farver i Byen Jokum Herbst.

Vende vi os nu til Bevillingernes Indhold ses det, at et Par af de tidligste vare formede som Enerettigheder i et vist Antal Aar. Johan Kruse faar 1657 Eneret til i ti Aar at være Farver i »Riberhus Len og By«; men Omstændighederne have næppe ladet ham bruge sin Tid ud. Allerede 1660 faar Volquart Laffrentz en lignende Eneret paa tyve Aar dog kun for Ribe By. Men Tidsbegrænsningen holder sig ikke længe, Bevillingerne komme til at gjælde for den Paagjældendes Livstid, hvad enten de give ham Eneret eller ej. Her er imidlertid det at mærke, at Eneretten ikke altid respekteres af Regeringen selv. Peter Jessen, der allerede efter en Bevilling af 1670 nedsætter sig som Farver i Aarhus, faar i en ny Bevilling af 1673 Eneret for Aarhus Stift, eftersom Hans kgl. Majestæt »aller-naadigst formener, at ej flere end eet Farveri dér sammesteds bekvemmelig skal kunne underholdes«, men desuagtet bliver Mikkel Mikkelsen 1676 Farver i Randers. Forholdene maa have forbedret sig i Stiftet. Og der er andre Exempler. Kjøbenhavns Ildebrand 1728 skaber endog to. De kjøbenhavnske Farvere Christian Werner Knub og Mads Jensen Møller, der led store Tab ved Branden, faa Lov til at nedsætte sig henholdsvis i Nykjøbing paa Falster og Kjøge trods den Eneret, der formentlig var givet de der-værende Farvere. Enevoldsmagten handler öjensynligt altid ud af et godt Hjærte.

Der er herefter ikke Meget at sige om den de enkelte Farvere tilsagte Eneret, men der er Noget at sige om det Territorium, Farveribevillingerne knyttedes til, og her synes i alt Fald nogle tidlige jyske Bevillinger at have indtaget en Særstilling.

1665 faar Corin Silman Ret til at »stifte Farverier paa de bekvemmeligste Steder udi alle vore Kjøbstæder og

Stifter i vort Land Nörrejyland, hvor ej allerede Farverier efter vor særdeles naadige Tilladelse tilforn stiftet og anrettet er«, og i 1670 faar Peter Jessen en lignende Ret som Farver »i vort Land Nörrejyland«. Den saaledes i lokal Henseende oprindeligt særdeles vide Ret¹ begrænses imidlertid lidt efter lidt, Silmans til Aalborg og Viborg Stifter (1677), Peter Jessens til Aarhus Stift (1673). Og der er al Sandsynlighed for, at Silman har fast Bopæl i Viborg, som det er sikkert, at Jessen boede i Aarhus, hvor Forholdene efterhaanden maa have udviklet sig stærkt. Medens Jessen og Hustru nemlig som ovenfor nævnt i 1673 erholde Eneret til at drive Farveri i Aarhus Stift, da »ej flere end eet Farveri dér sammesteds bekvemmelig skal kunne underholdes«, faa de dog ikke alene en Konkurrent i Randers 1676 men maa endog for Aarhus Bys Vedkommende i 1687 dele Retten med den forrige Betjent ved Provianthuset Hans Jensen og Hustru, og endskjönt Aarhus Borgemester og Raad i Juni 1704 udtale, at to Farvere nok kunde ernære sig i Byen, »saa længe de sig selver vil have i god Agt, være flittige og leve skikkeligen«, kan Jes Festersen kort efter lade et kongeligt Brev af September s. A. læse paa Bytinget, hvorefter han er tredje Farver der i Byen ved Siden af Raadmand Peter Jessen og Morten Hansen, en Sön af den afdøde Farver Hans Jensen.

Her er en Bevægelse, hvorefter et oprindeligt stort Territorium stadigt bliver gjort mindre. Paa Sjælland kan der vises en ganske modsat Bevægelse, hvorefter en Række smaa Territorier lidt efter lidt sammenlægges til et stort. Samleren hed Bertel Hansen Tandrup. Lorentz Brehmer, der 1664 var bleven Farver i Slagelse, »oplod« ham til en Begyndelse sit Privilegium, men 1671 er han desuden Far-

¹ En paa sin Vis endnu videre Ret gives under 15. Julii 1680 Abraham Knorr til at nedsætte sig som Farver i hvilken Kjøbstad i vort Rige Danmark, han vil. Det synes ikke oplyst, hvilken han valgte, men Privilegiet er indført i jyske Registre (16 Fol. 638).

ver i Næstved, hvortil 1672 kommer Holbæk og 1688 Sorø. Fra Slagelse, hvor han boede, strakte han sine Arme ud over den største Del af Sjælland, og Farverihæredømmet blev i Slægten. Efter hans Død blev den ældste Søn Anders Bertelsen Tandrup (1710) Farver i Slagelse, hvortil endnu föjedes Antvorskov Amt og Distrikt samt 1716 Korsør og Skjelskør, medens Broderen Hans Tandrup (fra 1702) blev Farver i Holbæk, Broderen Jens Tandrup (1710) i Ringsted og Sorø med tilhørende Distrikter og Broderen Christian Tandrup (1711) i Næstved. Det er et helt Dynasti af Farvere, og Dynastiet fortsættes. Der er Farvere af Navnet Tandrup til over Midten af Aarhundredet i Slagelse og Aarhundredet ud i Næstved og Holbæk. Farveribevillingerne formelig arves. En af de fire Brøders Enker, Susanne Marie Lavritsdatter, faar 1718 Bevilling til at fortsætte Farveriet i Ringsted og Sorø efter sin Mand, og da hun — endnu i samme Aar — gifter sig igjen, gaar Privilegiet over paa hendes anden Mand Henrik Andersen.

Selvfolgelig arvedes Bevillingerne dog ikke ligefrem. Hvor der ikke forud var givet en Enke, en Søn, en Datter eller en anden Slægtning Sukcessionsret, maatte der sendes en Ansøgning til Kancelliet, Kancelliet forestillede saa Sagen for Kongen, og Kongen gav en allernaadigst Resolution. Men Enevoldsmagten var paa dette Omraade patriarkalsk. 1732 bliver Tolle Jensen Farver i Nakskov, og nu er hans Farveri i over halvhundrede Aar i Slægtens Eje, først faar Tolle Jensens efterladte Hustru Anna Maria Lind det, saa faar Jens Tollesen det efter sin Moder, saa Maren Lönborg det efter sin afdøde Mand Jens Tollesen o. s. v. En Fortsættelses-Bevilling brugtes ofte til at forsørge en afdød Farvers Familie. Da Hans Bahnsen er død som Farver i Thisted, gives Farveriet 1678 til hans Börn Urban, Ade, Mette og Salme; Raadmand i Haderslev Tyge Christensen faar 1714 Farveriet i Svendborg til Fordel for sine umyn-

dige Stifdøtre; Farveriet i Rudkjøbing gives 1720 til Mikkel Hans Urbansens og hans andre umyndige Søskenes Subsistence, da begge deres Forældre lige vare døde, og 1758 tildeles Farveriet i Slagelse Anders Tandrup og hans syv Søsken.

Mere patriarkalsk kunde den enevældige Konge ikke godt stille sig, og det er i fuld Overensstemmelse hermed, at de tre Farvere i Aarhus 1744 ved et kongeligt Reskript reduceres til to. 1735 skriver Magistraten, at den ene af de tre Farvere »formedelst hans Kreditorers Tiltrængende er sat fra Noget at bruge og i armelig Tilstand, hvortil hjalp den Misforstaaelse, der er imellem ham og hans Kone, at de ikke kan leve sammen«, og saa kom Reskriptet af 6. November 1744, at Aarhus, hvor der forhen var tre Farvere, fremtidig kun maatte have to, Mads Wærn skulde levere sit Privilegium fra sig, saasom han havde frasagt sig det og tre Farvere i Aarhus ikke kunde subsistere. Det mente Stiftamtmanden og de to andre Farvere, Raadmand Andreas Stæhr og Henrik Feilberg. Det maa derfor være et godt Tegn for Odense, naar der baade 1708 og 1719 beskikkes en fjerde Farver der i Byen, ti Regeringen var, som vi have set, ikke ængstelig for at træde reducerende til, naar nødvendigt var. I følgende Byer nedsætter den til Exempel Farvernes Antal fra to til een: Hillerød (1727), Grenaa (1730), Ringkjøbing (1730), Faaborg (1731), Viborg (1733) og Helsingør (1745). Det er forøvrigt ikke uden Interesse at se, hvorledes Marcus Sørensen 1708 bliver fjerde Farver i Odense. Han havde lidt et betydeligt Tab ved at strande paa Øen Hjelm og skulde hjælpes. Det er da ganske naturligt, at han, der — oplysende nok — i syv Aar havde farvet for Folk i Odense uden Bevilling, faar en saadan, der endda kombineres med en Bevilling som Vognmand. Han bliver fjerde Farver i Byen. Men man er endnu ikke sikker paa, at det kan gaa til stadig Brug,

hvorfor det bestemmes, at naar en af de fire dør, skal det ved de tre forblive. Men 1719 beskikkes Niels Hansen Friis til fjerde Farver uden nogen lignende Tilføjelse.

Det er ikke store Forhold, der skimtes her igjennem, og at Kaarene i Provinsbyerne som i Hovedstaden kun vare smaa, ses, næsten hvor vi vende os hen. 1698 blev Henrik Segler Farver i Maribo, men allerede 1702 maatte han »af Fattigdom kvittere og overdrage sit Privilegium til Farveren i Nykjøbing (paa Falster)«. Denne, der hed Niels Jensen, blev yderligere 1709 Farver i Nysted ligesom i de andre Kjøbstæder i Aalholms Amt, men da Peter Villumsen fra Segeberg 1716 søgte om at blive Farver i Maribo, kunde Stiftamtmanden oplyse, at der ingen Farver var paa Lolland uden en i Nakskov. Og springe vi fra Byerne paa Lolland til Sæby, høre vi 1687 ogsaa om brydsomme Farveriforhold der. Byfogeden Christen Ruus forklarer, hvorledes han har indrettet et Farveri for sin Broder, som derpaa døde, hvad der voldte ham et stort Tab, da Jörgen Jörgensen Lov strax efter i 1686 fik Ret til at være Enefarver i Sæby. Nu faar Byfogeden Tilladelse til at lade det af ham indrettede Farveri vurdere, saaledes at Jörgen Lov, hvis han vil bevare sin Eneret, skal overtage det til Vurderingssummen; vil han ikke, maa Christen Ruus selv drive det. Og de brydsomme Forhold vedblive dér i Byen. 1786 maa Farver Andreas Severin Winding gjøre Opbud. General-Magasinet, hvem han skylder 362 Rd. 2 fl 9 ø , faar kun 3 Rd. 4 fl 12 ø for sin Fordring, d. v. s. een Procent. Han havde forgjæves søgt at drive en Stampemølle i Forbindelse med sit Farveri, og han synes heller ikke paany at kunne komme i Gang, efter at han havde faaet sit Bo extraderet. Det var forøvrigt denne Farver, som Arveprins Frederik interesserede sig for i 1779, og i Anledning af hvis Stampeværk Etatsraad Aug. Hen-

nings kom til at foretage sin »økonomiske« Rejse samme Aar i Jylland.

Underlige Forhold er der ogsaa i Helsingør og Aalborg. Henrik Pihl, der 1725 blev Farver i Helsingør, faar 1742 nyt Privilegium som Farver i Maribo, men det var ikke for det Godes Skyld. Af sin Svoger Lars Nielsen, der var Forvalter ved Frederiksdals Gods, havde han modtaget stor Hjælp, uden at det dog vilde gaa for ham i Helsingør, og for at faa sin Gjæld betalt skaffede han sig da kongelig Tilladelse til ved Avktion at maatte sælge sin Farvergaard med samt sit Privilegium, medens han selv flyttede til Maribo. Lars Nielsen fik Mogens Jensen Sindal til at overtage det Udbudte, men da denne døde, før han fik præsteret Betalingen, udkjøbte Lars Nielsen ogsaa Helsingørs anden Farver Povl Zacharias Hjort og overdrog nu begge Farverier til Farversvenden Peter Søested, der i December 1745 fik Privilegium paa at være Enefarver i Helsingør, da Byen kun kunde ernære een Farver. Aaret efter blev hans Eneret udstrakt ogsaa til Kronborg Amt. Ham synes det at være gaaet for, men Henrik Pihl gik det lige saa slet i Maribo som i Helsingør. Ogsaa der fik han stor Gjæld, og da Kreditorerne stormede ind paa ham, tog Svogeren Lars Nielsen for at komme dem i Forkjøbet Dom over ham og skaffede sig (1748) Ret til at sælge hans Farveri og hans Privilegium.

Og som det gik i Helsingør og Maribo, gik det i Aalborg. Ogsaa her blev et Farveriprivilegium sat til Avktion. Farveren Christen Jacobsen Kjærskov var i stor Gjæld til Provst Johan Bering, Præsten i Romdrup og Klarup, noget Syd for Byen. Det kom til Rettergang; der faldt endog en Højesteretsdom. Men lige meget hjalp det, Kjærskov betalte aldrig en Skilling, og saa blev Provsten utaalmodig. 1755 erhvervede han sig Ret til at stille Kjærskovs Privilegium til offentlig Avktion. Der blev atholdt tre

Avktioner, men Ingen bød, og saa blev Enden paa det, at Provsten i Maj 1757 fik Bevilling paa Farveriet for sig selv, sin Hustru og sine Börn med Forpligtelse til at lade det forestaa af en dygtig Farver.

Det ser underligt ud, at en Provst optræder som Næringsdrivende, men det maa siges, at det ikke drejede sig om Smaating. Hvad han fordrede hos Farver Kjærskov, var ikke mindre end 2082 Rd. 5 fl 8 p , en for den Tid stor Sum. Endnu forunderligere ser det imidlertid ud, at Jylland har kunnet opvise en Friherreinde som Indehaver-ske af et Farveri. Og endnu i en anden Retning synes denne Dame at have været et Særsyn, hun var nemlig en velhavende Farverske, og det er sikkert denne Omstændighed, der gjorde, at hun blev Friherreinde.

Der gaves naturligvis Farvere, der stod sig godt, og et Forsøg, som Regeringen gjorde 1677, synes i saa Henseende at udpege tre, nemlig Peter Jessen i Aarhus, Corin Silman i Viborg og Hans Hansen Wulff i Varde. At farve og at perse var to Ting, der hørte sammen, den, der fik Bevilling som Farver, fik samtidig Ret til at perse, men i 1677 søgte Regeringen at skille de to Ting ad, de tre nævnte Farvere fik Eneret til at perse henholdsvis for Aarhus Stift, for Aalborg og Viborg Stift samt endelig for Ribe Stift imod at stille en eller to »vel udmonterede Ryttere«. Men allerede Aaret efter tilbagekaldtes denne Eneret for, som det hedder, at Farverne »overalt i vort Land Nørrejylland paa de Steder, hvor de ere boende, deres Haandværk uforhindrede og som de bedst veed og kan, maa bruge«. De »udlovede« Ryttere faldt bort med det Samme. Det er den nævnte Farver Wulffs Enke, der her skal dvæles ved. Som en gammel rig Enkemand havde han ægtet den unge Karen Solgaard, der efter hans Død i 1690 giftede sig igjen med Farver Peter Kegeben i Holstebro. Efter ham blev hun anden Gang Enke allerede i Januar 1701, og nu

ægtede hun Juleaften 1702 Ritmester H. B. von Münchhausen, der ikke blev hendes sidste Ægtefælle. 1709 holdt hun nemlig Bryllup med sin fjerde Mand Friherre Rudolf von Gersdorf († 1729), som hun forøvrigt ogsaa overlevede. I Februar 1701 havde hun faaet Bevilling som Enefarver i Holstebro efter sin afdøde Mand Peter Kegeben, og denne Bevilling beholdt hun som Friherreinde, ja hun fik endda i 1717 Tilladelse til, at den efter hendes Død maatte gaa over paa hendes Stifsøn Friherre, Kammerjunker Nikolaj Gersdorf. Indflydelsesrig som hun sikkert har været, fik hun yderligere i 1721 Bevilling paa Farveriet i Lemvig, som hun endda tre Aar efter helt fik flyttet til Holstebro, men samtidig afstod hun saa ogsaa den her samlede Farverivirksomhed til sin Søsterdatters Mand Anders Hansen. Friherre Nikolaj Gersdorf kom aldrig til at forestaa den. Anders Hansen var gift med Dorthea Linde Grön, en Datter af Præsten Lavrits Grön i Felding og Friherreindens Søster Ane Solgaard.

Af Folk i anden Stilling, der fik Farveribevilling, skal her endnu nævnes tre: Byfoged Tage Fredelund i Præstø (1751); han ægtede Farver Hans Eriksen Marups Enke Elisabet Larsdatter Björn, der 1740 havde faaet Farveriet efter sin Mand; — Fru Ellen Kirstine Lehmejer, Generalmajor von Brockdorffs Enke (1780); hun havde 1771 kjøbt Jens Meinckes Farveri i Vejle til Farversvenden Jokum With, som fik Bevilling s. A., men som maatte opgive sit Bo, og hvis Farvergaard ved en stedfindende Avktion udlagdes til Fruen; — og endelig Brændevinsbrænder Jakob Vilhelm Knust i Helsingør (1794), der dog oprindeligt var Farver og kun af Nød var bleven Brændevinsbrænder. Det er Jakob Holmblads ovfr. S. 62 nævnte Elev, vi her have for os. Efter at være udlært havde han kjøbt Helsingørs eneste Farvergaard; men der var ingen Søgning til den, og for at leve havde han saa begyndt ogsaa at brygge og brænde. Byens Magistrat vilde imidlertid kun give ham

eet Borgerskab, og saa valgte han for Udkommets Skyld at faa det som Brændevinsbrænder. Kjærligheden til Farveriet kunde han dog ikke slippe, og saa fik han endelig i 1794 Kancelliets Tilladelse til ogsaa at virke som Farver, hvorved Helsingør paany fik et Farveri, vistnok i al Beskedenhed.

De velhavende Forhold vare som ovenfor nævnt, ikke Regelen, og til Slutning skulle vi da endnu en Gang belyse Regelen ved at se paa Forholdene i Ebeltoft.

Der var Glæde i denne By, da Henrik Petersen Pihl, den Samme, der 1725 blev Farver i Helsingør og 1742 i Maribo, 1717 søgte om at blive Farver i Ebeltoft. Byfogeden skrev, at der var Trang til en saadan. Der var ingen privilegeret Farver i Grenaa, hvor kun en Kone farvede lidt for Folk, kom der nu en i Ebeltoft, slap Folk for at sende deres Tøj til Farvning i Randers, Aarhus, ja Flensborg og Lübeck, hvorved de ofte havde taget stor Skade ved Bedrageri. Det blev dog ikke Henrik Pihl, der skaffede Byen et Farveri, men Mikael Bondo efter Privilegium af 30. Maj 1729. Hans Kræfter vare dog hurtigt udtømte, allerede 1731 afstod han Farveriet til Kjøbmanden Isak Hansen Goe. Og Forholdene syntes nu at skulle antage faste Former, Isak Goes Datter Mariane giftede sig nemlig med Farversvenden Jens Bering. De to fik nyt Privilegium 1761, og Goe var i Kompagni med dem. Men Foretagendet var alligevel ikke heldigt. Goe, der i sin høje Alderdom var flyttet til Aalborg, fik, da han 1771 gik fallit, Ret til at sælge Farveriet ved Avktion, saaledes at Kjøberen, hvad enten han havde lært Professionen eller ej, vilde faa nyt Privilegium. Oberstløjtnant Hoff til Ryomgaard fik det udlagt som ufyldstgjort Panthaver, og med ham forhandlede nu Farversvend Emmanuel Randleff, der vistnok fra 1776 blev Farver i Ebeltoft. Men heller ikke for ham vilde det gaa. 1780 kom Farveriet paany til Avktion. Nu blev Amtsforvalter Jens Thygesen i Aarhus Ejer

af det, og han beholdt den da brødløse Farver Randleff i sin Tjeneste, til han 1785 blev erstattet af Farver Henrik Østergaard. Men betale sig kunde Farveriet ikke, og Thygesen fik da 1788 Bevilling til, at det maatte forenes med Joh. Ludv. Struchs Farveri i Grenaa, saaledes at det paa gjældende Tøj dog stadigt skulde modtages og afleveres i Ebeltoft. Privilegiet bevaredes herved paa en vis Maade for Byen, men da Johan Thomsen 1796 traadte istedenfor Struch som Farver i Grenaa, var Historien helt ude. Ebeltoft ophørte at have noget eget Farveri.

Der var, som vi have set, mange Farvere, der sad smaat i det, men det var afgjort ikke den patriarkalske Enevældes Skyld. Den søgte jo paa bedste Maade altid at regulere Forholdene. At faa en Farveribevilling i en dansk Kjøbstad kunde væsentligt betragtes som at faa et Embede, og det et Embede, der var eftertragtet. Da Farveren i Ringsted og Sorø Lukas Drachart døde 1757, var der ikke mindre end tolv, der søgte om at blive hans Eftermand. Kommercekollegiet betegner i en Skrivelse af 12. September 1767 med Rette Forholdet saaledes: »Farverne i Provinserne have Monopolia; der tolereres alene et bestemt Tal i en Kjøbstad efter dens Størrelse«, hvad vi endnu se, da den kjøbenhavnske Farver O. Müller 1799 søgte om at blive Farver og Trykker i Ringsted. Kommercekollegiet hørte Stiftamtmanden over Ansøgningen, og da han erklærede, at Müller ej vilde kunne ernære sig dér, den derværende Farver Knud Abramsen Falch maatte tillige drive en anden Næring for at have Opholdet, underrettede Kollegiet Ansøgeren herom og lod Ansøgningen — bortfalde.

Enevoldsmagten var hensynsfuld, men langt fra principfast. I Reskriptet af 10. April 1761 udtales bl. A., at Kongen ikke vil akkordere monopolia realia d. e. saadanne, som tillægges en vis Bygning eller Grund exempli gratia at bruge Farveri, men desuagtet tillades det til forskjellige

Tider, at det vedkommende Privilegium maa »hefte paa Gaarden« f. Ex. 1775 og 1779 i Roskilde, 1774 og 1776 i Kjøge, 1780 i Frederikssund og 1793 i Odense, ikke at tale om, at det Tugt- og Manufakturhuset paa Møn 1754 givne Privilegium, alene at forestaa Farveri dér, 1770 overdrages til Farvergaarden i Stege.

Det skal her endnu kun oplyses, at da Farveriet i Holstebro solgtes i 1771, havde det af Redskaber »1 Blykippe paa 4 á 5 Tdr., 1 Kobberkjedel i Grue paa 2 Tdr., 2 mindre paa 1 og $\frac{1}{4}$ Tdr., 1 Presse med Behør d. e. 1 Klasse(!), 12 Stykker Brædder og nogle gamle Prespapirer«. Det var saare tarveligt.

Katuntrykkerier.

Et Stykke Tøj kan farves ved Neddypning, hvad der er den egentlige Farvning, men en eller flere Farver kunne ogsaa trykkes paa det. At farve og trykke ere altsaa Virksomheder, der staa hinanden nær; »Farver og Trykker« er en kjendt Betegnelse. Men medens Farvning, som ovenfor paavist, i Kjøbenhavn var fri Næring, var Tøjtrykning det ikke. Denne Virksomhed kunde kun udøves efter et i Kommercekollegiet erholdt Privilegium, og det Samme gjaldt for Provinsernes Vedkommende. Kancelliet gav de Paagjældende Monopol som Farvere i en Kjøbstad, men derefter maatte deres Ansøgninger, hvis de ogsaa vilde øve Tøjtrykning, til videre Behandling i Kommercekollegiet. Tycho Frederik Top, der under 30. Juli 1756 gjennem Kancelliet bliver Farver i Svendborg, faar 28. Juni 1765 gjennem Kommercekollegiet tillige Bevilling som Silke-, Ulden- og Linnedtrykker, Kjøbmændene Niels Riis og Nikolaj Brorson Agerbech blive den 11. Oktober 1776 Farvere i Hjørring og allerede den 24. s. M. tillige Trykkere o. s. v.

Der er en Række lignende Exempler. Farverne i Provinserne holdt af at udvide Grænserne for deres egentlige Virksomhed. Da Kirsten Thomasdatter, Enke efter Sæby-Farveren Niels Mathiesen, i 1798 søger om at maatte fort-

sætte den af hendes Mand drevne Virksomhed, har hverken Kancelliet eller Kommercekollegiet Noget derimod. For Kollegiets Vedkommende drejer det sig imidlertid ikke om at give Tilladelse til et Tøjtrykkeris Fortsættelse men om Fortsættelsen af et Overskæreri og Stampeværk, og i sin Forestilling til Kongen, siger det, at »disse Indretninger drives sædvanlig i Forbindelse med Farveri«.

Blandt Tøjtrykkerierne vare Katuntrykkerierne af særlig Betydning. I dem trykkes det glatte, lærredsagtige, temmelig tæt vævede Bomuldstøj Katun, der oprindelig udelukkende kom fra Indien. Det kaldtes da ogsaa baade Calicot og Indienne.

Her i Landet forekomme de første Katuntrykkerier i Slutningen af det syttende Aarhundrede. 1686 søger Peter Pauche om Tilladelse til at anlægge et saadant, og det udtales da, at det er noget Nyt her. Men saa kom strax efter Kongens Parykmager la Fosse og Søster med en lignende Ansøgning, og da de formentlig sad inde med de bedste Forbindelser, fik de under 11. December 1686 det ønskede Privilegium med ti Aars Eneret for Sjælland. Denne Parykmager la Fosse er sikkert den Samme som den Etienne de la Fosse, der 1695 overtog Ledelsen af Börnehusmanufakturten. Begge Steder gik det dog lige uheldigt. 1688 var det bevilgede Katuntrykkeri endnu ikke startet, medens Peter Pauche, mærkeligt nok, havde et saadant Trykkeri i Gang.

Noget senere nævnes Jokum von Holten, Abraham Willems og Didrik von Bergen som Katuntrykkere i Kjøbenhavn. Den Sidstnævnte faar i Februar 1708 for sit Katuntrykkeri og Farveri samt Rask-, Strömpe- og Traadfabrik alle de Friheder, som Frd. 24. Januar 1705 gav udenlandske Manufakturister, og samme Aar erhverver han et smalt Stykke Jord udenfor Vesterport mellem Volden og St. Jörgenssø til en Blegdam; han maa dog kun opføre

et Træhus paa det »til at sætte en Rulle udi til forskrevne hans Katuntrykkeri«. Det har kun været en ringe Virksomhed, og naar Jøden Josef Filip Unna 1712 faar Ret til »lige som andre i Kjøbenhavn bevilgede Jøder« at ernære sig af Tapetmageri og Katuntrykkeri, ja da har denne Virksomhed næppe været større.

Nej Katuntrykkeriet tog først Opsving, da Bogholderen i det asiatiske Kompagni Frederik Holmsted den 13. Januar 1716 fik Privilegium paa et saadant Trykkeri med Eneret for Sjælland. Han maatte udelukkende trykke de Katuner, som hjemkom med det nævnte Kompagnis Skibe, og kun naar disse en enkelt Gang udeblev, maatte han til Fabrikens Brug indføre andre hvide Katuner, som han da fik toldfrit ind, ligesom der var tilstaaet ham Toldfrihed for de Farvestoffer, han behøvede fra Udlandet. Det er endelig ogsaa i Overensstemmelse med Privilegiet, at Tolden for trykkede Katuner blev forhøjet. Det skete i 1719, efter at hans Fabrik var tagen i Öjesyn af samtlige Tilforordnede i Politi- og Kommercekollegiet, og vakte stor Misfornøjelse hos Kjøbenhavns Kræmmere. Men det maa ogsaa siges, at Forhøjelsen næsten var det Samme som et Indførselsforbud, den lod Tolden stige fra 4 β til 20 β pr. Alen. Men gik det saaledes ud over Kræmmerne, saa trivedes Fabriken. 1724 flyttede den fra Blegdammen, hvor den hidtil havde været, til den Harboeske Have paa Østerbrogade ved Enden af Sortedamssø, og 1749 beskæftigede den: 1 Trykkermester, 1 Formskærer, 1 Blaafarver, 2 »Skildrersker« med 6 à 8 underhavende Piger, 5 Svende, 5 Strygere, 1 »Glætzter«, 2 »Gallere« og 10 à 12 Arbejdskarle, hvad Kommercekollegiet opgjör til 38 Personer.

Men samtidig beskæftigede Holmsted endnu 7 Personer ved Garnblegeri, c. 500 ved Linnedspinderi og 41 ved en Linnedfabrik paa Kristianshavn. 1736 var der blevet oprettet et kongeligt Linnedspinderi, som Holmsted væsent-

lig styrede, indtil forskjellige Dele af det gik over til ham. 1739 overtog han dets Blegeri og 1752 dets Spinderi paa Kristianshavn, medens samtidig dets Spinderi i Kjøbenhavn gik over til Ludvig Wittrog. Holmsted maa have været en særdeles virksom Mand. Ovfr. S. 39 have vi truffet ham som Medinteressent i en kristianhavnsk Klædefabrik (1734), og han var desuden baade Borgemester i Kjøbenhavn (fra 1733) og Kommitteret i Kommercekollegiet (fra 1736). Det er derfor forstaaeligt, at han før sin Død (1758) blev baade Justitsraad og Etatsraad, men desuagtet formaaede han ikke at opretholde sin Katunfabriks Eneret.

1754 ønskede Handelshuset Iselin & Komp. at faa et Parti Tranquebarske Katuner (Pano Comprido og Salempuris) trykkede i den Holmstedske Fabrik. Men Holmsted & Sön, som Firmaet nu hed, stillede som Betingelse, at de færdige Varer ikke maatte blive her i Landet, de skulde udføres; de paagjældende Katuner vare efter dets Mening »udi Slethed og Udygtighed uden Lige«. Herover klagede imidlertid Iselin & Komp. energisk til Kommercekollegiet; de hævdede stærkt, at Holmsted & Sön misbrugte deres Eneret, og Resultatet blev, at Eneretten efter en af Greve J. H. E. Bernstorff indledet Forhandling — blev hævet, som det synes efter en mundtlig Resolution af Kongen. Enerettens Ophævelse bekjendtgjordes ved en Plakat af 5. Oktober 1754; men ved den vistnok eneste skriftlige kongelige Resolution i Sagen — den faldt den 20. November s. A. — tilstodes der Etatsraad Holmsted en Erstatning paa ikke mindre end 12,000 Rd. Det er et nyt Bevis paa Enevoldsmagtens Hensynsfuldhed, ti i det oprindelige Privilegium af 1716 hedder det udtrykkeligt, at Eneretten kun gaves, »indtil vi anderledes tilsigendes vorder«.

Herefter opstod der et stærkt Røre paa Katunindustriens Omraade. Der kom ikke faa Ansøgninger om at maatte anlægge Katunfabriker, og i Forudfølelsen af en stor

kommende Virksomhed, blev i Februar 1755 al Indførsel af farvede, trykkede og skildrede Katuner forbudt, naturligvis med Undtagelse af de ostindiske, der indkom med det asiatiske Kompagnis Skibe; det var jo dem, hele Virksomheden skulde leve af.

For Kjøbenhavns Vedkommende udstædtes der i 1755 ikke mindre end tre Privilegier, og de have sikkert ikke alene i Realiteten, men ogsaa af personlige Grunde været Holmsted & Søn alt Andet end behagelige. De gaves til Lukas Frederik Jenner, Johannes Schauffelberger samt Reinhard Iselin & Komp. Jenner var Undermester i den Holmstedeske Fabrik, der lige havde pensioneret hans Fader Sigmund Jenner efter 32 Aars Tjeneste som Trykkermester. Schauffelberger havde ogsaa arbejdet hos Holmsted; han var forøvrigt fra Zürich, havde været i London, Lyon og Paris og var baade Katuntrykker og Silkefarver, hvorfor han fik Ret til at anlægge baade et Katuntrykkeri og et Silkefarveri. Hvad endelig Ulykkens Ophav, Iselin & Komp. angaar, skal her kun nævnes, at dets Katuntrykkeri blev anlagt paa Kristiansholm ved Klampenborg. — Aaret efter blev der yderligere udfærdiget to kjøbenhavnske Privilegier, nemlig til Villiam Mathias Neergaard og Peter Meyer, den Sidstnævntes Privilegium angik dog kun en Fortsættelse, Schauffelberger var afgaaet ved Døden, og Meyer fik Ret til at fortsætte hans Virksomhed.

Og Sjælland, som den Holmstedeske Eneret jo ogsaa havde omfattet, stod ikke tilbage. 1755 gaves der Privilegier til Jøden Lazarus Levi i Næstved og Farver Frederik Ebbesen i Roskilde, Ebbesen fik Ret til at trykke ikke alene Katuner, men ogsaa alle Slags uldne og linnede Tøjer. Og i 1756 kom Major Peter West paa Tybjerggaard med, hans Privilegium lyder paa at trykke Sirtser og Katuner; Tybjerggaard ligger mellem Ringsted og Næstved. Endelig fik, allerede i September 1754, Ulrik Augu-

stinesen Helt Ret til at anlægge et Farveri samt Trykkeri for Katuner, uldne og linnede Tøjer i Ribe Stift og Bendix Hamburg i Oktober 1756 Ret til et lignende Trykkeri i Svendborg. Disse to Privilegier kunde godt have været givne for Ophævelsen af den Holmstedske Eneret, den omfattede jo kun Kjøbenhavn og Sjælland, men dog høre de med til den her nævnte Bevægelse. Provinserne havde hidtil holdt sig tilbage i Katunspørgsmaalet. Peter Villumsen, der kom hertil fra Segeberg, men vistnok stammede fra Lübeck, havde 1716 faaet Ret til at anlægge et Farveri samt et Katun- og Lærredstrykkeri i Maribo, men han blev staaende ved Farveriet.

Der er ingen Tvivl om, at Katunindustrien efter Katastrofen i 1754 blomstrede op, men der blev ogsaa gjort Alt for at fremme den. 1760 tillodes det »Alle og Enhver af Undersaatterne« at sælge her trykkede Katuner baade alenvis og i hele Stykker. Iselin & Komp. havde klaget over Kjøbenhavns Kræmmerkompagni, og saa blev hele Katunhandelen givet fri. Der var »overflødig« Brug for Katun, og da Katuntrykkersvend Jakob Parnemann i 1774 ansøgte om Forskud til at oprette et Katuntrykkeri, blev han i Henhold hertil anbefalet af N. L. Reiersen. Det Jennerske Trykkeri kunde ikke besørge alle til det indleverede hvide Tøjer; der var Plads til et nyt Trykkeri, og i 1776 fik Parnemann sit Privilegium. Af saa stor Vigtighed betragtedes Katunindustrien i det Hele nu, at det kongelige General-Magasin, der hidtil kun var traadt i krediterende Forbindelse med Fabrikanterne af uldne Stoffer og Silketøjer, fra 1778 udvidede sit Omraade ogsaa til Katuntrykkerierne. Den betydelige kjøbenhavnske Kjøbmand Christen Schaarup Black søgte og fik i 1778 Privilegium til et Katuntrykkeris Anlæg.

Det var opadgaende Tider, Danmarks stolteste Handelsperiode tog sin Begyndelse, Velstanden steg, men da

den amerikanske Frihedskrig endtes ved Freden i Versailles (1783), kom der et brat Omslag og dette influerede ogsaa paa Katuntrykkerierne. Baade det Parnemannske og det Blackske maatte ophøre, men hvad særlig det første angaar, skal det erindres, at skjönt Parnemann maatte opgive sit Bo i 1786, fik hans Virksomhed dog en Fortsættelse. Handelsmændene Philip Christian Vette, Moses & David Meyer samt Alexander Momsen købte i 1793 hans paa 13de og 14de Blegdam etablerede Trykkeri, der var stillet til offentlig Avktion. De fik Privilegium paa at fortsætte det. Efter den franske Revolutions Udbrud bedredes de danske Handelsforhold paany. Katuntrykkerierne rejste sig igjen, de henregnedes til »de mest udbredte og frugtbringende Grene af den danske Fabrikindustri«. 1798 var der 16 Katuntrykkerier i Kjøbenhavn med 7 Mestere, 101 Svende, 67 Drengene, 168 Strygere, 23 Formskærere, 51 Skildrere, 91 Blegere og Vaskere samt 90 andre Arbejdere. De trykkede Stykkers Antal udgjorde 40,268 og Værdien af samme (à 8 Rd.) 322,144 Rd. Betegnende er det yderligere overfor den Rolle, Katunindustrien spillede, at Toldforordningen af 1. Februar 1797, der paa saa mange Punkter resolut brød med Fortiden, lod Forbudet mod Indførsel af trykte Katuner vedblive at bestaa. Det störste Trykkeri var forøvrigt vistnok det Iselinske, der allerede 1763 beskæftigede 72 Personer. Den Gang var det endnu paa Kristiansholm, men 1766 flyttede det til Østerbro. Iselin, Tutein & Komp., som Handelshuset nu hed, købte i det nævnte Aar det gamle Holmstedeske Trykkeri, der derefter kom til at rumme begge Virksomheder.

Forøvrigt skal der her gjøres opmærksom paa, at der mellem de ovenfor nævnte Katuntrykkere tre Gange forekommer Jøder. Josef Filip Unna fik 1712 Ret til at ernære sig af Tapetmageri og Katuntrykkeri, 1755 fik Lazarus Levi Privilegium paa et Katuntrykkeri i Næstved, og

1793 gaar Parnemanns Katuntrykkeri over til en Del Kjøbmænd, mellem hvilke Huset Moses & David Meyer. Det er ligesom Indledningen til en Tid, i hvilken en Række Jøder skulde spille en stadig voxende Rolle i den danske Katunindustri ligesom i snart hele vor Textilindustri.

Det var kun undtagelsesvis tilladt Jøder at opholde sig her i Landet. Kristian V's danske Lov (1683) bestemmer i et Kapitel med Overskriften »Om Jøder og Tatere«, at ingen Jøde under 1000 Rd.'s Straf maatte lade sig finde her, hvis han ikke havde Kongens særlige Lejdebrev; dog fandtes der just paa den Tid ikke faa jødiske Tobaksspindere i Kjøbenhavn. Det synes som om Tobakindustrien er den første Industri, Jøderne slog sig paa her i Landet. Derefter kommer Textilindustrien, og muligvis er det Plakaten af 9. September 1726, der viser Vej. Naar den bestemmer, at ingen Jøde maa nedsætte sig i Kjøbenhavn, med mindre han ejer 1000 Rd., føjer den til: eller og af egne Midler opsætter nogle Fag Hus eller endelig indretter og fortsætter et Manufaktur af Sarger, Rask, Chalong, Strømper, Flonel og alle Slags Uldenvarer. Det er Regeringens store Iver for Manufakturers Oprettelse, der her gjør sig gjældende. Men det maa ikke overses, at Kommercekollegiet ved Siden heraf virkelig havde Medfølelse med de oftest kun usselt stillede Jøder.

Det kan bl. A. ses af en Forestilling af 27. Maj 1757 til Kongen angaaende Jøderne Jakob Wulff og Nathan Hartvig, der søge om at maatte anlægge en Potaskefabrik i Randers. Kollegiet tror ikke, at der kommer Noget ud af det, men desuagtet indstiller det dem, idet det skriver: »Det gaar med disse Jøder, ligesom med andre af samme Nation sket er, de indkomme i Landet uden Frihed [til] at nedsætte sig, og da de imidlertid ingen Beskjæftigelse have, saa søge de en og anden Prætext enten under Navn af Fabrikers Indretning eller anden slig Næring for at tilveje-

bringe sig Protektion og Frihed. Vi tilstaa, at disse arme Mennesker ere ilde farnede, de hades overalt, og den borgerlige Ret er dem udi den største Del af Evropa betagen.»

Det er herefter kun naturligt, at de jødiske Indehavere af forskjellig Fabrikvirksomhed voxte i Antal. Guldtrækkeriet er fra 1745 væsentlig paa jødiske Hænder, hele Haardugstilvirkningen med Fabrikation af Vat i Tilgift udøves fra 1747 af Jøder, og i Strømpeindustrien spille Jøder en Rolle fra 1755, Portugiserjøderne Lion Warburg og Josef Wessely gaa her i Spidsen. Fra 1755 træffe vi endelig ogsaa en Række Jøder som Katuntrykkere.

Den egentlige Farvning synes ikke at have interesseret dem. Man kunde tro at staa overfor Jøder, naar vi møde Brødrene Abraham, Isak og Jakob Isaksen som Farvere i Stege, Vordingborg, Ringsted, Maribo og Næstved i Tiden mellem 1716 og 1757. Men de ere dog ikke Jøder. De ere Sønner af en Isak Andersen, der bliver Farver i Vordingborg 1700, og det kan yderligere nævnes, at Isak Isaksens Hustru hedder Kirsten Guldberg og Jakob Isaksens Margrete Hansdatter. Vi staa her overfor et ikke helt sjældent Exempel paa Benyttelse af bibelske Navne, der forøvrigt brydes i Familiens tredje Generation. Abraham Isaksens Sønner, Farverne i henholdsvis Kjøge (1753) og Ringsted (1762), hedde Sören og Knud Abrahamsen Falk, og Jakob Isaksens Søn, Farveren i Vordingborg (1766) hedder Hans Isaksen Falk. Farveriet her i Landet dyrkedes den Gang endnu ikke af Jøder, men anderledes stiller det sig med Hensyn til Katuntrykkeriet.

Allerede i 1753 kommer der en Ansøgning fra Jødingen Margrethe Hirsch. Hun havde lært »Trykkeri« og havde to Börn at ernære. Hende tages der dog ikke Hensyn til, Magistraten fraaader at komme hende imøde, Kjøbenhavn havde Omløbere nok. Men saa kommer 1754, og i 1755 faar, som ovenfor nævnt, Lazarus Levi Ret til

i Næstved at forfærdige alle Slags trykkede, farvede og skildrede Katuner og Sirtser, i hvilken Anledning han fra Hamborg lod komme et komplet Trykkeri med Valser, Mangeler, Presser, Forme, Kjedeler o. s. v. Han efterfulgtes 1756 af Bendix Hamburg i Svendborg, og nu erobrede de jødiske Katuntrykkere ogsaa Kjøbenhavn, skjøndt med nogen Modstand fra Magistratens Side.

Da Bendix Henriques, der har Moses Jakob Bahn som Medinteressent, i 1778 søger om Bevilling, faar han den, men Magistraten foranlediger, at det bestemmes, at han af fremmede Jøder kun maa sysselsætte 2 à 3, der skulle have sædvanligt Lejdebrev, »som kun skal gjælde, saa længe de virkelig blive ved Fabriken«. Senere gaar det lettere. 1780 faar Hendel Jakob Ruben Privilegium; 1793 overtage bl. A. Moses & David Meyer Parnemanns Trykkeri; 1797 tilstaar Kongen endog tre Privilegier, et til Moses Goldschmidt og Otto Kesselhahn, et til Bendix Emanuel samt et til Mann Magnus og Hertz Valentin; 1798 gjælder det Isak og Moses Kalisch og endelig i 1800 Aron Moses samt Isak Samuel Goldschmidt.

Nu kan det nok være, at ikke alle disse jødiske Virksomheder blev virkelig betydelige. Jøderne vare som oftest daarligt situerede; der var Jøder, der tænkte paa at blive Katuntrykkere uden at kunne gennemføre det. 1783 fik saaledes Bernt Israel Jochim Lejdebrev, bl. A. paa Betingelse af, at han i Kjøbenhavn skulde anlægge et Katuntrykkeri. Men 1788 faar han Ordre til at begive sig herfra »som en fremmed og til at opholde sig her uberettiget Jøde«. Trykkeriet var ikke kommet i Stand. En Kompagnon havde narret ham, og selv forstod han ikke at trykke Katuner. Flere af de nævnte Virksomheder kunne sikkert regnes blandt »de mindre formuende og fattige Trykkerier, som ikke sjælden afgav sig med Trykning af uægte Kulører«, og hvis Indkjøb af Farvestoffer »sædvanlig

skete hos Urtekræmmerne«. Det er Kommercekollegiets Ord, der her citeres, og Kollegiet var ængstelig overfor den i dem antydede Udvikling. Det forandrede i den Anledning, som vi nedenfor skulle se, i 1797 Privilegieformularen, og den ovenfor meddelte Statistik fra 1798 viser da ogsaa, at af de 16 Katuntrykkerier, der den Gang fandtes i Kjøbenhavn, vare kun 7 af Betydning; imellem Personalet nævnes nemlig kun 7 Mestere. Men hvorledes end Forholdet var, er det sikkert, at H. J. Rubens Trykkeri er Grundlaget for det nu bestaaende store Firma I. H. Ruben, at den af I. S. Goldschmidt oprettede Virksomhed i Aar holder Hundreedaars-Jubilæum, og at det af Mann Magnus og Hertz Valentin i 1797 oprettede betydelige Katuntrykkeri har en i forskjellig Retning interessant Forhistorie.

Da Kjøbmand Ludvig Wittrogs tjaarige Eneret paa i Kjøbenhavn og Sjælland at drive en Glanslærredfabrik ophørte i 1757, meldte der sig strax en Række Ansøgere. Farver Moritz Quist, Carl Henrik Orm, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet, Jøden Marcus Moses Valentin og Villum Mathias Neergaard fik alle hver for sig allerede i 1757 Ret til at anlægge en Glanslærredfabrik i Kjøbenhavn ligesom Farver Peter Enevoldsen i Roskilde. Men af alle disse Fabriker fik kun den af M. M. Valentin anlagte Betydning.

I det Privilegium, som alle disse Suplikanter fik, hedder det, at de skulle tilforpligtede være ingen andre Lærreder til Fabriken at bruge og employere end de, som i Landet væves og forarbejdes. Men da Kjøbmand Heinrich Dircksen i 1765 fik Bevilling til at trykke Katuner i Husum, blev han ikke bunden paa denne Maade, og da han toldfrit kunde indføre sine Fabrikata i Kongeriget, skabtes der herved en ubehagelig Konkurrence. Valentin opnaaede da i 1768, at det tillodes ham at indføre fremmede Lærreder til sin Fabriks Brug, saaledes at han i Told for dem kun

erlagde to Procent af deres Værdi, det vil sige Halvdelen af den gjældende Told, og dette bevaredes som noget Særligt for ham. Selvfølgelig berørte det i høj Grad Konkurrenterne, og i 1778 tog Arveprins Frederik sig i den Anledning af Farver Quist. Prinsen skrev til Kollegiet, at Quist maatte stilles lige med »Jøden«, hvilket førte til, at Kollegiet i en lang Forestilling til Kongen hævdede det Berettigede i at give Valentins Fabrik en Særstilling. Den berømmes som »den første i sit Slags her i Landet«, og den kunde tilstrækkelig forsyne Publikum med de behøvende Glanslærreder, hvorimod det siges om Quist, der just paa denne Tid afgik ved Døden, at han altid havde gjort Farveriet til sin Hovedsag. Arveprinsen blev slaet af Marken. Den 6. April 1778 faldt der en kongelig Resolution, der gav Kollegiet Medhold.

Quists Enke blev herefter afvist, og paa samme Maade gik det i 1785 Sønnen Johan Daniel Quist: Kollegiet »kan ej foranledige Forandring i nærværende Forfatning«. Men han kom igjen, og da Valentins Kompagnon Jakob Magnus døde i 1791, maatte Kollegiet udarbejde en ny Forestilling. Det gjaldt Arvingernes Stilling i Fabriken samt en ny Ansøgning fra Farver J. D. Quist, hvori han ansøgte om Ret til at trykke Theservietter og andre Lærreder i alle Mønstre og Kulører samt Ret til at fremstille Glanslærreder med samme Frihed som Valentin. Hvad det Første angaar, da indstiller Kollegiet, at Arvingerne maa indtræde i den Afdødes Sted; »paa det de ikke skulle drage deres fædrene Arv ud af Anlægget og derved foraarsage et Værks Svækkelse, der henhører blandt vore ældste Manufakturer og hvis gode Varer til moderate Priser hidindtil have forhindret al Kontrebande«. Og hvad Quist angaar, hedder det, at »da Trykkerier er en Næring, der især i Provinserne plejer at kombineres med Farverier«, har Kollegiet Intet imod, at han faar et omfattende Trykkeriprivilegium, kun ikke med den

Valentinske Begunstigelse, og den kongelige Resolution af 30. November 1791 er ganske af Kollegiets Mening.

Den Valentinske Fabrik beskyttes stadig, og dog var den nu ved at synges paa sit sidste Vers. Det var en kjedelig Ting, at den Mand, der i 30 Aar havde været Farvemester ved den, i 1795 paa et ældre Privilegium etablerede en selvstændig Glanslærredfabrik, og det var et stort Tab, at Fabriken samme Aar brændte i Kjøbenhavns almindelige Ildebrand. Valentin vidste imidlertid Raad. Med et Statslaan paa 10,000 Rd. opførte han paany Fabriken. Men afgjørende blev det, at Forholdet til en af Jakob Magnus' Sønner Moses Jakob Magnus blev saa spændt, at det førte til en hidsig Retstrætte. 1796 begyndte saa den unge Magnus paa erhvervet Borgerskab en Glanslærredfabrik, som han søgte Privilegium paa, medens Kommercekollegiet samtidig erklærede, at den snart 80aarige Valentins to yngre Medarbejdere Mann Magnus og Hertz Valentin, til hvem han ønskede at sælge sin Fabrik, næppe kunde vente at erholde samme beskyttede Enestilling, som han havde haft. Da den gamle Valentin døde i December 1797, løstes Knuden paa den Maade, at saavel Moses Jakob Magnus som Mann Magnus med sin Kompagnon Hertz Valentin under 14. Marts 1798 fik Privilegium paa hver sin Glanslærredfabrik med Ret til »indtil videre« aarlig at maatte indføre 74,000 Alen fremmede Lærreder til halv Told. Den gamle Æra var ved at svinde

Det var sikkert i Følelse heraf, at Mann Magnus og Hertz Valentin allerede i 1797 søgte og fik Bevilling paa et Katuntrykkeri i Kjøbenhavn, og forsaavidt spiller denne Sag ogsaa i en anden Retning en Rolle, som Kommercekollegiet i sin Forestilling om den lader en Tanke faa Udtryk, som i længere Tid havde beskjæftiget det, nemlig om paa et enkelt Punkt at ændre Ordlyden i Formularen for Katunprivilegierne. Hidtil havde det været Skik, at Ka-

tuntrykkerierne fik Ret til toldfrit at indforskrive de Farvestoffer, de behøvede fra Udlandet. Nu foresloges det under Henvisning til, at Trykkerierne ikke længer alle gav den nødvendige moralske Garanti — en Del af dem havde begyndt at bruge uægte Kulører — fremtidig at lade denne Ret bortfalde, men kraftigt at indskærpe, at Publikum skulde betjenes med ægte og gode Kulører. I Overensstemmelse hermed udfærdigedes Mann Magnus og Hertz Valentins Privilegium den 27. Juli 1797, men endnu samme Aar fik de alligevel den her omhandlede Ret. Efter særlig Ansøgning derom lod Kollegiet deres Trykkeri undersøge, og det fandtes da fuldt ud tilfredsstillende; det havde »10 Trykkerborde i Drift samt et fuldstændigt Farveri med tilhørende Tørrehus og øvrige til Trykkeriet udfordrende Indretninger i forsvarlig Drift«.

De af Jøder oprettede Katuntrykkerier hævdede deres Plads.

Isak Samuel Goldschmidt.

Som ovenfor nævnt fik Jøden Isak Samuel Goldschmidt i Aaret 1800 Privilegium paa i Kjøbenhavn at maatte oprette et Katuntrykkeri. Den 24. December i Aar er det hundrede Aar siden, og den da begyndte Virksomhed lever endnu i Goldschmidt & Nordholm's store Farveri. Vi skulle nedenfor følge dets Udvikling. Til en Begyndelse aftrykkes her de Dokumenter, der vedrøre Virksomhedens første Oprindelse. De give et klart Indtryk af den omstændelige Forretningsgang i Datidens Regeringskollegier og vise desuden, med hvor beskedne Midler det nu saa store Etablissement i sin Tid er begyndt. De rumme endelig ogsaa alle de Data, der kjendes, til Oplysning om Stifterens Herkomst og tidligste Virksomhed. Det første Dokument er den Ansøgning, han under 30. Avgust 1800 indgav til Kongen:

Stempel (24 Sk.).

Kjøbenhavn den 30te August 1800.

Til Kongen!

I en Tid af 2de Aar har ieg til Understøttelse for min Gamle Moder og [for] derved i Tiiden at komme i en Næringsveye ernæret mig ved at Trykke adskillige slags Cartuner til mine Medborgeres Nøtte og Fornøyelse, som

Deres Mayestet af Allerunderdanigst medfølgende Attester Allernaadigst vil erfare. Men da ieg i bemeldte Fag, hvorved ieg ønskede at Ernære mig, ikke kand foretage mig noget Betydeligt eller derved blive en Virksom Borger i Staden uden derpaa at erholde Deres Mayestets Allernaadigste Privilegium, Saa er i den Anledning min Allerunderdanigst Begiering, at Deres Kongelige Mayestet Allernaadigst ville meddeele mig Privilegium at nedsette mig her i Staden som Catun Trykker og anlægge Catun Trykkerie.

Allerunderdanigst
Isaac Samuel Goldschmidt,
boendes i St. Pederstræde N. 155.

Ved Sagen ligge tre Udtalelser fra Silke- og Klædekræmmerne Abraham Israel, K. Isfiord og C. O. Kiær om, at Ansøgeren til deres Tilfredshed har trykt Katuner for dem, en Erklæring fra Brødbager Rasmus Schmidt om, at Ansøgeren har boet i hans Gaard, St. Pederstræde Nr. 155, »i trende Aar og det meste af Tiiden ernæret sig og sin Moder med Catton Trykkerie«, samt en Attest fra Nathan Bendix Levy, »Formand for Repræsentanter for den jødiske Nation«, om at Ansøgeren »er fød her i Staden og at hans sal. Fader Samuel Heyman Goldschmidt har været Borger her i Byen«. Ansøgningen, der indkom til Kancelliet, blev af dette sendt Magistraten til Erklæring, og denne udtalte under 15. September 1800, at den Intet havde imod Privilegiet, »naar han paalægges at tage Børgerkab forinden«.

Under 4. Oktober sendte Kancelliet saa Ansøgningen til Kommercekollegiet »til behagelig Afgjørelse«, og dette Kollegium erhvervede derefter fra Fabrikdirektionen følgende Erklæring:

P. M.

Man har ved at fremkalde Joseph (!) Samuel Goldschmidt

i Anledning af det høye Collegii ærede Skrivelse af 14de d. M. søgt at underrette sig om, hvorvidt han besidder Duelighed i Cattuntrykningen, til hvis Udøvelse Supplikanten har anholdt om et Privilegium. Bemeldte Goldschmidt tilstoed, at han selv ej havde lært Trykningen, derimod forstoed han Farveblandingen og foreviste 2 af ham sammenskrevne Bøger, som indeholdt Farvernes og Cattunernes Tilberedning. Ligeledes fremlagte han en Stuv af et ved ham trykt Stycke Cattun, men da samme var uden Blegning, saa lode Couleurerne sig icke rigtig bedømme.

Ved tjenstligst at melde forestaaende maae Directionen henstille til Collegium, hvorvidt Supplikanten, som synes at være i liige Tilfælde med Cattuntrycker Lars Johansen Nyegaard, der effter Directionens Skrivelse af 20de Octob. 1798 ej heller var udlært i Cattun Trykningen¹, kan være at bringe i allerunderdanigst Forslag til det omsøgte Privilegii Erholdelse under Forpligtelse af at holde en kyndig Cattuntrycker hos sig i Arbejde.

De os tilsendte Bielager følge herhos tilbage.

Den kongelige Fabrik Direktion, den 28de Octobr. 1800.

Ljungberg.

Sagen gik derefter paany til Kjøbenhavns Magistrat, der fremsendte følgende Erklæring fra Ansøgeren:

Underdanigst Erklæring.

Omendskiöndt ieg ved min Allerunderdanigst Ansøgning til Hans kongelige Mayestet om at nedsette mig som Kattun Trykker her i Staden har Ligitimeret mig med gode og Troeværdige Mænds Attester, at det af mig forfærdigede Kattun Trykker Arbeide har været Durable og

¹ L. J. Nygaard fik ved kgl. Resolution af 9. November 1798 Privilegium paa et Katuntrykkeri i Kjøbenhavn.

Dem til Fornøyelse uden derpaa at kunne have noget at udsette; Saa har ieg dog ikke noget imod i Følge forestaaende det Höy Kongelige Oeconomie og Commerce Collegii Skrivelse til S. T. Höy og Velædle Magistraten bestandig at holde en udlært Kattun Trykker Sven paa mit Arbeide ved mit anlæggende Kattun Trykkerie, som ieg herved Tilforpligter mig, og i hvilken Henseende ieg underdanigst udbeder mig derpaa Privilegium meddeelt.

Kiøbenhavn den 14de Novb. 1800.

underdanigst

Isaac Samuel Goldschmidt.

I Henhold til hvad der saaledes var kommen til at foreligge, nedlagde Kollegiet derpaa under 2. December Forestilling om Sagen til Kongen, hvorefter den afgjordes ved følgende Resolution:

Vi approbere herved allernaadigst, at Isaac Samuel Goldschmidt maa meddeeles det omsøgte Privilegium til et Cattun Trykkeries Anlæg og Drivt her i Staden under Forpligtelse af at holde en udlært Cattuntrykker og under Privilegii Fortabelse at betiene Publicum med ægte og gode Couleurer samt nøje at rette sig efter de Anordninger, som enten ere givne eller herefter maatte udkomme om Trykkerierne i Almindelighed. Det udfærdigede Privilegium følger derhos tilbage med Vores allerhöjeste Underskrift.

Givet i Vores Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn den 24de December 1800.

Christian R.

E. G. Schimmelmänn. O. R. Sehested. Rantzau.

Privilegiet lyder saaledes:

Vi Christian den Syvende o. s. v. Gjøre Alle vitteligt, at Vi paa indkommen allerunderdanigst Ansøgning fra

Isaac Samuel Goldschmidt om Privilegium til at anlægge og drive et Kattun Trykkerie og efter Vores General-Land-Oeconomie og Commerce-Collegii derom ligeledes gjorde Forestilling allernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi hermed bevilge og tillade, at benævnte Isaac Samuel Goldschmidt maae i Vores Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn anlægge og drive et Kattun Trykkerie og derpaa trykke alle Slags Kattuner og Sirtzer, dog at han til Værkets Drift holder en duelig Trykker og iøvrigt under dette Vores Privilegii Fortabelse betjener Publicum med ægte og gode Couleurer samt holder sig de Anordninger nøye efterrettelig, som enten ere givne eller herefter maatte udkomme om Trykkerierne i Almindelighed. Endelig maae ogsaa dette Privilegium foreviises Magistraten, inden han deraf benytter sig og Samme heraf meddeles verificeret Gienpart.

Skulde imidlertid om dette Privilegii Misbrug eller Misholdelse nogen Klage til Vores General-Land-Oeconomie og Commerce-Collegium indkomme, da skal han tilforpligtet være udi denne Sag og forsaavidt som Privilegii Ords Forklaring angaaer samme Collegii Decision deri at underkaste sig uden videre Proces eller Lavmaal.

Hvorefter Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette og forholde; forbydende herimod, eftersom foreskrevet staar, Hinder eller Forfang at giøre under Vor Hyldest og Naade.

Givet i Vores kongelige Residents Stad Kiøbenhavn den 24. December 1800.

Christian R.

Schimmelmann. Sehested. Rantzau.

Herefter skal endnu hans Borgerbrev af 7. Januar 1801 meddeles; det lyder saaledes:

Stempel (Een halv Rigsdaler).

Ober-Præsident, Borgemestere og Raad udi den Kongelige Residence-Stad Kiøbenhavn, Giøre vitterligt: At Aar 1801 den 7de Januarii er for os her udi Raadstuen fremkommen Isach Samuel Goldsmith, fød her i Staden, som for Kattuntrykker blev indtegnet ifølge Kongl. Privilegium af 24de December 1800. Og efter at han sin Eed om Huldskab, Lydighed og anden Pligt, som han Hans Kongelige Majestet, vores Allernaadigste Arve-Konge og Herre, det ganske Kongelige Arve-Huus, denne Stads Magistrat og sine Medborgere var skyldig at bevise, havde aflagt, er han for een denne Stads Borger bleven antagen, saa at han sin Næring og Biering med lige Privilegier og Friheder, som andre hans Medborgere Kattuntrykkere her i Staden kan søge og nyde.

Dets til Bekræftelse under Stadens Segl og Raadstue-Skriverens Haand.

Datum Kiøbenhavns Raadstue ut supra.

(L. S.)

F. Møller,
Constit. Raadstuskriver.

Da Goldschmidt saaledes blev Katuntrykker i Kjøbenhavn, gik han i sit 27de Aar; han var født den 17. Juni 1774. Ung var han altsaa, og dygtig maa han have været, ti Forretningen gik fremad. Han blev dog endnu en Del Aar i St. Pederstræde, men i Slutningen af 1807 købte han Stedet Nr. 202 (nu Nr. 7) i Borgergade, hvorhen han flyttede, og Aaret efter giftede han sig. Hans Hustru, hvem han ægtede den 25. November 1808, var Judite f. Cantor. I sin nye Ejendom, der tidligere havde tilhørt Tøjfabrikant Henrik Nehrman, havde han Plads til Udvidelser, og han ansøgte da i 1812 om at maatte oprette en Bomuldstøjfabrik:

Stempel
41 Skilling.

Kjøbenhavn den 14. Novem. 1812.

Til Kongen!

For efter Evne at bidrage til indenlandsk Kunstflids Fremme er det mit allerunderdanigste Ønske heri Staden at anlægge et Væverie af Bomulds-, Silke- og Uldne Tøjer. Jeg vover derfor allerunderdanigst hos Deres Majestæt at anholde om, at der allernaadigst maatte forundes mig Bevilling til et saadant Fabriks Anlæg, hvilket jeg agter at drive under en Mestersvends Tilsyn. En allernaadigst Bøn- høreelse om det Ansøgte forventer

allerunderdanigst
I. Goldschmidt
Borgergade No. 202.

Kommercekollegiet sendte Ansøgningen til Fabrikdirektionen og, efter at denne kort havde erklæret sig, nedlagde det følgende Forestilling om Goldschmidts Ansøgning samt om en samtidig indkommen Ansøgning fra Kontorist C. G. Bonfils:

Allerunderdanigst Forestilling!

Tvende her i Staden elablerede Indvaanere, en Cattuntrykker navnlig Isaac Goldschmidt og Contorist Bonfils, ønske, enhver for sig, at etablere et Fabrik-Anlæg for Tilvirkningen af Bomulds- samt Silke og Uldene Tøjer og have anholdt om dertil at forundes de fornødne Privilegier. De indgivne Ansøgninger have været tilsendt den Kongelige Fabrik Direction for derover efter nærmere indhentede Oplysninger at afgive Erklæring, og det er derefter, hvad den sidstnævnte af Supplikanterne angaaer, forklaret, at han for største Deel agter at arbejde i Tvist, hvoraf han har noget Forraad og allerede har vævet nogle Stykker af saadanne Tøjer, som de allerunderdanigst vedlagte Prøver udviser, men at han tillige ønskede Rettighed at væve ul-

dene Tøjer samt Blanding af Uld og Bomuld. Fabrikationen af de Slags Tøjer, som Supplikanterne efter de saaledes oplyste Omstændigheder, ønske at tilvirke, henhører nærmest til de Sorter Varer, hvilke Tøjmaker Laugets Mestere efter deres Laugs Artikler ere berettigede at fabricere, og den Kongelige Fabrik Direction har derfor foreslaaet at meddeele Supplikanterne Privilegier som Entrepreneurer af Tøjfabriker paa lige Maade, som saadant finder Sted for Klædefabrik-Entrepreneurer efter det af Deres Majestæt dertil allernaadigst approberede Schema. Imod Meddeelelsen af saadanne Privilegier er der fra den Kongelige Fabrik Directions Side intet at erindre, naar det aleene paalægges Vedkommende at lade deres Fabrikker bestyre af udlærte og af bemeldte Direction som duelige erkiendte Mestersvende, og da Collegiet aldeles heri maa være eenig, saa har man aleene anseet det fornødent allerunderdanigst at tilføje, at det vel ligesom ved allerhöjeste Resolution af 9de December 1809 er paalagt Entrepreneurer af Klædefabriker at deeltage i de aarlige Contributioner til Dugmager Laugets Kasse, saaledes maatte vel ogsaa en lige Forpligtelse i Henseende til Tøjmaker Laugets Kasse paalægges de allernaadigst privilegerede Entrepreneurer af Tøjfabriker, ligesom disse da ogsaa, forsaavidt de ville tilvirke uldene Varer, maa holde sig de Forskrifter efterrettelig, som Hall-Anordningen af 11te Oktober 1769 indeholder, og videre maatte blive paabuden om uldene Varers Halling om Stempling m. v., forsaavidt Tøjmaker Lauget vedkommer.

Efter hvad saaledes allerunderdanigst er anført, har Collegiet udfærdiget det vedlagte Schema, for at samme, naar det af Deres Majestæt allernaadigst approberes, kan følges, saavel for de nærværende Supplikanter som for andre Entrepreneurer af lignende Anlæg.

Det indstilles saaledes allerunderdanigst: Om Cattun-

trykker Isaac Goldschmidt og Contorist Bonfils, begge her af Staden, allernaadigst efter vedlagte Schema maa meddeles Privilegier til Töjfabrikers Drivt og om dette Schema maa følges for andre lignende Anlæg.

General Land Oeconomie og Commerce Collegium
den 10de December 1812.

O. R. Sehested. C. Ewald. Pram. v. Schmidt-Phiseldek.
L. Bertelsen. Norman. Lehmann. M. J. C. Herbst.

H. I. Lawætz.

Paa Forestillingen er skreven følgende Resolution:

Vi bifalde allernaadigst, at Cattuntrykker Isaac Goldschmidt og Contorist Bonfils her i Staden maae efter det herhos tilbagefølgende Schema meddeles Privilegier til Töjfabrikers Drift, og at dette Schema maae følges ved Udfærdigelsen af flere Privilegier for lignende Anlæg.

Kiøbenhavn d. 14de December 1812.

Friderich R.

Herefter udfærdigedes følgende Privilegium:

Vi Frederik den Sjette o. s. v. Giøre vitterligt: at Vi paa en fra Cattuntrykker Isaac Goldschmidt indkommen allerunderdanigst Ansøgning om Privilegium til her i Kiøbenhavn at anlægge og drive en Töyfabrik til Forfærdigelse af alle Slags Silke-, Bomulds- og Uldentöyer allernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og hermed bevilge og tillade, at bemeldte Isaac Goldschmidt maae her i Kiøbenhavn anlægge og drive den ovenmeldte Fabrikation samt dertil antage og holde de behøvende Arbejdere; dog at han til denne Fabrikations Drivt stedse holder en Mester eller en i deslige Varers Forfærdigelse udlært Svend, hvilken sidstes Duelighed skal beviisliggjøres for den anordnede Fabrik-Direktion. Entreprenuren skal iøvrigt være pligtig til, forsaavidt han vil lade tilvirke uldne Töyer, nöye

at holde sig de Forskrivter efterrettelige, som Anordningen af 11. October 1769 paabyder og videre maatte blive anordnede om uldne Varers Halning og Stempling, ligesom han i saa Fald maae deeltage i de aarlige Contributioner til Töymagerlaugets Kasse. Endeligen maae han, i Liighed med hvad der finder Sted for alle øvrige Fabriker, til alle og enhver udsælge de paa hans Fabrik tilvirkede Varer, naar de paa anordnet Maade ere forsynede med Fabrik-Eierens og Stedets Navn, hvorom han iøvrigt nöye har at rette sig efter, hvad der er eller maatte blive anordnet. Iøvrigt maae dette Privilegium, forinden han deraf benytter sig, forevises Stadens Magistrat og samme deraf meddeles en verificeret Gienpart.

Skulde imidlertid formedelst dette Privilegii Misbrug eller Misholdelse nogen Klage til Vort General Land Oeconomie og Commerce Collegium indkomme, da skal han tilforpligtet være udi denne Sag, og forsaavidt dette Privilegii Ords Forklaring angaaer, bemeldte Collegii Decision at underkaste sig uden videre Proces eller Lovmaal. Hvorefter Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette og forholde.

Givet i Vor Kongelige Residents Stad Kiøbenhavn den 31 December 1812.

Under Vort Kongelige Seigl

(L. S.)

Efter Hans Majestæts allerhöyeste Befaling.

O. R. Sehested. C. Ewald. Pram. v. Schmidt-Phiseldek.

H. I. Lawætz.

Det er imidlertid et Spørgsmaal, om Goldschmidt no gensinde fik den Töjfabrik, han herefter havde Ret til at anlægge, rigtig i Gang. Tidens fortvivlede Pengesforhold øvede sin Indflydelse ogsaa paa ham. 1813 maatte han sælge sin Ejendom i Borgergade — Kjøberne vare Kjøb-

mændene Moses Abraham Hannover og Nathan Levin Nathansen — og 1816 opføres han i Vejviseren (Nørrevold 168) ikke som Katuntrykker og ikke som Fabrikant, men som Farver. Hans Virksomhed synes en Tid at være gaaet helt istaa. Fra 1819 til 1824 opføres han igjen som Katuntrykker — Bomuldsfabrikant kalder Vejviseren ham aldrig — men fra 1825 er han paany Farver. Han bor nu Sølvgade 413 i Mellembygningen, og her synes Virksomheden paany at være gaaet frem. 1832 beskæftiger han i sit »Bomuldsfarveri« 4 Arbejdere og 1 Daglejer, hvad der er mere end de fleste andre Farverier, kun K. Linds Farveri i St. Gertrudstræde kunde maale sig med hans. Men hvor ringe Virksomheden dog var, navnlig i Forhold til Nutidens Fabriker, kan ses af, at han i hele Aaret 1832 i Alt farvede 1492 Strykker Katun, 4622 Pund Twist og 150 Dusin Strømper; den eneste Maskine, han havde, var en »Stivningsmaskine«, der dreves med Haandkraft.

Nu nærmede den Tid sig, da Sønneren Benny Goldschmidt traadte til, men derom nedenfor. Her skal endnu kun meddeles, at Isak Goldschmidt 1842 forpagtede Farveriet til Sønneren, hvorpaa han levede som »forhenværende Farver« til den 16. Oktober 1850, da han 76 Aar gammel afgik ved Døden. Hans Enke levede endnu til den 13. Marts 1867.

Isak Goldschmidts Tid.

Den Tid, hvori I. S. Goldschmidt levede og virkede, var væsentlig en fattig Tid. Vanskelighederne, der fulgte af Krigen med England og som kulminerede i Statsbankerotten (1813), ramte dybt og følte længe. Ejeren af Knabstrup, der tidligere havde kjørt med fire, havde Möje med i 1822 at udstyre en Søn til Herlufsholm. Til den ene af hans to fattige Klædninger kunde han kun anskaffe et af en nærboende Husmandskone vævet og farvet Stykke Hvergarn af en saa ringe Beskaffenhed, at Drengen, da han trak i Dragten, blev ganske blaa. Og en grundig Vask gjorde den »gruelig« marmoreret. Men han fik dog Lov til at slide den i Fred. Mange af Disciplene, skriver den senere Etatsraad Fr. Lunn til Knabstrup, »vare lige saa fattige og simpelt klædte som jeg«.

Men ved Siden af at være fattig var Tiden nøjsom og arbejdsom. Og i saa Henseende kan I. S. Goldschmidt vel nok nævnes som Exempel. Betegnende er det i ethvert Tilfælde, at skjönt Tidens Tryk ogsaa ramte ham, henvendte han sig ingensinde til Staten om Hjælp. Han arbejdede sig frem ved egne Kræfter, hvorved dog maa bemærkes, at havde Katuntrykker Goldschmidt henvendt sig til Kommercekollegiet, vilde han ganske sikkert kun have opnaaet — et Afslag. Med Toldforordningen af 1.

Februar 1797 var Statens industrielle Forvaltning gaaet ind i et nyt Tidsrum, saaledes som vi nedenfor skulle se det for Farveriets Vedkommende. Her skal kun noteres, at da Katuntrykker H. J. Ruben, der havde etableret sig paa anden Blegdam, i Maj 1797 søgte om et Laan paa 6000 Rd., svarede Kommercekollegiet, at det ikke raadede over Fonds til en saadan Understøttelse. Og paa lignende Maade gik det Katuntrykker Peter Appel paa Mosedal ved Kjøbenhavn, da han 1816 søgte om et Laan paa 5000 Rd.

Hvad Goldschmidt derimod søgte om, var om Ret til at anlægge en Bomuldstøffabrik, men i saa Henseende var han ikke den Eneste. Krigsforholdene, der frembragte saa mange mærkelige Tilstande baade her og i Udlandet, havde bl. A. medført, at engelsk Tvist d. e. spunden Bomuld kunde faas her urimeligt billigt. Som en af Tilførselskilderne nævnes Kaperi. Det kunde lønne sig at væve den her, og da Goldschmidt sidst i 1812 fik sit Privilegium, havde derfor tre før ham faaet et lignende Privilegium, og i 1813 udfærdigedes der yderligere ti saadanne. Der var næsten Væddeløb om at komme til at væve Bomuld, men i dette Væddeløb naaede Goldschmidt, som vi have set, næppe langt. Forholdene gjorde, at hans Virksomhed væsentlig stansede, og saa opstod han igjen, ikke som Bomuldsvæver men som Bomuldsfarver. Katuntrykkeriet opgav han.

At trykke Katun synes før Krigen at have været en rigtig god Forretning. Der udførtes trykkede Katuner fra Danmark til baade Norge og Sverige. Og selv under Krigen maa Forholdene ikke have været helt ugunstige for denne Industri, skjönt der var stor Vanskelighed ved at faa det ostindiske Raastof. Det gamle Iselin-Tuteinske Katuntrykkeri paa Østerbro var i Marts 1807 — altsaa noget før Krigens Udbrud — gaaet over til Brødrene Gottlieb og Frederik Schleisner, og i de syv Krigsaar udstædtes der ikke mindre end ni Privilegier for Katuntrykkerier. Bl. A.

kom der saaledes nyt Blod i det Jennerske Trykkeri, for hvilket der under 30. Oktober 1810 udfærdigedes et Privilegium lydende paa Joh. Fr. Sigism. Jenner, Palle Sørensen samt Silke- og Klædehandlerne Kirkegaard & Aabye og Kirkegaard & Agerskov. Men efter Krigen gik det væsentlig ned ad Bakke med Katunindustrien.

Kommercekollegiet skriver i 1831: »Katuntrykkerierne henhøre til de ældre Fabrikationer, som i sin Tid dreves med stor Fordel, men nu fortrænges af indenlandske Bomuldstøjer og fremmede grove Sirtser, som skjönt for største Delen af ringe Styrke og uægte Farve dog søges paa Grund af de ringe Priser, hvortil de kunne sælges«. Naar Kollegiet endnu tilføjer: »Imidlertid erstattes Tabet for Katuntrykkerne dog nogenlunde ved det tiltagende Forbrug af ensfarvede Katuner, hvis Tilvirkning aarligen forøges«, var denne Erstatning dog næppe helt fyldestgjørende. 1815 stempledtes i Kjøbenhavn 14,065 Stykker trykket Katun, hvad der i 1820 blev til 20,438; men saa dalede Tilvirkningen, i 1829 stempledtes kun 6265 Stykker. De trykkede Katuner vare en svindende Vare, men de ensfarvede Katuner voxede ikke i tilsvarende Grad. Fra ingen i 1815 vare de kun stegne til 5548 Stykker i 1829. Katunindustrien daler, og da Toldforordningen af 1. Maj 1838 stiller sig mindre gunstigt overfor den, synes dette væsentligt kun at berøre siger og skriver tre Katuntrykkere I. H. Ruben, F. Göllich & Sön og J. C. Lerche, og ti Aar efter er der endda kun to Katuntrykkere i Kjøbenhavn.

Det er herefter ganske naturligt, at I. S. Goldschmidt gik bort fra Katuntrykkeriet, men det kan synes forunderligt, at han valgte at blive Farver. Farveriet den Gang bragte som Regel ikke stort Udbytte. Kjøbenhavns Farvere viste sig i alt Fald meget smaa overfor den betydningsfulde Toldforordning af 1. Februar 1797.

Under 31. Maj 1797 indgav 15 Farvere og 3 Farver-

enker i Kjøbenhavn¹ et stærkt klagende Andragende til Kongen: deres Folk krævede højere Løn, Levnetsmidlernes Pris steg, og selv Brændet blev Dag for Dag dyrere. Trods al deres Möje og Besvær truedes de af Ruin. Fremtiden indgød dem »billig Skræk og Bekymring«, saa meget mere som den nu forhøjede Told paa Farvestoffer paalagde dem nye Byrder. De kunde umuligt subsistere. Kancelliet bad dem i den Anledning om at oplyse, hvorledes og til hvilken Pris de forskaffede sig deres Farvestoffer, og et Udvalg (C. P. Bucksmann, H. W. Eller, N. Grönberg og C. Staal) indsendte da en fattig lille Lap, paa hvilken de havde noteret, hvad de tidligere havde givet for en Række Farvestoffer, og hvad de nu maatte betale. For en Tønde Alun var Prisen herefter stegen fra 15 til 30 Rd., for et Pund Orleans fra 5 til 10 Mark o. s. v. Det var skræk-indjagende. Men saa oplyste Kancelliet, at Toldforordningen, der vel havde forøget Tolden noget for enkelte Stoffer, ingen Grund kunde have i denne urimelige Prisstigning. For Alun var Tolden slet ikke forhøjet, de 78 Sk. pr. 100 Pd., hvormed den tilsyneladende var stegen, skrev sig alene fra, at Forordningen principielt samlede i een Afgift, hvad der tidligere var betalt i Told, Vejerpenge, Stempelpapirs Afgift og Akcise, og paa Orleans var Tolden — nedsat! Der var ingen Grund til at tage Hensyn til Farvernes Klage, de dyre Priser skyldtes ikke Toldforordningen men udelukkende den Omstændighed, at Farverne vare afhængige af — Urtekræmmerne, hos hvem de kjøbte i Smaat!

Det er ikke noget flatterende Lys, der herved kastes over Datidens kjøbenhavnske Farvere. Og det bliver ikke

¹ C. Bauttler, C. I. Bendixen, Marie Margrethe sal. Bentleys, C. P. Bucksmann, C. sal. Ellers, H. W. Eller, J. V. Grundtvig & N. Andrup, N. Grönberg, P. Holst, O. Müller, E. C. sal. Møllers, G. Orsleff, I. Pohlmann, Jakob H. Ramshardt, N. Schou, C. Staal, N. Thorbrøgger og C. Weber.

væsentlig bedre, fordi det kan oplyses, at der var flere Farvere i Kjøbenhavn end de atten Klagere. Der kan nævnes J. A. V. Asbrock, Björn, de Camps & de Roche, J. le Moine, Nitsche, Nygaard, F. Petersen & Kp., H. J. Quist og West, disse Navne forandre ikke Situationen, men saa kommer det betydende Navn Holmblad. Ved Siden af den gamle Jakob Holmblad, der dør 1806 næsten 70 Aar gammel, staar nu Sönnen Lavrits Holmblad, der maa have været en virksom Mand. Sammen med Faderen drev han betydelige Vaid- og Krapplantninger, 1805 blev han foruden Farver ogsaa Sæbefabrikant, og 1808 fik han endnu Bevilling til at male Urtekran-, Apoteker- og Farverarer, hvorhos det maa nævnes, at han i 1808 blev en af Kjøbenhavns 32 Mænd, i 1809 udnævntes til Dannebrogsmænd, hvad der var en stor Ære, og i 1815 fik Titelen Agent.

Selv om det nu kan paavises, at Magistraten nogle Gange vragede Farver Holmblad, før den i 1808 akcepterede ham som en af de Toogtredive, var han en Skikkelse i den industrielle Verden. Og just naar det atter og atter udtaltes, at Farveriet i Almindelighed stod lavt herhjemme, var der Noget at gjøre i dette Fag. Goldschmidts Beslutning at ville virke som Farver kan altsaa forklares, aldeles bortset fra, at den muligvis har været dikteret af praktiske Forhold, som nu ikke kjendes. Hvad der imidlertid er absolut forunderligt, er, at han ikke synes at have faaet noget nyt Borgerskab eller Privilegium, skjönt man skulde tro, at et saadant havde været nødvendigt¹. Man passede den Gang stærkt paa hinanden, ja selv Holmblad lod i denne Retning høre fra sig.

I 1815 klagede Farver Holmblad til Kommercekollegiet over at Grosserer Niels Brok Hansen, der fra 1810 drev

¹ Katuntrykker I. H. Ruben fik under 17. September 1844 en særlig Farverbevilling.

en Klædefabrik paa Vesterbro, efter et i Adresseavisen indrykket Avertissement uberettiget farvede for Alle og Enhver i det til Fabriken hørende Farveri. Jeg indser ikke, skrev han, »hvorledes dette kan forenes med den Toldfrihed, han har paa Farvevarer, da ingen bør befatte sig med offentlig Farvning eller staa i Forbindelse med et saadant Farveri, der har anførte Rettighed. Min Fader havde Toldfrihed paa Farvevarer, men da han begyndte ogsaa at drive publique Farvning, betalte han Told af sine Varer, ligesom jeg i en Række af Aar har gjort«. Holmblads Ræsonnement er rigtigt efter de da gjældende industrielle Forvaltningsmaximer, Grosserer Brok Hansen havde efter sit Privilegium kun Ret til at farve de Varer, han selv tilvirkede. Men Sagen fik dog et helt andet Udfald, end Klageren formentlig havde ventet. Ved kongelig Resolution af 28. August 1816 fik Grosserer Brok Hansen og med ham Klædefabrikkerne Nyboe & Dalgas i Vejle samt Justitsraad Bertel Bruun i Fredericia Ret til at farve for Alle og Enhver imod at renoncere paa den dem oprindeligt tilstaaede Toldfrihed paa de Farvestoffer, de behøvede til Farvning af deres egne Fabrikata

Og Kampen mod Klædefabrikkerne, der vilde have almindelig Farveret, kom særlig til at rase i Fredericia, endskjönt Justitsraad Bruun i 1821 flyttede sin Fabrik derfra til Bruunshaab ved Viborg. Josef Salomonsen, der i 1824 havde faaet Privilegium som Klædefabrikant i Fredericia, søgte nemlig i 1828 om at faa Ret til at farve for Alle og Enhver. Herimod protesterede imidlertid Byens fire Farvere H. I. Staal, F. P. Holst, Enken Magdalene Holst f. Grooss og Enken S. Maaløe af al Magt, hvad der igjen bragte Klædefabrikkerne i Byen S. Jacobsen & Kp., J. Salomonsen, B. Schröder og W. Schröder til i stærke Toner at klage over de derværende Farveriers lave Standpunkt. Kampen blev haard og lang, men endte tilsidst med, at Fa-

brikant Salomonsen fik den ønskede Farveret mod at opgive den Toldfrihed, som hans Fabrikantprivilegium gav ham i Retning af Farvestoffer.

Til Alt skulde der, som det heraf vil ses, Tilladelse, men den Udvikling, efter hvilken Fabrikfarverier nu kunde komme til at konkurrere med de almindelige Farverier, har sikkert ikke været uden Indflydelse paa Farveriet herhjemme. Der kom herved ligesom større Sving i det. Men inden vi gaa videre i at se Udviklingen af Farveriets almindelige Stilling, skulle vi fremdrage et andet Tilfælde, hvor der ikke er Tale om en Klædefabrikant, men om en Katuntrykker og Bomuldstøjfabrikant. Da Farver og Trykker i Kjøbenhavn I. N. Schou 1819 søgte om Toldfrihed paa Farvestoffer, hvad han dog ikke opnaaede at faa, havde Fabrikdirektøren, Etatsraad Lehmann, i en Erklæring skrevet: »Suplikanten har Grund til at klage, naar Grundtvig, der har Toldfrihed, farver for Alle og Enhver«. Heri laa en Anklage, og den førte til, at det paagældende Forhold blev gjort til Gjenstand for en Undersøgelse.

Præstesönnen fra Lundforlund Johan Vilhelm Grundtvig, der er født 1771, var mellem de atten kjøbenhavnske Farvere, der 1797 vare misfornøjede med den nye Toldlov. Den Gang var han sammen med en anden Farver, N. Andrup, men Kompagniskabet imellem dem opløstes; 1805 fik Grundtvig saa Privilegium som Katuntrykker, og viste sig endvidere som et Stykke af et mekanisk Talent. 1817 fik han fem Aars Eneret paa en af ham opfundne Form til at trykke Tøj med, og Aaret för havde han paa en af »Selskabet for indenlandsk Kunstflid« arrangeret Udstilling udstillet et Apparat, hvorved Heste, der løb løbsk med en Vogn, hurtigt kunde løsgjøres fra den. Først og fremmest var han imidlertid en driftig Mand, og da Manien for Anlæggelsen af Bomuldstøjfabriker udbrød, kunde han ikke staa imod. Grosserer George Jörgensen

havde 1811 begyndt et Bomuldsspinderi ude paa Vesterbro, men just som han Aaret efter havde faaet en ikke ubetydelig Statshjælp til de af ham anskaffede Maskiner, i Alt næsten 35,000 Rd., døde han, og Virksomheden gik over til Hofraad Dav. Ams. Meyer, Kjøbmand Lion Israel, M. Bendix & Davidsen samt Grosserer Levin Josef von Halle under Firmaet »L. J. v. Halle og Interessenter«. Interessentskabet beholdt den imidlertid ikke længe. Grundtvig, der maa have været en vel situeret Mand — han ejede to Steder, et i Rosenborggade og et i St. Gertrudsstræde — overtog i 1815 de til Fabriken hørende Maskiner og kom nu i Spidsen for en stor Virksomhed, der omfattede et Farveri, et Trykkeri, et kemisk Blegeri og et Bomuldsspinderi, ikke at tale om, at han var Kirkevæрге ved Frue Kirke og — hvad der efter Datidens Forhold lyder næsten utroligt — Ridder af Dannebrog. Hans Udnævnelse er af 28. Oktober 1817. Han var altsaa en anset og særlig udmærket Mand, der ogsaa pekuniært støttedes af Staten, 1817 fik han et Laan paa 5000 Rd. af Industrifonden. Det lyder derfor noget underligt, naar det ved den ovenfor nævnte Undersøgelse i 1819 oplystes, at han havde stanset sit Katuntrykkeri og paany begyndt at farve for Alle, hvad han mente at have Ret til, da han ikke benyttede den ham som Katuntrykker tilstaaede Toldfrihed. Underligere endnu er det imidlertid, at han i 1822 tilbyder Regeringen sin Bomuldsfabrik for 24,000 Rd., d. e. for Halvdelen af hvad den efter hans Mening var værd.

Selvfølgelig blev Tilbudet ikke modtaget, og nu viste det sig, at han ikke havde forstaaet at vurdere sine Kræfter rigtigt. En Fallit var uundgaaelig, og de af ham foretagne Pantsætninger — han havde bl. A. faaet Laan ogsaa af Fonden ad usus publicos og skyldte Staten i Alt 22,400 Rd. — vare saa indfiltrede, at der blev rejst Tiltale imod ham, hvad dog endte med en Frifindelse. Og Frederik

VI's personlige Naade havde han vedblivende. Da Bestillingen som Undergraver ved den Kirke, han tidligere havde været Værge for, blev ledig, fik den helt forarmede Mand ved et særligt kongeligt Reskript af 25. Marts 1826 denne Post. Men allerede den 17. Avgust 1828 døde han, efterladende sig Enke, Marie Lavrentze f. Adolph, og sex Börn, af hvilke Sönnen Jokum Frederik Grundtvig (f. 1806) 1835 fik Privilegium som Farver og Trykker i Kjøbenhavn. Og det Grundtvigske Navn blev yderligere repræsenteret i Farververdenen derved, at Hans Nikolaj Edinger Grundtvig, en Præstesön fra Tostrup og saaledes af den samme Familie, ligeledes blev Farver og Trykker i Kjøbenhavn (1836).

Det er sikkert Tidens i økonomisk Henseende saa forvirrede Forhold, der gjorde sig gjældende i den ovenfor nævnte Misere, og Joh. Vilh. Grundtvig var ikke den Eneste, der blev tvungen til Jorden af dem. Her kan ogsaa nævnes Kemisten Christian Ludvig Colding, der allerede nævnes 1791 og 1799 fik syv Aars Eneret paa at farve tyrkisk Rødt samt et Laan paa 3000 Rd. til Oprettelsen af et Farveri, hvori der farvedes tyrkisk Rødt. Det laa Regeringen paa Sinde, at denne Specialitet udvikledes. Den bekjendte Kommerceraad Ch. A. Nordberg havde allerede fire Aar för i samme Hensigt faaet 2000 Rd., og herved havde man særlig Bomuldsmanufaktur et paa Usserød for Öje, medens Colding sluttede sig til Bomulds- og Manchesterfabriken paa Blegdamsvejen, dette Regeringens Smertensbarn, der 1795 var bleven solgt til Kjøbenhavns Silke- og Klædekræmmerlav. Colding blev imidlertid ikke ved denne Fabrik, men etablerede sig 1804 paa anden Blegdam, da Rubens Katuntrykkeri flyttede herfra, og han stod sig stadig godt med Regeringen. 1802 fik han saaledes en mindre Hjælp til et Anlæg for Farvning med norsk Bjergmos, som man ønskede brugt som Farvemiddel.

Men saa kom Kjøbenhavns Belejring af Englænderne

i 1807, ved hvilken Byens Forstæder formeligt bleve rase-rede. Paa Østerbro gik det saaledes ud over Brødrene Schleisners Katuntrykkeri og Katuntrykker Lorentz Clau-sen, paa Blegdamsvejen ødelagdes bl. A. Manchesterfabriken og Colding's Farveri. Manchesterfabriken rejste sig ikke igjen, men Colding fik Hjælp til at gjenopføre sit Farveri og 1811 yderligere et Laan paa 5000 Rd. til Indrettelsen af et kemisk Blegeri. Og Staten tog sig yderligere af ham. Grossererne Nathan Philip Spiro og Frederik Avgust Esche havde begyndt at farve tyrkisk Rødt i deres Farveri paa Kristiansholm ved Klampenborg og søgte 1813 Eneret her-paa. Men man erindrede Colding's gamle Eneret, som Tiden ikke havde ladet ham faa noget ret Udbytte af, og nu blev det ordnet saaledes, at baade han og de to Gros-serere fik Ret til at farve tyrkisk Rødt med Tilsagn om, at Ingen i syv Aar skulde faa en lignende Ret, saa længe de arbejdede fyldestgjørende.

Og Colding blev ikke staaende herved. I December 1812 fik han sammen med sin Broder Kjøbmand F. G. Colding Privilegium til i Forening med et Farveri og ke-misk Blegeri at oprette et Bomulds- og Silkevæveri, Alt paa anden Blegdam. Og en Meddeler om Udstillingen i 1816 giver i Henseende til Bomuldstøjer Prisen til de af »Hr. Colding og Hr. Bonfils« udstillede »saavel med Hen-syn til det Smagfulde som i Henseende til Finhed, regel-mæssig Vævning og de indvævede Kulørers Klarhed og Fasthed«, og særlig fremhæves desuden Colding's »fortræffe-lige Skjönfarveri og kemiske eller saa kaldte Gesvindtble-geri«. De gode Forhold vedblev imidlertid ikke. Trods hans Dygtighed gik hans Virksomhed tilbage. Han for-maaede ikke at betale Renter og Afdrag paa hans efter-haanden store Gjæld til Staten. Han gik fallit og maatte være glad ved (1836) at faa en Ansættelse ved det militære

Uldmanufaktur paa Usserød. Tilsidst endte han som Told-assistent.

Overfor Livsskjæbner som Grundtvigs og Coldings, der dog begge vare dygtige Mænd, er det al Ære værd, at I. S. Goldschmidt formaaede helt at klare sig selv, uagtet ogsaa han en Gang haardt følte Tidens Tryk. Og skjönt de nævnte Livsskjæbner vise, at den nye Industrikurs efter 1797 tillod en Del Understøttelser, skulle vi nu gaa over til at se, at der dog herskede en ny Tid og et nyt System. Med Hensyn til de Understøttelser, der blev givne, skal her endnu kun nævnes, at Katuntrykker Bernhard Buchter, der i sin Tid var indkaldt fra Mühlhausen til det Tuteinske Katuntrykkeri, 1812 fik et Laan paa 2270 Rdl. til Anskaffelse af en Kalendar og en »Klodsmaskine«; han havde Hofchefen hos Prinsesse Juliane til Fortaler og Kavtjonist.

Fra gammel Tid udgik, som vi ovenfor have set, de danske Provinsfarveres Privilegier fra Kancelliet, medens enhver Bevilling, de skulde have som Tøjtrykkere eller Lign., skulde erhverves gjennem Kommercekollegiet. Men i 1812 skete der heri den Forandring, at Udstædelsen af et almindeligt Privilegium som Provinsfarver ogsaa henlagdes under Kommercekollegiet, »da Farveri egentligst udgjör en Gren af Fabrikindustrien«. Anledningen var en Bemærkning af Kollegiet i en Sag angaaende en fra Fr. Ludv. Müller indkommen Ansøgning om at faa Ret til at drive Farveri og Trykkeri i Ringsted, og Resultatet blev slaet fast ved en kongelig Resolution af 15. Juli 1812; den gav Kommercekollegiet Ret til ad mandatum at udfærdige Bevillinger til at være Farver og Trykker. Og i disse Bevillinger, der ogsaa angik Kjøbenhavn, viser den nye Tid sig.

Der er ikke længer Tale om, at nogen Farver bliver eneberettiget i en By. Da Farver Theisen i Nakskov 1815 søger om at faa Eneret, vil Kollegiet ikke en Gang

nedlægge Forestilling herom, og 1818 erfarer Farver Jakob Holm Knust i Helsingør det Samme. Ja, Kollegiet gaar et Skridt videre. Det søger at bringe bestaaende Enerettigheder til at forsvinde. Saaledes tilstaas der i 1818 Farver Sören Asmussen og Hustru Margrethe f. Klein i Kallundborg en aarlig Understøttelse paa 150 Rd. for at give Afkald paa den dem tilhørende Eneret, der stammede fra 1787. Og den Farvergaarden i Stege tilkommende Eneret søgtes flere Gange afløst, uden at det dog lykkedes. Det Tugt- og Manufakturhuset i Stege 1754 givne Monopol blev overført paa Byens Farvergaard, da den 1783 solgtes til Johan Tack, fra hvem den igjen 1811 gik over til Niels Starup, som man nu vilde have til at afstaa det. Han fordrede imidlertid ikke Mindre end Enerettens Bevarelse for ham og Søn og saa 6000 Rdl. i kontant Udbetaling. Det syntes man var for meget, og saa blev hans Privilegium konfirmeret »indtil videre«, baade 1812 og 1839 i Anledning af de forud gaaede Tronskifter.

I en anden Retning viste de nye Tider sig ogsaa. Regeringen vaagede ikke mere patriarkalsk over den enkelte Farver. Enhver, der søgte et Farverprivilegium, fik det, naar ellers alt Andet var i Orden, uden Hensyn til hvormange Farvere der forøvrigt var paa det paagjældende Sted.

1829 blev saaledes Farversvend Frants Jensen Thornberg Farver i Odense trods en skarp Protest fra Byens fire ældste Farvere (Simon Hempel, M. sal. Brandts, H. Kellinghuusen og W. Schröder). Det hjalp ikke, at de oplyste, at Byen foruden dem havde een Tøjtrykker og fire yngre Farvere, altsaa i Alt ni Farverier. 1831 blev Peter Poulsen Farver i Svendborg, skjönt der alt var fem Farvere i Byen. 1836 protesterede Holstebros to Farvere, I. Alrum og H. P. Feller, forgjæves mod at faa Farversvend J. N. P. Petersen som Kollega, han blev dog baade Farver, Tryk-

ker og Overskærer dér i Byen. 1841 havde tre Farvere i Faaborg, P. Nielsen, F. Petersen og P. Meldal, ligesaa liden Lykke med en Protest mod G. C. Hesselholdt som fjerde Farver i Byen, o. s. fr. Ja det tillodes en Farver i een By ogsaa at have Farveri i en anden, naar han blot dér holdt en Farversvend som Bestyrer. Det saas 1815 i endog to Tilfælde for Stubbekjøbings Vedkommende. Farver Poul Buch i Vordingborg indsatte Farversvend F. Copmann som Bestyrer af en Filial dér og Farver Niels Starup i Stege Farversvenden Johan Christopher Falenkam.

Her er ligesom et Pust af Næringsfrihed, længe før vi fik Næringsfrihed. Kun paa eet Punkt hævdede Traditionen sig sejerrig. Farveriet betragtedes vedblivende som en Kjøbstadnæring. Da Klædefabrikant J. C. Modeweg paa Brede 1834 anbefalede, at Farversvend P. J. Svenson fik Ret til at nedsætte sig som Farver dér, blev Ansøgningen herom afslaaet, og en Farversvend C. Brandt, der i 1838 ønskede at blive Farver i Sædding (Nörre-Nebel Sogn, Ribe Amt), fik ogsaa Afslag. Det er i fuld Overensstemmelse med en Kancelliskrivelse af 24. Juli 1821, der kraftigt modsætter sig, at der paa Landet tillades andre Farverier end de, der »behøves for at farve det Tøj, som tilberedes paa en dér anlagt Fabrik«. Kjøbstæderne bör beskyttes, og Farverierne, hedder det, »udgjøre en af de bedre og indbringende Næringsveje i Kjøbstæderne, ligesom deres Søgning af Landboere foranlediger anden Omsætning og Næring i Byen«. Der gjordes dog enkelte Undtagelser, men de synes alle at staa i Forbindelse med vaagnende Bestræbelser for at fremme navnlig den jyske Husflid.

1838 fik saaledes Slesvigeren Nis Clason, Chef for Huset Clason & Vless i Hamborg, Ret til paa et Sted i Hammerum Herred at farve og appretere indenlandsk ulden Trikotage, og det fornødne Privilegium udfærdigedes i Februar 1840 med Angivelse af Skarrild Sogn som det paagjæl-

dende Sted. Allerede i 1833 havde Hans Christian Theilmann Winding faaet Ret til i Refs By (Hurup Sogn, Thisted Amt) at presse og appretere Landboernes hjemmefarvede Tøjer, en Virksomhed, der i 1838 forlagdes til det nærliggende Wust i Vester Hanherred. Og hele Bevægelsens Retning kommer klart frem, naar det i 1839 udtaltes, at saadan Presning og Appretering fremtidig skulde betragtes som fri Næring.

Baand, der tidligere havde strammet, løsnedes, og saaledes ogsaa Forpligtelsen til at lade Klædevarer halle i Kjøbenhavn. Den bortfaldt i 1834, og to Aar efter ophævedes hele Halle-Indretningen i denne By. Men derfor var Regeringen ikke ligegyldig for Farvernes og Farveriets Udvikling. Mærkes kan det saaledes, at da Klædefabrikant J. G. Wilde, der var Oldermann for Dugmagerlavet, i 1813 havde trykt andet Oplag af sin 1807 første Gang udgivne gode »Farve- og Fabrikationsbog«, overtog Kommercekollegiet beredvilligt 1500 Exemplarer (à 2 Mrk.), ja det indstillede Forfatteren til at faa Titel af Agent. Og da Farver Fritz Hertzsprung i 1830 ønskede at oprette et »Læseselskab for Kunstnere og Haandværkere«, tegnede Kollegiet sig strax for otte Deltagere à 12 Rd. aarligt og støttede det trofast i en Aarrække. I denne Sammenhæng skal det ogsaa bemærkes, at Farver Carl Schleisner, hvem vi senere komme til at omtale, i 1826 sendte Kollegiet sin »Anvisning til at blege og farve Uld og Uldgarn«, der var bekostet af det kongelig danske Landhusholdningsselskab.

Der var, som det heraf vil ses, Farvere, der besad teoretiske Kundskaber. Og det havde ogsaa Farver Frants Frederik Güllich, der var født 1799 i Strasburg og 1803 kom hertil med sin Fader Johan Frederik Güllich, der strax paa Kristianshavn anlagde et uldent Farveri og Trykkeri. 1822 fik Fader og Søn yderligere Bevilling til at oprette et Katuntrykkeri, og da det brændte i 1824, op-

naaede de et Laan af Industrifonden, men Sønneren F. F. Güllich viste sig ogsaa flink paa mange Maader. 1831 og 1839 fik han Patent henholdsvis paa en Glittermaskine og en Appretur-, Stivelse-, Bejtse- og Fugtningsmaskine samt i 1833 Privilegium paa Oprettelsen af en kemisk Fabrik. Han deltog i Udstillingen 1836 med en Række kemiske Produkter og Farver, der rostes meget. En Undersøgelse viste, hedder det, »at de, som udgaves for rene, vare rene, og at dér, hvor Renheden ikke er af Vigtighed, svarede en billigere Pris til den mindre Omhyggelighed, hvormed de vare tilberedte«. Da hans Fader døde i 1840, 95 Aar gammel, styrede han den samlede Virksomhed et Par Aar for Moderen Margrethe Güllich, men overtog den derpaa for egen Regning.

En anden Familie, der ogsaa her maa nævnes, er Familien Schleisner. Carl Schleisner, der var født 1740 i Augsburg, fik i 1794 sammen med Christian Andreas Knoop Privilegium som Katun- og Bomuldstrykker i Lyngby hvor de fire Aar efter af Staten kjøbte den saa kaldte Bleggaard. Carl Schleisner døde i 1807, og tre af hans Sønner Gottlieb, Frederik og Carl vare opdragne i hans Virksomhed. Allerede før Faderens Død havde de to Førstnævnte sammen med Mathias Köchlin overtaget det Tu-teinske Katuntrykkeri paa Østerbro, men det blev væsentlig ødelagt ved Kjøbenhavns Belejring i 1807, og vi træffe senere Frederik Schleisner som Katuntrykker i Randers (1810) og Broderen Gottlieb i Lyngby (1816). Hvad den tredje Broder Carl angaar, da blev han 1823 Katuntrykker i Randers, tog derfra til Viborg og vendte 1825 tilbage til Kjøbenhavn, hvor han udgav sin ovenfor nævnte »Anvisning til at blege og farve Uld og Uldgarn« og først blev Fabrikmester, senere Inspektør ved Ladegaarden, der hæderligt deltog i Udstillingen 1836 med baade Møbelsirtser og trykkede Bordtæpper. 1831 havde han været i Udlandet

med Statens Understøttelse, og i 1833 omtaler den officielle Handels- og Industri-Tidende hans Virksomhed med stor Anerkjendelse. Han Søn Christian Andreas Schleisner fik 1840 Privilegium som Farver i Kjøbenhavn, hvor han ogsaa blev Dugmagermester (1841), og han stod ikke som den eneste Repræsentant for Slægtens tredje Generation. Hans Fætter Markus Georg Schleisner, en Søn af den ovenfor nævnte Gottlieb Schleisner, var ogsaa Farver og Trykker i Kjøbenhavn (1831).

Der er Grøde i Udviklingen paa mange Maader. Sandheden af, hvad der blev sagt i 1812, at Farveriet »egentligst« hørte til Fabrikindustrien, blev klarere og klarere. Men dog er der langt fra endnu nogen fast Opfattelse af den Farveriet tilkommende Stilling. 1833 udtaler Kancelliet, at det ikke kan paalægges en Farver at føre Handelsbøger, han er ikke Fabrikant men Professionist. Og to Kancelliskrivelser af henholdsvis 1829 og 1835 ere ikke i fuld Overensstemmelse. Efter den første har en Farver ikke Ret til at etablere Udsalg af hos ham farvede Varer; ved Farvningen frembringes der ikke en ny Klasse Varer, der tilsættes dem kun »noget Ydre«. Men efter den anden Skrivelse er der Intet at erindre imod, at en Farver udsælger hos ham farvet Garn; overfor det stilles han altsaa lige med en Fabrikant. Det er da heller ikke tvivlsomt, i hvilken Retning Udviklingen pegede, og det er i saa Henseende af Interesse at se den Virksomhed, som Agent, Farver og Sæbefabrikant Lavrits Holmblads tre Sønner Jakob, Rasmus og Carl Frederik slog ind paa. Det er sikkert nok, at kun een af dem blev Farver, men de arbejdede alle ivrigt med paa at bringe sund Fabrikvirksomhed ind i den danske Industri. Jakob Holmblad anlagde 1812 sammen med Assistenshusforvalter J. R. Harboe og Vinhandler F. D. Jürgensen en Limfabrik og fik samme Aar Privilegium paa en Lak- og Chokoladefabrik ligesom i 1820

paa en Kortfabrik, og saa arvede han yderligere efter Faderens Død (1827) dennes Sæbefabrik. Rasmus Holmblad vakte 1811 Opsigt ved Anlæget af et Dampvalke- og Mølleværk i Kjøbenhavn, og hvad Carl Frederik Holmblad angaar, da var han fra 1824 Farver i Assens, men efter Faderens Død overtog han hans Farveri samt hans Formaling af Urtekram- og Farvevarer, som han i 1834 væsentlig udvidede.

En saadan Udvikling kan ikke ses i I. S. Goldschmidts Virksomhed. Han gaar kun langsomt frem, og det er først hans Søn, der viser, at det Goldschmidtske Farveri afgjort hører Fabrikindustrien til. Men inden vi gaa over til at se dette, skulle vi dvæle ved Svendeforholdene i Farveriet og navnlig se dets Forhold til Lavsvæsenet.

Svende- og Lavsforhold.

Fra Øhlenschlägers Erindringer kjende vi Noget til Forholdene i Mad. Møllers Farveri paa Vestergade i Slutningen af forrige Aarhundrede. Her spiste Svendene sammen med Md. Møller og de unge Mennesker, der boede hos hende. Øhlenschläger nævner særlig en blød og vemodig Svend, der læste længe til- og frabords med foldede mørkeblaa Hænder, og saa Mestersvenden, »en ægte Troels i Barselstuen eller Henrik i Kandestøberen paa det nær, at han ikke var vittig«. Han var kun naiv lystig, vilde gjerne spase med Madamen, kaldte hende »Moer« paa gammel Vis og »I«, hvad hun ikke kunde lide, naar der var Fremmede tilstede. Forholdet var med andre Ord helt patriarkalsk. Og som det var hos Md. Møller, har det sikkert været over hele Linien. Den enkelte Farver havde kun faa Medarbejdere.

1778 havde ni af Kjøbenhavns største Farvere, Fabrikfarvere kaldtes de (s. ovf. S. 58), i Alt 35 Medarbejdere, og 1786 havde otte Fabrikfarvere 37, d. v. s. de beskæftigede gennemsnitlig mellem fire og fem Arbejdere (Svende, Dreng eller Daglejere). Og Tallet synker, naar vi i 1832 undersøge Forholdene hos 22 almindelige kjøbenhavnske Farvere; de beskæftigede i Alt kun 52 Personer, d. v. s. gennemsnitlig kun mellem to og tre. De største vare Far-

verne Isak Goldschmidt i Sølvgade og K. Lind i St. Gertrudsstræde, hver med fire Arbejdere og en Daglejer. J. C. Lerche, der foruden at være Farver ogsaa var Katuntrykker, beskæftigede samme Aar fire Svende, to Dreng og sex Daglejere, men selv et Etablissement som F. F. Gülich's sysselsatte i 1841 kun to Arbejdere i Tøjtrykkeriet, to i den kemiske Fabrik og fem i Farveriet foruden nogle (ti à tolv) Daglejere og Dreng.

Det er herefter naturligt, at Forholdet var patriarkalsk. Men selv i den bedste Familie kan der komme Rivninger, og i de atten københavnske Farveres Klage til Kongen i 1797 er jo et af de mørke Punkter det, at deres Folk forlangte højere Løn. At de gjorde dette, staar muligvis i Forbindelse med, at de københavnske Farversvende nogle Aar før havde sluttet sig sammen. Den 23. Januar 1792 havde 23 Svende vedtaget Oprettelsen af en Syge- og Begravelseskasse, et Skridt, der forøvrigt slet ikke var rettet imod deres Mestere. Mesterne hjalp dem tværtimod, hvorom der ogsaa udtales et Haab i den alt Andet end klare Indledning til den Konvention, som Svendene samledes om. Den begynder saaledes: »I Erindring om vores Helbreds snarlige Svækkelse og vores derpaa følgende Dødelighed og den oprigtige Omsorg og Kierlighed, vi bör have for vort fælles Vel, og til hvis nyttige Anlægs Opkomst vi allerede ere overbeviste om, at de Herrer Farvere ere saa ædelmodige og veltænkende ikke at ville undlade at bidrage til dens Understøttelse, paa Grund heraf have vi nu af fri Villie og velberaad Hu forenet os og indgaaet og besluttet følgende Poster.«

Ikke færre end sytten Farvere traadte hjælpende til, nemlig Md. Bentley, L. Björn, C. P. Bucksman, C. Eller, H. W. Eller, N. Grönberg, L. Holmblad, Holst, N. Lindberg, Møller, Md. Møller, Nitsche, J. Quist, S. Quist, N. Schou, P. Staal og G. Ørsleff. Hverken de eller Sven-

dene holdt imidlertid ud. Men det var en Mester forbeholdt i 1831 at redde Kassen fra Tilintetgjørelse.

1801 var Kassens Medlemstal dalet til ti, og det daledede fremdeles. 1830 var der kun to Medlemmer, og da det ene af dem etablerede sig som Farver, var Christian Hetting Kassens eneste Medlem, hvad han ikke syntes om. Han vilde Kassen vel og fik da to andre Svende til at indtræde ved at betale Indskudet for dem. Men det ene af de nye Medlemmer begyndte næsten strax at tale om, at Medlemmerne vare berettigede til at hæve Kassen og dele dens Indhold. Hetting, der skildres som en religiøs, noget pietistisk, godgjørende ældre Mand, protesterede, men Angrebet paa Kassen ophørte derfor ikke. To Overretsprokuratorer mente, at en Deling var lovlig, og saa gik Hetting tilsidst med. Den 21. Februar 1831 blev Formuen, noget over 1800 Rd., delt mellem de tre Medlemmer. Men denne Begivenhed vakte Liv i Farveriet paa Vestergade.

Madame Engelke Cathrine Møller født Ørsted, der tidligere havde været gift med en Forvalter Hetting, var død i 1822. Efter hendes testamentariske Bestemmelse var Gaarden og Farveriet gaet over til hendes mangleaarige Mestersvend Niels Henrik Holst, hvis Brodersøn Carl P. W. B. Holst nu bestyrede Farveriet, som han fra 1836 blev Ejer af, og hos ham var Christian Hetting Svend. Han havde tidligere været ham imod at gaa med til Kassens Deling. Nu da det var sket, sendte han sammen med syv tidligere Interessenter en Klage til Kancelliet, der beordrede Aktion mod de tre Kassedelere, og — Pengene kom tilbage. Hetting betalte, hvad de to andre alt havde forbrugt. Han nærrede en gammel Kjærlighed til Kassen, der maa have spillet en særlig Rolle i Farveriet paa Vestergade, ti den ovenfor nævnte Farversvend Niels Henrik Holst havde været Kassens første Formand i 1792. Der er al Sandsynlighed for, at den af Øhlenschläger omtalte Me-

stersvend er denne Niels Henrik Holst, og Christian Heting kunde være den fromme Svend, men er det dog næppe. Han blev nemlig først Farversvend 1801.

Kassen, der fik en ny Fundats, vaagnede nu til nyt Liv. Den 11. August 1834 holdt den et første indledende Møde med Farver C. P. B. W. Holst som første og Farversvend Johannes Beck som anden Direktør; Interessenternes Antal var ni.

Ved hvert Kvartalsmøde skulde en af Stadens Raadmænd være tilstede, og Medlemmerne skulde tilsiges af »den yngste Interessent«. Det er fuldstændigt paa Lavsmåner. Og det har sin Interesse at se, at Lavstanken var oppe allerede 1792 ved Kassens Stiftelse. Der anskaffedes den Gang en Lade til den, og Snedkeren, der leverede den, stilede sin Regning ikke til Sygekassen, men til »det højlovlige Farver Laugs Svenne«. Ethvert Fag var jo ordnet i Lav, hvorfor skulde saa Farverne ikke være det? Og mærkeligt er det, at endskjönt de danske Farvere aldrig have udgjort noget Lav, findes der officielle Dokumenter, efter hvilke man skulde tro, at der i alt Fald i Kjøbenhavn havde været et Farverlav.

I den Forestilling, som Kommercekollegiet 1739 nedlægger angaaende den engelske Silkefarver John Smith, hedder det bl. A.: »Wann er endlich ausser den hohen und echten Couleuren zu Gewinnung desto besserer Subsistence auch in allerhand ordinarien Couleuren von Seide und Wolle zu färben intentionirt ist: So dürfte solches zwar der hiesigen Färberzunft präjudicirlich seyn. Jedoch da er sich engagirt nichts anders zu färben, als was die hieselbstigen Färber algar nicht oder wenigstens doch nicht in solcher Bonitet zu färben im Stande sind«, saa indstiller Kollegiet ham til det ønskede Privilegium, som han ogsaa faar.

Kollegiet, der officielt forestaar Landets Industri, gaar

her ud fra, at der eksisterer et københavnsk Farverlav med bestemte Rettigheder, og sex Aar senere er dets Udtalelser i en Forestilling angaaende Englænderen Eduard Bonshaw om muligt endnu bestemtere. Han ønsker i 1745 at oprette et Silkefarveri, og Kollegiet siger i sin Forestilling, at han hertil behøver et Privilegium, da »ein dergleichen Etablissement der Zunft Articuln der hiesigen Färber entgegen«. Her taler Kollegiet om Artikler for det Lav, der aldrig har eksisteret! Men nu blev det opmærksom paa sin Fejltagelse. Resolutionen, som Kongen skulde have sat sit Navn under, staar skreven paa Forestillingens Bagside og det Privilegium, Bonshaw skulde have haft, staar indført i Kollegiets Privilegieprotokol, men Resolutionen blev aldrig underskrevet, og i Kollegiets (tyske) Journal er der i Marginen paa den Side, hvor Sagen staar refereret, skrevet: »Wird ihm mündlich gesagt, dass er keines Privilegii benöthiget«. Sagen er muligvis først bleven stanset i Konseillet. Den stakkels Sekretær, der har kunnet begaa en saadan Buk! Det var Kollegiets tyske Sekretær, J. F. V. von Jessen, der forøvrigt senere blev baade Kommitteret i Kollegiet og Etatsraad.

Men Lavstanken vedblev ogsaa stadig at spøge. Da Farver N. Thorbrøgger i 1797 — forøvrigt forgjæves — søger om Toldfrihed paa de Farvestoffer, han bruger, siger han i sin Ansøgning, at hvis han ikke faar denne Frihed, kan han »ej holde Pris med mine andre Lavbrødre, som allerede er benaadet med dette Privilegium«. Da Enken efter Farver Christian Brandt i Odense 1815 søger om at maatte fortsætte Mandens Farveri, faar hun selvfølgelig Tilladelsen, men i Kollegiets Journal staar der snurrligt nok som Motiv anført: »da Enker i Almindelighed efter Lavrettigheden kunde fortsætte Næringen«.

Der rejste sig stærke Stemmer mod Lavsvæsenet, men Lavstanken havde dybe Rødder, saaledes som det kan ses af

en Begivenhed i et Fag, der stod Farverne nært. Kjøbenhavns Overskærere søgte i 1823, skjönt de kun vare ti i Tallet, om at maatte faa Lavsrettighed. De fik Afslag, men det var ikke, fordi Regeringen var lavsfjendtlig, men fordi Overskærerne efter dens Mening hørte til Dugmagerlavet, med hvilket de havde været saa nøje forbundne, at f. Ex. en Overskærermester havde været Oldermann for dette Lav, nemlig den i 1816 afdøde Klædefabrikant Juncker. Men derfor gav Overskærerne ikke tabt. De dannede indbyrdes en Korporation med egen Formand, og det Forunderlige skete, at en Plakat af 7. Avgust 1828 angaaende Tilsyn med Svendepøver nævner den selvbestaltede Formand for Overskærerne ved Siden af Oldermannen for Dugmagerlavet. Korporationen holdt sig sejerrig ned gjennem Tiden, og da nogle Forhandlinger i 1841 om en Forening mellem Dugmagerne og Overskærerne i sidste Öjeblik brast, endog efter at de vare blevne godkjendte af baade Kommercekollegium og Kancelli, fik Overskærernes Korporation herved en Slags indirekte Stadfæstelse. Sagen stilledes nemlig officielt i Bero, uden at der foretoges Noget imod den nu af kun ni Overskærere bestaaende Korporation. Flere Overskærere var der ikke i Kjøbenhavn. De vare akkurat lige saa faatallige som Interessenterne i Dugmagerlavet. Af dem var der i 1841 ogsaa kun ni.

Forsaavidt kunde der bedre være Tale om et Farverlav i Kjøbenhavn. Farverne vare talrigere, og i Tyskland var der Farverlav. De saa kaldte Sortfarvere (væsentlig Bomuldsfarvere) dannede dér Lav, medens Skjönfarverne (Uldfarverne) udøvede en fri Kunst. Der var altsaa væsentlig samme Forskjel mellem disse to Slags Farvere som mellem Trædrejerne og Kunstdrejerne her i Landet. Men ganske passer denne Sammenstilling dog ikke. Ti selv om de tyske Skjönfarvere ikke dannede noget Lav, stod de dog sammen i et Slags Selskab med forskjellige Vedtægter

De antog Lærlinge, der betalte Lærepenge for et bestemt Antal Læreaar, og Svendene skulde vandre en bestemt Tid, inden de kunde blive Mestere. De kjendte hinanden Tyskland over, hedder det. og til dem hørte endnu forskellige polske, danske og svenske Svende, der havde arbejdet i tyske Skjönfarverier. Kun Sortfarverne vilde ikke vide noget af dem. De tyske Sortfarvere dannede stærkt zünftige Lav. Havde en Sortfarversvend taget Arbejde hos en Skjönfarver eller paa en Fabrik, maatte han, som allerede ovenfor nævnt, for igjen at blive zünftig i sit Lav, lade sig »straffe« i den næste By, han kom til. Det er ogsaa oplysende, at Lavet ikke taalte gifte Svende, de kaldtes haaende for »Pffaffen«.

Og nu »Blaa-Mandag«. Er den ikke en særlig Farverlavsskik? Det er nu sikkert nok, at baade tyske og danske Farversvende mange Gange have holdt »blaa« Mandag, men dette Udtryk staar ikke, som det er blevet formodet, i Forbindelse med særlige Farverskikke. Det skriver sig fra den katolske Kirke, hvor »den blaa Mandag« er den sidste Mandag för Fasten. Alteret var paa den Dag klædt i blaat Klæde. Forøvrigt brugtes den væsentlig til at fortsætte den foregaaende Söndags Lystighed, og Udtrykket er i Lavenes Sprog kommet til at betyde enhver Mandag, der gjøres til Ffidag. At give bestemte Dage Farvenavne er langt fra noget Usædvanligt i den katolske Kultur. Hvide Söndag er saaledes første Söndag efter Paaske, paa hvilken i Kirkens første Tid de Jøder og Hedninge, der skulde døbes, iførtes de hvide Daabsklæder.

Men tilbage til de egentlige Lavforhold. Og her er da at mærke, at saaledes som de vare i Tyskland, naaede de ind over det danske Monarkis Grund. Holsten var et tysk Rigsland. 1827 finder der en Korrespondance Sted mellem Kommercekollegiet og »Oldermanden for Farverlavet i Rendsborg«. Det er i saa Henseende ogsaa interessant at

se det Uddrag af en Dagbog, der er trykt nedenfor mellem Bilagene og som er ført af den senere Farver i Graasten Marcus Adolph Jürgensen, da han i 1827 som Svend vandrede gennem Sønderjylland til Nørrejylland, over Fyn o. s. v. Han faar paa Lavsviis Geschenck i Kolding, Fredericia, Bogense, Odense, Assens o. s. v., kort sagt overalt, hvor han kommer frem.

Baade Farvere og Farversvende stod Lavsforsholdet nær, og i 1837 fremkommer der endog i officielle Kredse et Ønske om, at de kjøbenhavnske Farvere maatte blive organiserede i et Lav. Det er Fabrikdirektøren Kammerjunkeren O. J. Rawert, der fremsætter det. Han er utilfreds med Forsholdene i vore Farverier. De ere efter hans Mening for en stor Del i Hænderne paa Mennesker, der som simple Arbejdskarle have arbejdet i et Farveri, dér faaet nogen praktisk Kundskab og saa erholdt et Duelighedsbevis af Udstædere, der vare lige saa ukyndige som de selv. Sit Ønske om at faa disse Forshold forandrede udtrykker han i følgende Udtalelse: »Det synes ej upassende, at ogsaa Farveriet var Gjenstand for en Korporations Ordning, og at Optagelsen i denne begrundedes paa prøvet Kunstfærdighed«.

Selvfølgelig kom der Intet ud af en saa spagfærdig Udtalelse. Tiden var ikke for at skabe nye Lav; det dæmrede alt, at der snarere kunde blive Tale om at afskaffe de bestaaende. Men desuagtet have tyske Lavsskikke sikkert været godt kjendte mellem en stor Del af Datidens Farversvende. Derom vidner bl. A. den som Bilag III trykte Optegnelse af de tyske Farversvendes Gruss m. m., som en dansk Farversvend bragte hjem c. 1850, og derom vidner det tyske Svendebrev (Bilag IV), som en Del Svende her i Landet udfærdigede til en Kollega endnu i 1856.

Med dette Brev har det forøvrigt sin egen Sammenhæng. Den paagældende Svend, der lever endnu, arbejdede den Gang i Assens, hvorfra han agtede sig til Tyskland.

For at han, der var Uldfarver, altsaa Schönfärber, let skulde slippe ind i de Lavforhold, der vilde møde ham, strax han kom til Holsten, udrustede tre Kammerater ham med det her omhandlede »Gesellen-Schein« — det er de tre, hvis Navne staa tilhøjre under Brevet — og da Kjøbenhavn var en mere bekjendt By end Assens, daterede de det Kjøbenhavn. De tre Underskrifter tilvenstre kom til i Haderslev. Forøvrigt kunde et saadant Brev godt den Gang være udfærdiget i Kjøbenhavn. Ved det Farveri, der hørte til Brødrene I. og L. Salmonsens betydelige Bomuldsfabrik i Nyhavn, beskjæftigedes tyske Svende, og som Bomuldsfarvere, d. e. Sortfarvere, vare de stærkt zünftige. Og mærkes skal det endnu, at det lang Tid efter var Skik og Brug, at fremmede Svende fik Geschenck her f. Ex. i det gamle Farveri paa Vestergade. Taxten var en Mark til Enhver, der mødte op. Navnlig Bondefarverierne havde fra gammel Tid Plads i Nærheden af Vesterport, hvorigiennem Bønderne men ogsaa de vandrende Svende særlig kom til Kjøbenhavn. Efter Byens Brand i 1795 blev det særlig indskærpet, at de Farvere, der maatte nedsætte sig i Frederiksberggade, ikke maatte lade deres Varer hænge saa vidt ud over Gaden eller saa lavt som hidtil.

Paa forskjellig Maade have de danske Farvere staaet Lavsvæsenet nær, men hverken mellem Mesterne eller Svendene har der indtil de sidste Aar været andre officielle Forbindelser end Svendenes Sygekasse fra 1792 og Mesternes Understøttelsesforeninger (fra 1843). Hvad særlig Sygekassen angaar tog den til fra 1834, stadig med en Mester som første Direktør. Farver C. P. W. B. Holst (1834—1855) blev efterfulgt af Farver P. Weinreich (1855—1872), og efter ham kom Farver Benny Goldschmidt (1872—1887), som Kassen kom til at skyldes saa meget.

Benny Goldschmidt.

Da Agent Lavrits Holmblad 1821 foretog en Rejse til Hamborg, bar han sit Haar flettet i en Pisk. Men Frisøren, han var hos i Kiel, berettede med Sorg, at der i hele Byen endnu kun var otte, der gik med Pisk. Tiden, den hørte hjemme i, var væsentlig forbi, og Dampskibet Kaledonia, Danmarks første Dampskib, som havde ført Holmblad fra Kjøbenhavn til Kiel, viste end yderligere, at skjönt Meget i Danmark endnu mindede om forrige Aarhundrede, var en ny Tid ved at bryde frem. Det er derfor kun naturligt, at det Princip, der i forrige Tidsrum kunde udledes af de givne Farveribevillinger, nu udtaltes skarpt og klart af den paagjældende Regeringsmyndighed. Det skete bl. A. i en Skrivelse om Farverforholdene paa Fyn.

Farverne paa denne Ø vare i stærk Bevægelse for at hindre nye Bevillingers Udstedelse. I Maj 1844 modtog Kommercekollegiet et Andragende fra ikke mindre end 43 Farvere i de ni Byer Odense, Svendborg, Nyborg, Faaborg, Assens, Middelfart, Bogense, Kjerteminde og Rudkjøbing, hvori de under Henvisning til, at Farvernes Antal i Fyns Stift »i ikke mange Aar« var steget fra 11 til 56, ansøgte om, at der fremtidig ikke maatte blive givet Farverbevilling til Nogen, uden at vedkommende Kommunalbestyrelse først var hørt, og uden at den Paagjældende var udlært

Farversvend. Til den første Betingelse mente Kollegiet nok at kunne sige Ja, men hvad den anden angaar, erklærede det, at der var »Omstændigheder, som gjøre det ønskeligt, at ogsaa Ikke-Udlærte gives Adgang til industrielt Erhverv, og det vilde derfor være uhensigtsmæssigt at træffe Bestemmelser, der vilde lægge Hindringer i Vejen for en fri Konkurrences Udvikling, som har saa væsentlig Indflydelse paa Industriens Fremskridt«.

Det var ikke det Svar, de Ansøgende ønskede, men de tav dog til det, ti en lille Efterdønning fra Faaborg-Farverne P. Meldal og Kisbye er der ingen Grund til at dvæle ved. Kommercekollegiet fortsatte ufortrødent i det een Gang traadte Spor, og en Protest fra fem Farvere i Hjørring hindrede saaledes ikke, at de i 1846 fik P. V. Hermansen som sjette Kollega. Kollegiet stod i det Hele meget selvstændigt, hvad ogsaa de kjøbenhavnske Farvere fik at mærke, da de i 1843 henvendte sig til det med Anmodning om, at der ved den polytekniske Lærestalt maatte blive indrettet en teoretisk Farverexamen, som Enhver, der vilde være Farver, skulde underkaste sig.

Den polytekniske Lærestalt havde bestaaet siden 1829, og der havde oftere fundet en ganske livlig Vexelvirkning Sted mellem enkelte fremmelige Farvere og Anstaltens Lærere. Nu var det en yngre, ivrig Farver Niels Christian Lind, der bragte Sindene i Bevægelse. Han var Søn af den kjøbenhavnske Farver Knud Christian Lind og havde i 1838, 26 Aar gammel, faaet Bevilling som Farver og Trykker. I et Brev til Fabrikdirektør Rawert skriver han bl. A.: »Vor Kunst er i Forfald, og det eneste Middel til at ophjælpe den, er vistnok en Examens Indretning«, og saa fremkom Ansøgningen fra ikke mindre end 27 kjøbenhavnske Farvere¹, men Kollegiet vilde Intet have med

¹ De 27 vare: D. S. Adler, H. P. Andersen, F. Baastrup, J. C. Christensen, G. L. Fogh, H. H. J. Galle, B. Goldschmidt, H. N. E.

Prøven at skaffe. Det vilde ikke være med til at opstille Fordringer, der efter dets Mening stod i afgjort Misforhold til den paagældende Industris Størrelse og Betydning.

Kollegiet gjorde gjældende, at Farvning kun var en enkelt Proces i Textilindustrien, og at Farverierne her i Landet vare smaa, fordi her manglede fabrikmæssige Spindrier og Væverier. »Disse findes i Indlandet kun for uldne Varer, og derfor ser man ogsaa de Farverier, som staa i Forbindelse med Landets faa større Klædefabriker, at have naaet en langt større Udvikling end alle andre«. Disse »andre Farveriers« Beskæftigelse bestod kun i at farve »mindre, uensartede Partier af forskellige Varer og for en stor Del i at omfarve brugte Tøjer«. Forandrede disse Forhold sig, vilde Farverierne nok af sig selv hæve sig. Og at Kommercekollegiet ikke saa urigtigt her, fremgaar bl. A. af den Udvikling, som en af Underskriverne, Farver B. Goldschmidt, formaaede at give sin Virksomhed. Men inden vi gaa over til at se dette, skal der her endnu gjøres opmærksom paa, at havde de 27 ikke Held med deres Andragende om en Examen, havde 18 af dem mere Held, da de samme Aar (1843) samlede sig om en »Understøttelsesforening for Farvere i Kjøbenhavn og deres Enker«. Den kom i Stand, og selvfølgelig er B. Goldschmidt atter med, men ellers er det her igjen Niels Christian Lind, der er virksom. Kassen skulde styres af tre Direktører, og de tre første blev C. F. Holmblad, N. Chr. Lind og J. F. Grundtvig.

Vende vi os nu til Benny Goldschmidt, da stod han ved sin Virksomheds Begyndelse ganske anderledes, end hans Fader i sin Tid havde staaet. Isak Goldschmidt

Grundtvig, J. F. Grundtvig, F. F. Güllich, H. Hansen, J. Hansen, C. F. Holmblad, C. P. W. B. Holst, J. C. Lerche, K. Lind, N. Chr. Lind, B. H. Lorentzen, C. Ostenfeldt, C. Pfeiffer, I. H. Ruben, N. Rysländer, C. Schlegel, Chr. Schleisner, Georg Schleisner, F. A. Weber og P. Weinreich.

havde aldrig lært hverken Katuntrykkeri eller Farveri, han ejede kun to af ham selv sammenskrevne Bøger, der indeholdt »Farvernes og Katunernes Tilberedning«. Sønnen havde fra ung lært sin Profession, fra Oktober 1825 til Maj 1832 som Lærling i Faderens Farveri, og strax efter denne Læretid kom han til at lede et forholdsvis stort Farveri i Viborg. Som født den 2. Oktober 1810 var han den Gang ikke fuldt 22 Aar gammel.

1820 søgte Isak Salmonsens om Ret til at anlægge en Bomuldsfabrik i Kjøbenhavn. Det fik han ved Privilegium af 19. Januar 1821. Men mærkeligt nok forlagde han i 1830 denne Virksomhed til Viborg, han mente, at Arbejdslønnen dér var væsentlig billigere end i Kjøbenhavn, og hvorledes det nu end forholdt sig hermed, fik han c. 90 Væve i Gang dels i Viborg selv, dels paa Landet dér, og i 1832 fik han yderligere en Bevilling, hvorefter han (som sædvanlig) mod at opgive den ham tillagte Toldfrihed paa Farvestoffer fik Ret til at farve for Alle og Enhver. Han udvidede med andre Ord det til hans Fabrik hørende Farveri til en selvstændig Bedrift, og det var til at være Bestyrer af den, at Benny Goldschmidt blev kaldet, strax efter at han havde udlært hos sin Fader. I tre Aar forblev han i Viborg, og da han i April 1835 drog tilbage til Kjøbenhavn, fik han det bedste Skudsmaal af sin Principal. Han havde »i alle Henseender« opført sig til hans Tilfredshed, skrev han.

Det var Faderen, der kaldte ham hjem. Han var 61 Aar gammel og behøvede Sønnen, der nu i syv Aar bestyrede Farveriet i Sølvgade Nr. 413 B (nu Nr. 10), indtil han under 19. April 1842 overtog det for egen Regning, en Begivenhed, der synes forberedt i længere Tid. Alle-rede under 30. Marts 1841 havde Benny Goldschmidt faaet Ret til i Kjøbenhavn at maatte drive Farveri i Forening med et Trykkeri for alle Slags Silke-, Ulden-, Linned- og

Bomuldstöjer, og under 9. April 1842 havde han taget Borgerskab. En medvirkende Grund var det naturligvis, at han ønskede at gifte sig, og det gjorde han da ogsaa, strax efter at han havde overtaget Farveriet. Den 22. Juni 1842 ægtede han efter erhvervet Kongebrev Ane Helene Petersen (f. 9. April 1808), Datter af Christian Petersen til Vindmølle ved Viborg og Helene Margrethe f. Agerskov. Vielsen foretoges af Præsten ved Trinitatis Kirke Dr. theol. W. H. Rothe i hans Bolig i Store Kannikestræde.

Hvad han skulde svare sin Fader i Leje af Farveriet, ansattes til 13½ Rd om Ugen, eller med andre Ord 702 Rd. om Aaret. Det var en beskeden Sum, men Farveriets Tilstand var ogsaa kun beskeden. Det havde tre indmurede Kobber-Farvekjedler paa henholdsvis 2½ Td., 1 Td. og 4 Spande, og ved Siden deraf var dets störste Herligheder en beskadiget Tøjpresse, en beskadiget Stivningsmaskine, en gammel Afvridningsmaskine, der var taget fra hinanden, samt 30 Vintønder til Koldkyper med Jernbaand. Men selv med et kun ringe Materiel formaaede den unge driftige Mand at udrette Noget. Da han i 1841 søgte om sin Farverbevilling, kunde han vedlægge en Attest fra Tøjfabrikanterne J. G. Nyebølle, H. C. Clausen og P. Jensen samt Strømpefabrikanterne Chr. Warburg og Alex Mitchell, hvori de udtale, at det Goldschmidtske Farveri »isærdeleshed siden 1835, da Sönnen kom til at forestaa samme, har udviklet sig til en her tilforn ukjendt Grad af Fortrinlighed«.

Benny Goldschmidt blev imidlertid ikke i Sølvgade. 1846 flyttede han til Adelgade Nr. 246 (nu Nr. 90), og Farveriet, han her indrettede, var efter en fire Gange saa stor Maalestok. I Sølvgade havde han haft 36 Koldkyper til Indigofarvning, i det nye blev der taget 100 i Brug, og disse hundrede forøgedes snart efter med 25. I det gamle Lokale havde det højeste Kvantum Garn, som Farveriet aarlig behandlede, været 60,000 Pd., nu steg det i ganske

kort Tid til 250,000 Pd. Den Goldschmidtske Virksomhed begyndte at modsige, hvad der udtales saavel i Beretningen om Industriudstillingen i Kjøbenhavn 1836 som i Kommercekollegiets Skrivelse fra 1843 om den ønskede Farverixamen, at de danske Farverier kun dreves »i mindre Værksteder«. Efter Rawert sysselsatte den i 1849 »30 til 40 Arbejdere og undertiden flere«, hvad der betyder Noget, naar man hører, at der samtidig var 26 Farverier i Kjøbenhavn med i Alt kun 104 Arbejdere.

Og Virksomheden vedblev at gaa fremad. I 1856 tog Goldschmidt Grossererborgerskab, og som Grosserer forhandlede han foruden sine Fagartikler forskellige med disse beslægtede udenlandske Varer, hvorved Forretningens Om-sætning betydelig forøgedes. Han behøvede større Kontor- og Lagerlokale, og saa købte han i 1861 Stedet Nr. 26 i Skindergade, medens han samtidig fandt en ny Branche i Uldgarnsfarveriet, Schatteringsfarveriet, der var saa godt som ukjendt her hjemme. 1869 fik han opført en Sidebygning i Adelgade til dette Farveri, og da han i 1872 deltog i den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn med farvet Tvist og Uldgarn, Strikkegarn og Sygarn, opnaede han at faa Udstillingens første Medalje. Samme Aar knyttedes en yngre, dygtig Mand A. Nordholm til Farveriet som dets Bestyrer, og en større Udvidelse blev nu planlagt, til hvis Virkeliggjørelse Stedet Nr. 23 i Rymsgade blev købt. Hele Farveriet blev flyttet herud.

Men Benny Goldschmidt var nu ikke længer nogen ung Mand. Alderen gjorde sig gjældende. 1876 udlejede han Uldfarveriet til Nordholm for derefter i 1880 at overdrage hele sin Forretning til Brodersønnen Johan Goldschmidt i Forening med A. Nordholm. Nu skabtes Firmaet Goldschmidt & Nordholm, men den gamle Benny Goldschmidt levede længe nok til at se den ved hans store Flid og Dygtighed kraftigt oparbejdede Forretning blive

endnu større. Han døde først den 8. November 1892 lidt over 82 Aar gammel.

Benny Goldschmidt havde imidlertid arbejdet for Andet end sin Forretning. Fra 1845 til 1849 var han den ene af de tre Direktører i »Understøttelsesforeningen for Farvere i Kjøbenhavn«, som han havde været med at stifte i 1843, og da der 1876 i Jylland oprettedes en hele Danmark omfattende »Farvernes Understøttelsesforening«, der væsentlig stiftedes af Farver Chr. Fallesen i Viborg, men fik Farver C. Budtz i Randers til Formand, meldte han sig strax ind i den og arbejdede en Tid for, at de to Foreninger skulde slutte sig sammen, hvad det dog ikke lykkedes ham at faa gennemført. Han var fuld af Interesse for Filantropi, og denne Interesse kom bl. A. de kjøbenhavnske Farversvendens Sygekasse tilgode, da han i 1872 efter Farver P. Weinreichs Død valgtes til første Direktør i den. Hvor dygtigt han forvaltede dens Midler, kan ses deraf, at de 7430 Rd., den ejede ved hans Tiltræden, vare blevne til 20,745 Kr., da han i 1887 traadte tilbage. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at da det i 1883 var 50 Aar siden, at Kassens fornyede Love vare blevne kongelig konfirmerede og der i den Anledning taltes om Jubilæum, samlede han alle Medlemmerne til en munter Fest ikke paa Kassens men paa sin egen Regning.

Af størst Betydning er imidlertid den Stiftelse, han oprettede i Ryesgade Nr. 31, og hvis første Begyndelse gaar tilbage til 1872. Sin endelige Skikkelse fik den efter hans Død i Overensstemmelse med hans Testamente af 24. Juli 1891. Efter det tilfaldt der Stiftelsen, der skulde bestyres under Kjøbenhavns Magistrat, en Sum paa 121,000 Kr., hvoraf 65,000 Kr. skulde anvendes til en Udvidelse af den, medens 56,000 Kr. skulde bevares som en urørlig Kapital, hvis Renter skulde benyttes til Stiftelsens Reparation og Administration samt til en mindre maanedlig Hjælp

til Beboerne i den. Adgang til den tillagdes værdige og trængende, i eller ved Kjøbenhavn boende Haandværksvende og andre Arbejdere ved Haandværksdrift samt saadannes Enker, dog saaledes at Farversvende eller Farveriarbejdere og deres Enker havde Fortrinsret. Stiftelsens Navn er »Grosserer B. Goldschmidts og Hustru Ane Helene født Petersens Stiftelse«.

Selvfølgelig blev, hvad han saaledes udrettede, levende paaskjønnet. Da det i April 1892 var 50 Aar siden, at han havde taget Borgerskab, blev han hædret ved en Deputation fra Kjøbenhavns Farvere og en Takskrivelse fra Kjøbenhavns Farversvende. Den 10. September s. A. fik han Dannebrogordenens Ridderkors, og samme Dag modtog han følgende Skrivelse: »Som en kun ringe Erkjendtlighed for den af Dem altid udviste Velvilje imod Farversvendene vedtog Generalforsamlingen den 20. Avgust d. A. paa Forslag af Bestyrelsen at udnævne Dem til Æresmedlem i »Farversvendeforeningen af 26. Februar 1891«, og tillade vi os derfor herved at anmode Dem om at modtage denne Hædersbevisning, hvorefter vi i Haab om Deres Samtykke vil tillade os at tilstille Dem et Medlems Brev«.

Ikke længe efter afgik den gamle Mand ved Døden, og havde man ikke vidst det før, blev det nu aabenbart, at han, der havde begyndt med saa godt som tomme Hænder, efterlod sig en betydelig Formue. Efter hans Testamente oprettedes der Legater til et samlet Beløb af næsten 400,000 Kr. Understøttelsesforeningen for Farvere i Kjøbenhavn fik 3000 Kr., og under Kjøbenhavns Magistrat bestyres foruden den ovenfor nævnte Stiftelse et Legat paa 10,000 Kr. til Kjøbenhavns Forskjønnelse og et andet Legat ogsaa paa 10,000 Kr. til en Friplads i Opfostringshuset.

Under stor Höjtidelighed blev hans palmesmykkede Kiste den 13. November 1892 af Farvermestere baaren fra mosaisk Kapel paa Vestre Kirkegaard til Ligvognen, der

kjørte til Kjøbenhavns Jernbanestation, hvor Kisten af Farversvende paany blev baaren fra Ligvognen til den Jernbanevagon, som skulde føre den til Viborg. Her blev han begravet ved sin Hustrus Side. Hun var død Aaret før den 28 Maj 1891 og var bleven jordfæstet i hendes Families Gravsted ved Viborg.

I Porten til den Goldschmidtske Stiftelse i Ryesgade har Brodersönnen Johan Goldschmidt anbragt to Broncemedaljoner af Onkelen og Tanten, Stifteren og hans Hustru — de ere udførte af Billedhugger Axel Hansen — og i Stiftelsens Frontespice har en anden Brodersön, Johan Goldschmidts Broder Skibsmægler Carl Goldschmidt ladet anbringe et Ur. Om dette Ur staar at læse: »Manden kan vel saa, men ikke sætte Axet paa«. Og det tör vel nok siges, at Grosserer Benny Goldschmidts Virksomhed i mere end een Henseende har været en god Udsæd; den har höjnet den Industri, den hørte til, og baaret Velgjerninger i sit Skjød. I Eftertidens Öjne har den sikkert sat mere end eet Ax.

Den Afdøde staar som et talende Exempel paa, hvad en dygtig Mand kan udrette selv i et kun som ringe anset Erhverv under den Næringsfrihed, som helt blev proklameret i 1857, og han viser tillige, hvorledes det nu var tilladt en jødisk Industridrivende at tage Stilling i Samfundet. Fire Aar efter hans Fødsel havde Jøderne her i Landet faaet fuld Borgerret og vare blevne stillede helt under Landets Love.

Goldschmidt & Nordholm.

Den 1. Oktober 1880 gik det gamle Goldschmidtske Farveri over paa nye, virkelystne Hænder. De nye Indehavere stod i deres Ungdoms Kraft, den ene Johan Goldschmidt var ikke fuldt 25, den anden A. Nordholm kun lidt over 32 Aar, og hvad der var nok saa betydningsfuldt var, at de suplerede hinanden paa bedste Maade.

Skibsmægler Julius Goldschmidts Søn Johan Goldschmidt, født den 1. December 1855 i Kjøbenhavn, var opdragen ved Handelen og havde lært paa gode Steder. Han var saaledes en fortrinlig Kompagnon for den solide Fagmand, Farver Anders Nordholm, der født den 25. April 1848 i Åhus i Sverige, var bleven sat i Farverlære 1863 i Kristianstad. Da han her var udlært, havde han i 1867 begivet sig paa Rejse og opholdt sig i Slesvig, Hamborg, Berlin, Wien, Schweiz og Italien. I Berlin fik han paa Hjemvejen Plads som Undermester i et stort Farveri, og herfra kaldtes han til Kjøbenhavn, hvor han den 18. September 1872 blev Bestyrer af Benny Goldschmidts Uldfarveri, som han lejede fra 1. Januar 1876 for i 1880 at blive Medejer af hele den Goldschmidtske Forretning sammen med sin ovennævnte Kompagnon.

Med de nye Indehavere holdt Dampen strax sit Indtog i den gamle Virksomhed. De anskaffede en fire Hestes

Dampmaskine til at rive Indigo og til at trække en Centrifuge. Det var en beskeden Begyndelse, men Begyndelsen blev, som vi nedenfor skulle se, fortsat paa en storartet Maade. Virksomheden voxede stærkt. Der kom Skibsladninger fra England, ufarvet Garn m. m., der efter at være blevet farvet hos Firmaet i Ryesgade gik videre til Norge og Sverige, og det svenske Forbrug steg saa stærkt, at Goldschmidt & Nordholm i 1886 anlagde et Farveri Katrinedal i Göteborg, beregnet til en daglig Produktion af c. 3000 Pd. Uldgarn, hvad man vil forstaa er noget meget Betydeligt, naar man hører, at den daglige Produktion i Ryesgade, da de nye Indehavere overtog Farveriet dér, var 6 à 700 Pd. Uld- og Bomuldsgarn.

Allerede i 1887 overgik imidlertid Katrinedal til et Aktieselskab, og nu gjaldt det om at udvide Farveriet i Ryesgade. Dette kunde dog ikke ske paa den gamle Grund (Nr. 23), derfor kjøbtes i Begyndelsen af 1888 den tilgrænsende Ejendom Ryesgade Nr. 19 og 21, hvor A. F. Bodeckers Nordisk Filthattetabrik havde haft Plads, og nu indrettedes her et nyt, fuldtud tidssvarende Farveri, der lidt efter lidt voxede op til at blive det største ikke alene i Danmark, men i Norden. Ryesgade Nr. 23 blev solgt i 1890.

Sindrigt indrettede Skyllemaskiner fik i det nye Etablissement Plads ved Siden af kolossale Tørremaskiner, Alt blev saa maskinmæssigt som muligt. Enhver ny Opfindelse paa Farverimaskinernes Omraade er her strax bleven prøvet for eventuelt at blive benyttet. og Etablissementet raader nu over 4 Centrifuger, 45 Farvekar à 25 Tdr. og 136 Koldkyper til Indigofarvning. Det har et Kjedelanlæg paa c. 120 Hestes Kraft, der driver 4 Dampmaskiner og 2 Dynamoer. Men hvad der er meget karakteristisk, er, at skjøndt det har en 8 à 9 Gange forøget Produktion imod i 1880, er Antallet af dets Arbejdere kun forøget c. 4 Gange. Det

beskjæftiger nu 6 Mestere, 100 Svende og mandlige Arbejdere samt 40 Kvinder. En særlig Afdeling, der har krævet en Række nye kostbare Maskiner, er beregnet paa Farvning og Færdigbehandling af uldne vævede Kjolestoffer. Hvad der her fordres præsteret, er et nutidigt Farveris vistnok største Duelighedsprøve, og efter mange Anstregelser arbejder Anlægget fortræffeligt.

Firmaet Goldschmidt & Nordholm gaar værdigt i Benny Goldschmidts Fodspor, dets Etablissement staar som det første. Og Firmaets Indhavere slægte ham yderligere paa i at indtage betroede Stillinger i Farvernes Foreninger. Hvorledes disse Foreninger have udviklet sig, skal nærmere blive omtalt i et følgende Kapitel, her skal det kun nævnes, at A. Nordholm fra 1887 har været Benny Goldschmidts Efterfølger som første Direktør i Farversvendenes Sygekasse, og at han fra Dansk Farverforenings Stiftelse i 1888 stadig har været dens Formand, samt at Johan Goldschmidt fra 1894 har været Direktør i Understøttelsesforeningen for Farvere i Kjøbenhavn, fra 1895 Kasserer i Dansk Farverforening og fra 1898 Formand for den samme Aar stiftede Farveri-Arbejdsgiverforening.

For Johan Goldschmidts Vedkommende er der endnu at tilføje, at Dansk Farverforening i 1896 valgte ham til Delegeret i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk, hvor han i 1898 blev Formand for Repræsentationens kjøbenhavnske Afdeling, at han i 1898 valgtes til Medlem af Industriforeningens Repræsentantskab og ligeledes fra 1898 er Formand for Kontrollkomiteen i Kreditforeningen for industrielle Ejendomme. Han er altsaa ikke alene en af de Ledende i Farvernes Foreninger, men han hører ogsaa til de Ledende i Landets centrale industrielle Institutioner, hvad der yderligere blev pointeret derved, at han som den af Fællesrepræsentationen udpegede Repræsentant for den danske Industri deltog i Korvetten Valky-

riens Tog til Østasien (1899—1900). Og saa kan det endda oplyses, at han endnu er Medlem af Bestyrelserne for en hel Række Aktieselskaber ligesom Næstformand i Numismatisk Forening.

Det tør herefter med Sikkerhed siges, at Firmaet Goldschmidt & Nordholm sidder inde med stor Dygtighed og stor Energi. Det er aabenbart et Udslag heraf, naar det i 1898 har kjøbt de gamle Ejendomme Vestergade Nr. 10 (Garvergaarden) og Studiestræde Nr. 19 (Hvide Svane) og paa deres samlede Grund har opført en stor moderne Forretningsbygning endog med eget Elektricitetsværk.

Slutning.

Som ovenfor nævnt indførte Kommercekollegiet paa en vis Maade Næringsfrihed i Farverivirksomheden længe før Næringsfrihed blev almindelig i Danmark. Kun overfor Bevillinger til Farverianlæg paa Landet holdt det igjen. 1848 nægtede det saaledes Farver Jens Jacobsen at anlægge et Farveri i Egtved sydvest for Vejle og Niels Christian Møller at anlægge et Farveri paa Øen Fur. Men dog havde selvfølgelig Indenrigsministeriet Ret, naar det i en Skrivelse af 21. November 1850 gjorde gjældende, at allerede Enevælden havde fulgt de samme Grundsætninger paa dette Omraade, som Ministeriet fulgte, nemlig at bevilge Landfarverier hvor Afstanden fra nærmeste Kjøbstad og andre lokale Forhold anbefalede det. I 1847 og 1848 fik saaledes Farversvend O. A. Jensen Bevilling som Farver i Tjærborg ved Esbjerg, J. W. C. Fabricius Bevilling som Farver paa Bjerget i Lild Sogn ved Thisted, ikke at tale om at Patrioten Reinhold Lund fik Bevilling som Farver paa Samsø; han spiller en Rolle i Hans Krygers Historie.

Næringsloven af 29. December 1857 indførte forsaavidt ikke noget væsentlig Nyt for Farverne, da den officielt slog Næringsfriheden fast. Men selvfølgelig simplificeredes Fremgangsmaaden ogsaa for dem herved. Sagen var nu udelukkende kommunal, der udkrævedes nu kun et Bor-

gerskab i Byerne og et Næringsbevis paa Landet. Og karakteristisk er det, at nu faldt Farverimonopolet for Møn, som i saa lang Tid havde været knyttet til Farvergaarden i Stege. Farver H. Starup afstod det i 1862 mod en Udbetaling af 10,000 Rd.

Sikkert er det ogsaa, at Næringen som Farver nu afgjort betragtedes som Fabriknæring. I en Skrivelse af 12. November 1891 har Indenrigsministeriet saaledes udtalt, at en Farver ikke behøver nogen Dispensation fra Næringslovens § 24 for at optræde som Handlende. Da han ikke er Haandværker, kan han udenvidere forlange Borgerskab eller Næringsbevis som Handlende. Men tager han ikke et saadant, er han selvfølgelig nu som før begrænset i sin Handelsret. En Overrettsdom af 29. September 1851 har saaledes slaaet fast, at en Farver ikke som saadan har Ret til at sælge af ham pressede og dekaterede Tøjer, selv om han har farvet Garnet, hvoraf de ere vævede; anderledes naturligvis, om han havde farvet selve det vævede Stof. Og en Højesteretsdom af 2. Oktober 1878 har selvfølgelig udtalt, at en Farver ikke maa sælge Klæde, som han har kjøbt hos en Grosserer, saa lidt som han maa sælge ufarvet Bomuldsgarn. Derimod hævder en Overrettsdom af 24. Juli 1854, at enhver Kjøbstadfarver har Ret til at kjøre ud i Landsbyerne for at bringe og hente Tøj der. Og oplysende er det for Udviklingen, at Indenrigsministeriet i en Bekjendtgjørelse af 20. Oktober 1891 har maattet stille kontinuerligt drevne Dampfarverier med Hensyn til de nødvendige Arbejder ved Stoffernes Nedlægning i Bejtsen eller Blegeluden paa Undtagelseslisten overfor Buddene i Helligdagsloven af samme Aar.

Og Farveri er ikke alene Fabrikindustri, det er ogsaa Storindustri. Udviklingen i saa Henseende er dog af absolut ny Datum, saaledes som det kan ses af Tallene i vor officielle Statistik. Efter Folketællingerne fra 1855 til

1890 var Antallet af Hovedpersoner og Medhjælpere i Farverinæringen her i Landet:

	Kjøbenhavn.		De øvr. Kjøbst.		Landet.		I Alt.	
	Hoved- personer. Md. Kv.	Med- hjælpere. Md Kv	Hoved- personer. Md. Kv.	Med- hjælpere. Md. Kv.	Hoved- personer. Md. Kv.	Med- hjælpere. Md. Kv.	Hoved- personer. Md. Kv.	Med- hjælpere. Md. Kv.
1855	32 »	51 «	271 9	375 2	50 4	50 »	353 13	476 2
1860	28 3	61 «	268 4	327 3	66 »	35 »	362 7	423 3
1870	36 20	35 2	256 9	334 9	116 5	78 1	408 34	447 12
1880	20 3	79 4	233 6	223 11	138 3	70 »	391 12	372 15
1890	31 »	142 6	197 8	196 20	135 3	89 3	363 11	427 29

Herefter var der i 1855 i Alt 366 Hovedpersoner med 478 Medhjælpere og i 1890 374 Hovedpersoner med 456 Medhjælpere, hvilket synes at kunne tyde paa — slet ingen Udvikling. Farveriet skulde væsentlig have staaet stille. Men dog er der indenfor den givne Ramme en ganske betydelig Bevægelse. Der er nu først en ikke ringe Tilbagegang i Kjøbstæderne udenfor Kjøbenhavn. 1855 var der i dem 280 Hovedpersoner med 377 Medhjælpere, men i 1890 kun 205 Hovedpersoner med 216 Medhjælpere; Virksomhederne ere blevne baade færre og mindre. Til Gjengjæld er der kommet en Mængde nye Virksomheder til paa Landet. Der var der 1855 54 Hovedpersoner med 50 Medhjælpere, men i 1890 138 Hovedpersoner med 92 Medhjælpere. D. v. s. Bedrifternes Antal er voxet, men Medhjælpernes Antal er forholdsvis sunket. Og lægger man Tallene for Kjøbstæderne og Landet sammen, faar man, at de i 1855 havde 334 Hovedpersoner med 427 Medhjælpere og i 1890 343 Hovedpersoner med 308 Medhjælpere, d. v. s. en Fremgang af 8 Hovedpersoner og en Tilbagegang af 119 Medhjælpere. Farverierne udenfor Kjøbenhavn ere med andre Ord væsentlig gaaede tilbage. Men i Kjøbenhavn er der til Gjengjæld Fremgang og det paa den Maade, at Farveriernes Antal væsentlig er forblevet uforandret, medens Medhjælpernes Antal har fordoblet sig omtrent tre Gange. 1855

var der i Kjøbenhavn 32 Hovedpersoner med 51 Medhjælper, i 1890 31 med 148.

I Kjøbenhavn er der en Bevægelse i storindustriel Retning, som dog først ret kommer frem i Tiaaret 1880—90. Og denne Bevægelse er vedblivende i Fremgang, naar vi se paa Tallene fra Industritællingen den 25. Maj 1897. Efter den var der 20 Farverier i Kjøbenhavn med ikke mindre end 307 Arbejdere. Farveriernes Antal er stærkt dalet, medens Arbejdernes Antal er stærkt steget. De paa-gjældende Tal ere i det Hele følgende:

	Kbhvn.	Kjøbst.	Landet.	I Alt.
Farveriernes Antal	20	104	83	207
Arbejdernes Antal	307	195	86	588

Der er herefter kun ret Væxt i den kjøbenhavnske Farverivirksomhed, og dette Indtryk bekræftes ved nedensaaende Udsigt over, hvor mange Arbejdere der er knyttet til de enkelte Farverier. Det ses af den, at der paa Landet kun er to Farverier, der have over 5 Arbejdere, i Kjøbstæderne kun eet, der har over 10 Arbejdere, men i Kjøbenhavn 5, der have over 20 Arbejdere, og eet, der har over 50 Arbejdere. Dette sidste er naturligvis Goldschmidt & Nordholms Farveri.

Med	o Arbejder.....	Kbhvn.	Kjøbst.	Landet.	I Alt
»	1 —	3	34	37	74
»	2 —	1	28	21	50
»	3 —	2	16	19	37
»	4 —	»	7	2	9
»	5 —	»	7	2	9
»	6—10 —	1	4	»	5
»	11—20 —	5	7	2	14
»	21—50 —	2	1	»	3
»	51—100 —	5	»	»	5
»	51—100 —	1	»	»	1
		20	104	83	207

Den saaledes paaviste Bevægelse kan paa sin Vis ogsaa læses ud af »Dansk Farver-Tidende«, et fra April 1889

udkommende Tidsskrift, der udgives af den i 1888 stiftede »Dansk Farverforening«.

Under den nordiske Udstilling i Kjøbenhavn 1888 afholdtes der en stor Række livlige Fagmøder. Saaledes samledes ogsaa en Del danske Farvere og Vævere i et Møde, og den 3. Juli 1888 stiftede da 40 Farvere den nævnte Forening, der er voxet godt siden den Tid. Nu tæller den 183 ordinære og 19 ekstraordinære Medlemmer. Til dens første Bestyrelse valgtes A. Nordholm (Kjøbenhavn), Johannes Jensen (Kjøbenhavn), C. Hansen (Aarup), A. Schmidt (Ribe), L. C. Meulengracht (Thisted), F. V. Schröder (Slagelse) og A. C. Asmussen (Maribo); de to Førstnævnte blev henholdsvis Formand og Næstformand, og disse Stillinger have de stedse senere bevaret, ligesom A. Nordholm stadig har forestaaet Bladets Udgivelse.

Gjennemløber man de til nu udkomne 70 Numre af »Dansk Farver-Tidende«, illustrere de paa den tydeligste Maade den for sig gaaende Udvikling. Vadmel og Garn bringes ikke som tidligere af Bønderne til Farvning, enten kjøbe de færdige Stoffer eller ogsaa farve de selv. Hjemmefarvning florerede i alt Fald en Tid stærkt ved Hjælp af de Pakfarver, der kunde faas hos enhver Kjøbmand. Det paastodes i 1891, at der aarlig brugtes for 200,000 Kr. Pakfarver her i Landet. For at kunne bestaa maatte Farverne se sig om efter andet Erhverv, mange forsøgte Spinderi og Karteri, men endnu flere slog sig paa Vævning af Hvergarn og Handel med Manufakturvarer. Skulde Farveriet som saadant bestaa, maatte det optage nye Specialiteter og i ethvert Tilfælde antage et vist fabrikmæssigt Præg, og det var ikke Alles Sag. En Specialitet, der nu dukkede op, var Garderobevaskeri og Garderobefarveri, hvortil der behøvedes bl. A. et Dampapparat, en Benzinvaske-maskine, en Centrifuge og en Appreteringsstrømler. Farvertidenden

beskjæftiger sig atter og atter hermed ligesom med Farveriets store tekniske Fremgang.

Da A. Nordholm i 1889 i sit Tidsskrift gjør Rede for, hvad han har set paa Aarets Verdensudstilling i Paris, nævner han den ene nye Maskine efter den anden. Tøj, der skal farves sort, har han set, sammensyet i flere hundrede Alen, komme frem af en Maskine farvet, tørret og appreteret. Og han omtaler en Maskine til Selvomdrejning paa Farvekarret af det Garn, der skal farves, to Mand kan med den udrette, hvad der för behøvedes fire til, o. s. v. 1891 taler C. Hansen (Aarup), der ogsaa har været i Ulandet, om den koncentrerede Kype, der i Tyskland har fortrængt Vajdkypen, men her hjemme endnu kun var indført i Farveriet paa Usserød. Paa »Dansk Farverforening«s Generalforsamling i Vejle 1891 saa mange af Deltagerne et for dem fast utroligt Syn: i Løbet af femten Minuter blev der opløst Indigo, sat paa Kypen og farvet ægte indigoblaa. Og i 1894 fortæller Bladet om Farvning ved Electricitet. Det var en hel Revolution, der fuldbyrdede sig.

Med hvilken Foragt havde vore Farvere ikke set ned paa de første Aniliner, da de viste sig her i Tredserne, Anilin violet og Fuchsin. Det var jo færdig leverede, ikke af Farverne selv sammensatte Farver. Det stred fuldstændigt mod al god »Kunst« og sprængte alle gamle Recepthemmeligheder. Men dermed stansedes Anilinerne ikke. Publikum vilde gjerne have de smukke, klare Farver. Anilinfarverne bleve efterfulgte af Alizarinfarver, og fra Udlandets store Anilin- og Alizarinfabriker fik snart enhver Farver tilsendt store, smukt udstyrede Mønsterkort med nøjagtig Brugsanvisning for enhver Farve. Det var umuligt at staa imod. Hele Virksomheden forandredes, ti samtidigt med Farverne forandredes ogsaa Garnets Haandtering og Tøjets Hængning i Kypen.

Alt bar henimod en fabrikmæssig Udvikling, og den tidligere Deling af Farverierne i Landfarverier, Stykfarverier og Fabrikfarverier holdt ikke længer Stik. Der er snart Dampfarverier overalt, og i Industritællingen af 25. Maj 1897 forekomme tolv Tøjrensingsanstalter som en ny Branche. Stykfarvernes egentlige Virksomhed blev erobret af Fabrikerne, og de selv forandredes til »Lapfarvere«, ti de maatte tage til takke med saadanne Lapperier som at farve en Kjole eller en Smule Gardin.

Som naturligt er, føres der i Farveritidenden ofte bit ter Klage over denne ustanselige storindustrielle Udvikling f. Ex. da den c. 1890 fik Udslag i, at der dannedes Andelsfarverier, et saadant i Grindsted midt i Jylland mellem Vejle og Varde firmaanmeldtes 1892. Men tillige er der atter og atter klaget over, at der ingen Lærlinge oplæres, Farverierne have kun Farveriarbejdere. De Unge, der ville gaa denne Vej, have ondt ved at komme frem; de bedste Pladser ved Farverierne optages af Udlændinge, Svenskere eller Tyskere. Men derfor har Bladet ogsaa lige fra sin første Tid været Talsmand for Oprettelsen af en Fagskole. Det har givet udførlige Oplysninger om to tyske Farveri-Fagskoler i Krefeld og i Aachen, og i de sidste Aar har »Dansk Farveriforening« lagt Grunden til en Fagskolefond, der nu er noget over et Par Tusind Kroner.

En anden Institution, som Foreningen ogsaa har interesseret sig for, er Oprettelsen af et Faglaboratorium. I 1889 søgte den Indenrigsministeriet om en Understøttelse til et saadant, men da den ikke opnaaedes, har man (1893) ordnet sig med de danske Garveres Faglaboratorium. Det skal ogsaa her nævnes, at de kjøbenhavnske Farvere den 25. Avgust 1890 holdt Møde om en fælles Priskurant for Farvning af Kjoler og Gardiner samt for kemisk Rensning. En saadan kom ogsaa til at foreligge, men det turde være et Spørgsmaal, om den har haft nogen virkelig Be-

tydning i det praktiske Liv. Og noget Lignende maa vistnok delvis siges, om de ved Farver Sophus Thomsens store Energi i 1895 og 1896 gennemførte Priskuranter for henholdsvis jyske og fynske Uldspinderier, hvortil i 1897 endnu kom de lolland-falsterske Uldspinderier. Priskuranterne synes efterhaanden at være blevne opsagte igjen.

Om »Dansk Farverforening« skal her endnu meddeles, at den strax i 1889 indmeldte sig i »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk«, men at den staar udenfor »Dansk Mester- og Arbejdsgiverforening«. Det sidste gjør ogsaa en i April 1898 dannet særlig kjøbenhavnsk »Forening af Farveri-Arbejdsgivere«, hvis væsentligste Formaal er ved samlet og enig Optræden at sikre en rolig og human Ordning af Arbejderforholdene. Dens Medlemmer ere Carl Flensborg & Sebbelow, Goldschmidt & Nordholm, Johannes Jensen, Hermann Just, Klem & Krüger, Georg Købler, Aug. Neubert, Elof Ohlsson, Holger Petersen, Vilh. & Th. Petersen, Rosengaards Fabriker, Hannibal Sander, R. Scharling, Robert I. Struve, N. H. Tengberg, N. Thoerkildsens Efterfølger (A. V. Nielsen) og A. Topp. Johan Goldschmidt er, som ovenfor nævnt, Foreningens Formand.

Det er væsentlig de Store i Faget, der her have sluttet sig sammen, og det er Udviklingen, der nødvendig har ført det med sig. Forholdet til Arbejderne er jo nu et væsentlig andet end den Gang, da »Farversvendenes Sygekasse« blev stiftet ved ikke ubetydelig Hjælp fra Mesternes Side (1792), skjönt der stadig ligger noget Patriarkalsk deri, at Kassens første Direktør efter de i 1833 fornyede Love vedblivende er en Mester, for Tiden A. Nordholm. Mærkes skal det dog, at der paa en Generalforsamling i 1879 vedtoges en Bestemmelse, hvorefter det fordres, at den paa-gældende Mester ikke blot skal have Borgerskab som Farver, men desuden »i sin Tid« skal have arbejdet som Lærling og

Svend. Valget er blevet faglig begrænset, hvad der kan være ganske betegnende, ti er Farvernes Stilling væsentlig bleven en anden, saa er Farversvendenes det ogsaa. Det kan læses ud af Lovene for de Foreninger, i hvilke de kjøbenhavnske Farveriarbejdere have samlet sig i de sidste tyve Aar.

Den 1. Marts 1881 stiftede de en Forening, som de slet og ret kaldte »Farverforeningen«, og hvis Formaal var saa harmløst som vel muligt, nemlig »at udvikle Selskabeligheden blandt Medlemmerne, saa at de i et godt og hyggeligt Lokale kan samles og dér tilbringe Aftenen med passende Adspredelse«. Det er muligvis denne Forening, der Aaret efter faar Navn af »Farveriarbejdernes selskabelige Forening« og optræder med et noget forandret og noget udvidet Program. Nu gjælder det om »ved nyttige og behagelige maanedlige Sammenkomster at udvexle de forskjellige Anskuelser vedkommende Faget og indbyrdes gjøre hverandre opmærksomme paa de nyeste kemiske Opfindelser Farveriet vedrørende ligesom i Sygdomstilfælde at give de ordinære Medlemmer en ugentlig Understøttelse«. Det er denne Forening, der under Navn af »Foreningen af 26. Februar 1891«, som ovenfor nævnt, i 1892 optog Grosse-rer Benny Goldschmidt som Æresmedlem.

Men denne Forening stod ikke alene, ved Siden af den stiftedes i 1884 »Farveriarbejderforeningen for Kjøbenhavn og Omegn«. Farveriarbejderne samledes i den for »i Enighed at søge at opnaa en Forbedring i vor Livsstilling«. Det lyder alvorligere, og i 1894 formuleredes dette almindelig holdte Formaal skarpere og bestemtere. Foreningens Opgave blev nu »ved Sammenkomster og Diskussioner paa en rolig og besindig Maade at varetage Medlemmernes faglige Interesser samt ved et maanedligt Kontingent at tilvejebringe en Fond, hvoraf Medlemmerne nyde Understøttelse i Tilfælde af Striker eller Lignende«.

Arbejderne ere blevne en samlet Korporation, der gjör

Krav gjældende. Og selvfølgelig er det kommet til Sammenstød. I Marts 1888 gjorde Garnfarverne i I. H. Rubens Fabrik Strike, de vilde have Akkordbetalingen erstattet af Daglön, og i Oktober 1898 nedlagde Arbejderne i Goldschmidt & Nordholms Farveri Arbejdet i Anledning af en Svends Afskedigelse. Det var forbigaaende Smaaskjærmysler, men i September i Aar udbrød der en almindelig Farveriarbejder-Strike i Kjøbenhavn, der dog allerede blev bilagt i Oktober. Selvfølgelig drejede den sig om et Lønspørgsmaal, og Arbejderne opnaaede at faa 35 Øre pr. Time istedenfor för 30 Øre.

Nye Kræfter i nye Organisationer ere i virksomt Arbejde, Idyllen fra Md. Møllers Farveri paa Vestergade er for stedse svunden, og betegnende nok har den nævnte gamle Farvergaard (Nr. 28) ifjor ophørt at være Farvergaard. Da Farver Carl P. W. B. Holst's Enke Anna Magdalene f. Hansen døde i 1874, blev Gaarden solgt til Farver J. D. Draminsky, men da han i 1899 afhændede den, gik den efter snart to Hundrede Aars Forløb ud af det kjøbenhavnske Farveris Saga. Nu fordres større, fabrikmæssige Bygninger. Alle gamle Former ere væsentlig sprængte, og vi staa her ligesom overalt i den industrielle Verden overfor nye Udviklinger, som det er vanskeligt at overse.

BILAG.

I.
Danske Farvere udenfor Kjøbenhavn.
1657—1812.

För 1732 efter sjællandske, fynske og jyske Registre, fra 1732 efter de i Kancelliet førte Fortegnelser (den gule og den grønne Bog). — E. betyder Enke, e. ene d. e. med Eneret; F. Farver eller Farveri; H. Hustru; S. Sukcession d. e. Løfte om Farveriet.

Aalborg.

Jens Jensen	4/6 1673
Jfr. Mariager 28/5 1689.	
Peter Farvers E. Kirsten Martinsdatter	18/7 1696
Anders Eriksen	18/7 1696
Hans Nielsen	18/7 1696
Jakob Christensen Kjærskov, Peter Farvers E. afst. F. til ham, hendes Mands Svend	10/9 1703
Dorotea Sörensdatter og et af hendes Börn efter hende, Manden Anders Eriksen sindssyg paa 11te Aar	2/3 1717
Maren Andersdatter efter hds. afd. Forældre Anders Eriksen og Dorotea Sörensd., ægtet deres Svend Anders Nielsen Nikolai Bertelsen efter hans Moder Mette Clausd., Hans Nielsens E.	28/5 1721
Maren Andersd.'s 2den Mand Chr. Peter Clausen Wibroe... Christen Jakobsen, S. efter Faderen Jakob Christensen Kjærskov	22/11 1721
Lars Olsen Bang, 3dje Farver	1/8 1729
Anders Christensen Wibroe, S. efter Moderen	14/8 1739
Johan Henrik Clausen Wibroe	8/1 1740
Provst Johs Bering m. H. og Börn at benytte Christen Jakobsen Kjærskovs F.	21/4 1752
Frederik Feilberg o. H.	22/2 1754
Peter Lavridsen Haarslund	7/5 1757
	11/12 1761
	7/7 1769

Michel Seidelin Worsøe.....	1/6	1770
Palle Jørgensen Toftom.....	12/6	1778
Christen Møller.....	25/1	1793

Aarhus.

Peter Jessen (F. i Nørrejylland).....	19/9	1670
Eneret i Aarhus Stift ¹³ / ₁₂ 1673 s. ovfr. S. 73.		
Hans Jensen (i hv. Kjøbstad han vil i Aarhus eller Ribe Stifter)	10/9	1687
Morten Hansen, Hans Jensens Søn.....	12/9	1704
Jes Festersen.....	12/9	1704
Mathias Rieck, Morten Hansen afstaar F.....	24/4	1706
Mette Marie, Jes Festersens Datter.....	6/7	1709
Jakob Calem, Mathias Rieck afst. F.....	27/7	1716
Henrik Jensen Feilberg, efter Peter Jessens Enke Marie Lassen	15/8	1718
Mads Rasmussen Værn.....	18/11	1724
Andreas Stær og Hustru.....	28/7	1741
Henrik Feilberg S. for en Datter.....	10/7	1744
Jens Jensen Herløv.....	2/4	1751
Peter Christian Asmundsen.....	17/9	1751
Kirstine Marie Feilberg, E. e. Jens Herløv.....	20/1	1758
Jens Bröchner Feilberg o. H.....	21/3	1761
Johan Peter Sibbern, F. samt Ulden- og Porcellæntrykkeri..	23/4	1762
Øllegaard Christine Buch, S. efter hds Mand Peter Chr. As-		
mussen.....	28/4	1765
Johannes Didrik Tornschou o. H.....	22/6	1767
Hans Jakob Stribolt & Christian Nikolai Degen.....	4/8	1780
Johan Frederik Jahnsen.....	20/4	1781
Peter Bøggild.....	25/1	1788
Wulff Frederik Asmussen.....	26/10	1792
Niels Frederik Jahnsen.....	22/11	1793

Assens.

Christian Bahnsen (jfr. Odense).....	27/6	1665
Margrete Andersd., Chr. Bahnsens E.....	11/6	1706
Hans Henrik Bahnsen, S. efter Moderen.....	11/6	1706
Chr. Schurtz (fra Bogense), e.....	7/8	1716
Jakob Lund, e.....	30/8	1742
Lauritz Jensen, F., Stampe og Overskærerer.....	27/3	1761
Birgitte Kirstine, Jakob Lunds E.....	18/5	1778
Hans Lund.....	26/2	1779
Peter Holst.....	9/9	1791

Bogense.

Mads Jørgensen, e., 10 Aar før farvet i B.....	19/3	1707
Chr. Schurtz (s. ovfr. Assens).....	14/9	1714
Quirin Rasmussen, e.....	30/10	1716
Niels Brock.....	28/1	1725

Anna Margrete, N. Brochs E.	19/11	1728
Jørgen Madsen Raffenberg ægtet Anna Margrete N. Brochs..	15/8	1731
Johanne Margrete, E. e. Quirin Rasmussen.....	19/11	1734
Jørgen Madsen Raffenberg, e.	30/8	1737
Frederik Clausen Svitzer.....	20/5	1768
Johanne Raffenberg og vordende Ægtefælle S. efter Faderen	15/9	1769
Johannes Raffenberg, F., Uldent- og Linnedtrykkeri.....	14/7	1775

Ebeltoft,

Mikael Bondo	30/5	1729
Isak Hansen Goe o. H., e., Mikael Bondo afst. F.....	12/10	1731
Jens Bering og Hustru	13/2	1761
Henlægges til Grenaa.....	5/9	1788

Faaborg.

Christian Sørensen Fabritius, e.	13/11	1719
Henrik Bahnsen, c. 30 Aar farvet i Faaborg	28/12	1722
Hans Hansen Kjerrumgaard, S. efter Svigerfaderen H. Bahnsen	28/12	1722
Elisabet Kirstine, Chr. S. Fabritius' E.	21/5	1728
Hans Hansen Kjerrumgaard, e., Fabritius' E. bortflyttet	1/6	1731
H. H. Kjerrumgaards Hustru S. efter Manden.....	10/7	1752
Hans Henrik Kjerrumgaard, S. efter Stifmoder.....	20/2	1756
Jokum Christian Hammerich.....	30/3	1793

Fredericia.

Josef Mostart.....	13/2	1663
Jakob Walter o. H.	20/7	1671
Frederik Mostart.....	7/7	1681
Christian Schultz & Jens Sørensen.....	16/6	1741
Peter Nielsen Gries.....	6/12	1743
Thomas Harder	14/7	1747
Rasmus Brylle o. H.....	26/3	1756
Melchior Sigfred Hammerich.....	16/11	1764
Jakob Gregorius Wegener.....	13/9	1771
Hans Lagesen.....	18/12	1789

Frederikssund.

Rasmus Hansen Lange	6/9	1728
Salome Torbensd. Ledø, S. efter sin ovennævnte Mand.....	19/9	1732
Salome, Rasm. Hanzens ældste Datter	4/3	1740
Carl Ulrich Plum o. H.	23/12	1746
Agnete Plum, S. efter hds Moder.....	14/6	1762
Peter Cappel.....	5/12	1766
Hans Rasmussen Lange, F. hester paa Gaarden	28/6	1780

Greis.

Dir. f. det Blaagaardske Dugmanufaktur.....	$\frac{80}{11}$	1792
Priv. udvidet til at gjælde F. af alle grove Varer.....	$\frac{16}{6}$	1797

Grenaa.

Svend Pedersen.....	$\frac{21}{2}$	1721
Morten Eskesen.....	$\frac{8}{10}$	1725
Svend Pedersen o. H., e. M. Eskesen afst. F.	$\frac{9}{1}$	1730
Engelman Svendsen Alberg o. H., S. efter hans Moder.....	$\frac{18}{9}$	1760
Johan Ludvig Struch.....	$\frac{16}{9}$	1774
Ebeltofts F. henlægges til Grenaa.....	$\frac{5}{9}$	1788
Johan Thomsen.....	$\frac{9}{12}$	1796

Helsingør

(fra 1746 ogsaa Kronborg Amt).

Hans Brandt, e.	$\frac{28}{11}$	1696
Jørgen Hansen Kem, e. efter Hans Brandts E.	$\frac{21}{2}$	1710
Henrik Petersen Pihl (s. Maribo).....	$\frac{26}{1}$	1725
Peter Christensen Busch.....	$\frac{1}{10}$	1734
Poul Zacharias Hiort.....	$\frac{3}{5}$	1737
Mons Söndal.....	$\frac{2}{11}$	1743
Peter Sæsted, e.	$\frac{10}{12}$	1745
Jens Hansen Heegaard.....	$\frac{4}{11}$	1763
Petronelle, Christian Eschenbroch Schultz's E.	$\frac{7}{4}$	1780
Brændevinsbrænder Jakob Vilh. Knust.....	$\frac{19}{9}$	1794

Hillerød.

Anders Jensen, ægtet Farverenken Birgitte Jensd., e.	$\frac{2}{12}$	1693
Jens Sönnesen, deres Dattersön S. efter dem.....	$\frac{14}{1}$	1715
Mette Sörensö., Jens Sönnesens E., ved Siden af Birgitte Jensd. som E.	$\frac{18}{9}$	1722
Nikolai Johan Sönnenberg ægtet Mette Sörensö.....	$\frac{12}{5}$	1727
Nik. Joh. Sönnenberg og H. e. efter Birgitte Jensd.....	$\frac{30}{6}$	1727
Jens Petersen, S. efter Birgitte Jensd.	$\frac{9}{1}$	1730
Niels Nielsen o. H. e.....	$\frac{14}{11}$	1738
Hans Christian Hauch, F., Trykkeri og Oversk.	$\frac{25}{6}$	1756
H. Chr. Hauch o. H., e.....	$\frac{5}{8}$	1757
Peter Brouman.....	$\frac{1}{6}$	1787
Carl Trane.....	$\frac{22}{9}$	1797

Hjørring.

Maren Hansd., Samuel Farvers E., e.	$\frac{17}{7}$	1705
Laurids Petersen, ægtet Maren Hansd., e.....	$\frac{22}{1}$	1707
Christen Samuelsen, S. efter hans Moder Maren Hansd.	$\frac{26}{12}$	1727
Ida Marie Rasmusd., Chr Samuelsen's E., e.....	$\frac{10}{9}$	1756
Christopher Bremer o. H.	$\frac{21}{7}$	1758

Peter Christensen Kjærskov.....	$\frac{1}{3}$	1776
Niels Riis & Nikolai Brorson Agerbech	$\frac{11}{10}$	1776
Peder Lerche.....	$\frac{6}{3}$	1778
Hans Lund	$\frac{31}{8}$	1781

Hobro.

Niels Wiwebroe, i 3 Aar för med Tillad. af Farver Jokum Herbst, efter dennes Død e. (ej Hustru med).....	$\frac{4}{11}$	1736
Laurids Andersen Basse	$\frac{21}{3}$	1738
e. $\frac{24}{10}$ 1739.		
Peder Smith og Broder.....	$\frac{9}{11}$	2742
Jens Sörensen Møller o. H.	$\frac{24}{3}$	1747
Thomas Jensen Skjødstrup o. H., e.	$\frac{21}{3}$	1749

Holbæk.

Christen Therkelsen (s. Nykj. p. S.)	$\frac{27}{11}$	1686
Bertel Hansen Tandrup (s. Slagelse)	$\frac{19}{4}$	1687
Teeth Lassen	$\frac{22}{2}$	1697
E. e. Teeth Lassen	$\frac{19}{5}$	1699
Hans Heinike ægtet T. Lassens E., e.	$\frac{5}{2}$	1701
Hans Bertelsen Tandrup	$\frac{23}{12}$	1702
Christen Jakob Tandrup	$\frac{8}{11}$	1737
Chr. J. Tandrup's Hustru, S. efter ham.....	$\frac{15}{3}$	1748
Mikael Hansen.....	$\frac{19}{11}$	1763
Otto Andreas Müller.....	$\frac{28}{6}$	1780
Niels Tandrup.....	$\frac{20}{7}$	1781
Christen Tandrup.....	$\frac{18}{5}$	1796
Carl Nehammer	$\frac{14}{7}$	1807

Holstebro.

Peter Kegeben	$\frac{15}{10}$	1692
Karen Solgaard, P. Kegebens E.	$\frac{26}{2}$	1701
Kammerjunker, Friherre Nik. af Gersdorf, S. efter hans Stif- moder K. Solgaard.....	$\frac{3}{12}$	1717
Fru Karen Solgaard, Friherreinde af Gersdorf, ogsaa F. i Lemvig	$\frac{19}{5}$	1721
Anders Hansen, Friherreinde af Gersdorf afst. F.	$\frac{15}{4}$	1724
Anders Hansens Hustru, S. efter ham.....	$\frac{4}{9}$	1744
Gotfried Andreasen Grøn o. H.	$\frac{4}{5}$	1753
Sören Møller.....	$\frac{12}{5}$	1769
e. i Holstebro og Lemvig $\frac{24}{12}$ 1779.		

Holsted.

Fru Generalinde Louise Scholten f. Brockdorf.....	$\frac{9}{11}$	1742
---	----------------	------

Horsens.

Kirsten Johansd., Farver Eiler Siltmansens E.	$\frac{25}{6}$	1690
Mads Lauridsen.....	$\frac{1}{6}$	1708

Jens Pedersen	11/1	1710
Jørgen Hansen Meyer ægtet Marie Eilersd. Silmansen.....	7/5	1714
Kirsten Andersd., J. H. Meyers 2den Hustru, S. efter ham ..	16/4	1723
Mads Jensen, S. efter hans Fader Jens Pedersen	14/12	1724
Gertrud Marie Jørgensd. Meyer, S. efter hendes Moder	18/9	1737
Peder Lauritsen Nyeland.....	21/7	1741
Frants Kandelsdorf, F. samt Porcellæns- og Katuntr. (H. og Aarhus Stift)	28/10	1750
Christopher Købskman	11/2	1752
Dorothea Sofia, Fr. Kandelsdorfs E.	24/2	1758
Margrethe Bendtzen, S. efter hendes Mand P. L. Nyeland ..	27/6	1760
Rasmus Henningsen	22/10	1762
Charlotte Sofie Kandelsdorf.....	6/7	1764
Lars Wendelboe.....	27/7	1781
Rasm. Henningsens H., S. efter Manden	29/6	1787
Johan Gotfred Nitsche	11/11	1791

Kallundborg

(ogsaa Nykj. p. S. og fra 1700 tillige »Amterne dér«).

Jens Andersen Woller.....	28/1	1688
Ane, Jens Wollers E.	6/10	1691
Peter Festersen.....	6/1	1700
P. Festersens E.	12/10	1708
Ane Kirstine Jensd. Woller	11/7	1710
Peter Jensen Feilberg, ægtet Ane Kirstine Jensd. Woller	11/6	1715
Jørgen Clausen Bliemester, Ane Kirstine Woller's 2den Mand	14/11	1732
Jens Feilberg	12/5	1747
F. hefter paa Gaarden 19/1 1759.		
Henrik Osterman	30/8	1776
Andreas Nikolai Könsberg	5/11	1779
Sören Asmussen.....	2/2	1787

Kirkeby i Sønder Omme Sogn.

Peter Holm.....	21/2	1781
Hans Andersen	28/9	1770

Kjerteminde.

Casimir Bech.....	25/9	1705
Jakob Lauridsen Lund.....	30/1	1739
Engelbret Theisen med S. for en Søn	21/5	1742
Hans Andreassen Lund.....	10/7	1795

Kjøge.

Lorentz Frederik Schurtz, S. efter hans Fader Hans Schurtz .	10/5	1704
Hans Urbansen Schurtz efter Farbroderen L. F. Schurtz, e. . .	2/7	1712
Kirstine, H. U. Schurtz' E., e.....	15/11	1726
Kasper Feddersen, ægtet Kirstine Schurtz, e.....	26/12	1727

Mads Jensen Møller (fra Kbhvn).....	5/11	1728
Anna Katrine, E. e. M. J. Møller, med en dygtig Svend	21/10	1729
Mathias Hansen Mörch, ægtet M. J. Møllers Enke.....	22/4	1735
Sören Abrahamsen Falck	30/3	1753
Konrad Vilhelm Thoring.....	7/7	1758
Anna Marie, Povl Thorings E.	8/5	1762
Frederik Roosen	18/11	1763
Peter Søested.....	29/11	1765
Jakob Sidenborg	1/1	1768
F. hæfter paa Gaarden 4/8 1774.		
Lars Christian Achen	12/2	1776
Niels Esch, F. hæfter paa Gaarden	4/8	1776
Geörg Christian Kümmel.....	19/9	1783
Johan Christian Buch.....	12/8	1791
Nicolaus Nielsen Blumensaadt.....	19/10	1792
Jens Christensen.....	11/11	1796
Henrik Østergaard	19/7	1805

Kolding.

Jens Madsen	11/1	1671
Henrik Peter Bahnsen, e.....	17/9	1703
Dorothea, H. P. Bahnsens E.....	15/8	1718
Jakob Nielsen	1/11	1726
Peter Haunstrup	30/3	1742
Hans Jakobsen	14/10	1746
Johanne Jakobsd., S. efter hds Fader Jakob Nielsen	26/6	1752
Stefan Nissen Brun	20/4	1759
Jens Hansen	10/12	1779
Anna, E. e. Hans Jakobsen	4/2	1785

Korsør.

Anders Tandrup, i K. og Skjelskør	4/9	1716
jfr. Slagelse 11/1 1710.		
Peder Christian Rose o. H.....	8/5	1761
Peder Johansen Plenge	19/12	1766
Johannes Pedersen.....	7/10	1806

Lemvig.

Jens Knudsens E. (s. Ringkjøbing).....	22/1	1720
Fru Karen Solgaard, Friherreinde af Gersdorf (s. Holstebro)..	12/5	1721
F. i Lemvig henlagdes til Holstebro.		

Løgstør.

Peder Bertelsen.....	17/6	1707
Christen Christensen Lendrop, da P. Bertelsen for Gjæld Intet kan	12/4	1728
Chr. Christensens Hustru, S.	7/8	1739

Christen Poulsen Holm o. H., e.....	11/9	1750
Rasmus Pedersen Rothe o. H.	30/9	1763
Nikolaj Wibroe	22/2	1771

Mariager.

Jonas Jonasen Falck.....	28/5	1689
»fra Aalborg« s. dér 4/8 1673.		
Hans Pedersen, e.....	2/9	1735
Oluf Hansen Lund	31/7	1739
Arnoldus Olesen Lund.....	8/10	1762
Rasmus Skaarup	13/4	1798

Maribo.

Jakob Mikkelsen Montag.....	18/9	1669
Det er uvist, om han har boet i Maribo. Hans Privilegium lyder paa, at han maa anrette Farverier og Perser i Lolland og Falster.		
Henrik Segler, e.....	22/11	1698
Niels Jensen i Nykjøbing p. F., Henr. Segler afst.....	14/10	1702
Peter Villumsen, F., Katun- og Lærredstr., e.....	30/10	1716
Margrete Roos, P. Villumsens H. og deres Søn, S.....	31/10	1727
Isak Isaksen, S. efter P. Villumsen	5/3	1728
Henrik Pihl o. H. (fra Helsingør).....	21/9	1742
Forvalter Lars Nielsen at maatte sælge H. Pihls F. og Katuntrykkeri.....	3/5	1748
Christian Feilberg o. H., F. og Uldentøjstr., e.....	5/4	1749
Severin Kaalund o. H., F. o. Tr., e.....	9/10	1750
Jens Christian Feilberg, S. efter hans Stifmoder.....	22/8	1760
Peter Holt	15/3	1782
Niels Tvede.....	11/11	1791

Middelfart.

Peter Sørensen Byller	10/12	1709
Priv. blev som uaffordret kasseret.		
Peter Sørensen	9/5	1736
Christian Schultz	20/9	1736
Christian Schultz, S. efter hans Fader paa F., Linned- og Uldentøjstr., samt at gjöre Dvælg og Uldentøj, e.....	20/8	1756
Christian Ekenbroch Schultz	6/12	1773
Johan Schultz.....	9/6	1780
Abraham Gudesen Fugl.....	17/5	1782
Peter Holst.....	26/9	1783
Martinus Holst	18/8	1787
Johan Henrik Kock o. Sønner	6/1	1797

Nakskov.

Erik Lavritsen	20/11	1669
----------------------	-------	------

Mads Jensen, e., »naar den derværende Farvererke i sin Tid ikke præjudiceres«	17/6	1707
Hans Rosenfelt	26/1	1725
Tolle Jensen, istdfr. H. Rosenfelt, der ikke har indfundet sig	1/2	1732
Mads Jensen, S. for et af hans Börm	7/11	1738
Tyko Frederik Top, F. o. Oversk.	29/4	1746
Anna Marie Lind, S. efter hendes Mand Tolle Jensen.....	15/7	1746
Jens Tollesen, S. efter hans Moder	22/8	1755
Johan Christian Teisen.....	27/8	1756
Anna Marie Lind og hendes Søn Jens Tollesen	11/2	1757
Jens Tollesens H., S.	7/12	1764
Maren, Joh. Chr. Teisens E.....	40/9	1768
Maren Lönborg, Jens Tollesens E.....	18/10	1782
Lars Teisen	5/0	1783

Nibe.

Boye Jensen Feilberg	8/3	1726
Hans Hustru S. efter ham, e.....	12/6	1733
Morten Steenholm, e.....	30/10	1739
Sören Nielsen Giurup.....	25/3	1768
Frederik Ulrik Demant	9/4	1779

Nyborg.

Engelbert Teisen (fra Svendborg), ved Siden af de to andre Farvere	8/1	1723
Engelbert Teisen, e., da den gl. Chr. Lorentzen er enig deri	13/5	1735
En Søn S. efter ham	25/2	1752
Hans Teisen, e.....	24/4	1767
Anders Teisen.....	7/11	1794
Jonas Tønnesen o. H.....	8/4	1796

Nykjøbing p. F.

Niels Jensen, tillige i Nysted og de andre Kbstdr i Aalholm Amt, jfr. Maribo.....	24/12	1709
Mette Christiansd., N. Jensens H., og deres Datter Kirstine Nielsd., S.	30/6	1727
Christian Werner Knub (fra Kbhvn.)	3/12	1728
Mette Kirstine Flint, S. efter hds Moder.....	20/11	1739
Jakob Kølle	5/9	1766
Carl M. Kølle	31/8	1798

Nykjøbing p. M.

Mads Christensen	11/7	1707
Niels Thomsen	29/7	1714
Jens Bröchner	1/5	1744
Jens Mortensen Bröchner.....	20/8	1756
Sören Brun Billeskov	1/7	1757

Christen Wilse	$\frac{30}{5}$	1766
Sten Reiser	$\frac{20}{5}$	1774

Nykjøbing p. S.

s. Holbæk $\frac{27}{11}$ 1686 og Kallundborg fra $\frac{26}{1}$ 1688.

Nysted.

Christian Frederik Kretschmer	$\frac{19}{4}$	1743
Jørgen Mathias Sorterup	$\frac{23}{3}$	1764
Mads Raffenberg	$\frac{14}{9}$	1764
F. hefter paa Gaarden $\frac{12}{7}$ 1793.		

Næstved.

Bertel Hansen Tandrup (s. Slagelse)	$\frac{11}{1}$	1671
Christen Bertelsen Tandrup	$\frac{12}{9}$	1711
Maren Pedersd., Chr. Tandrup's E.	$\frac{18}{7}$	1735
Anne Sörensnd., Jens Hansen Torps E.	$\frac{18}{11}$	1735
Isak Isaksen, e.	$\frac{28}{10}$	1740
Kirstine Guldberg, I. Isaksens E., e.	$\frac{9}{8}$	1748
Frederik Smidt, S. efter hans H. Kirstine Guldberg, e.	$\frac{11}{9}$	1750
Kirsten Brysting, Fr. Smidts E.	$\frac{22}{11}$	1782
Carl Breum	$\frac{11}{6}$	1790
Hans Chr. Tandrup, forts. C. Breums F.	$\frac{25}{4}$	1794
Jonas Tönnesen o. H. (s. Nyborg)	$\frac{8}{4}$	1796

Odense.

Christian Bahnsen (jfr. Assens, Svendborg)	$\frac{27}{6}$	1665
Rasmus Madsen (jfr. Svendborg)	$\frac{4}{12}$	1672
Rasmus Madsen, Urban Jensen og Casimir Blok (d. e. 3 Farvere)	$\frac{21}{10}$	1702
Mathias Rasmussen, S. efter Faderen Rasmus Madsen	$\frac{6}{2}$	1719
Niels Hansen Fris (4de Farver)	$\frac{6}{2}$	1719
Hans Peter Dreyer (4de Farver)	$\frac{29}{4}$	1721
Hans Christian Bahnsen o. H., S. efter Faderen Urban Jensen	$\frac{4}{5}$	1731
Anna Marie, E. e. N. H. Fris og hds Datter Fraage Nielsd. S. efter hende	$\frac{5}{4}$	1737
Jørgen Sibbern o. H.	$\frac{9}{1}$	1740
Cathrine Kirstine Rasmusd. Jakob Qlsen Bondes E., F. samt Porcellæns- og Lærredstr.	$\frac{9}{6}$	1747
Mathias Peter Gundermanns H Marie Hansd. Ørtz (Ørsted), F. og Uldentr.	$\frac{18}{10}$	1748
Henrik Paulin Top, F. o. Oversk.	$\frac{19}{2}$	1751
jfr. Svendborg $\frac{14}{12}$ 1731.		
Tugt- og Mfkturhuset faar H. P. Tops F.	$\frac{19}{1}$	1753
Didrik Thomas Kingo o. H., F. samt Porcellæns- og Lærredstr.	$\frac{9}{4}$	1756
Claus Henr. Kölsner o. H., F. samt Ulden- og Lærredstr. ..	$\frac{15}{8}$	1760

Maria Ørsted, M. P. Gundermanns E., S. for en Søn eller anden Person	25/3	1763
tillige Porcell- eller Lærredstr. 27/4 1764.		
Christen Ditlev Lindholm o. H.....	1/8	1766
Deliana Lund, Stützers E., o. hds Datter Valborg Hansd. Dreyer S. efter hende.....	28/9	1769
Svend Kihn	30/4	1774
Peter Engelbrecht Kellinghusen.....	27/8	1779
Jörgen Gundermann	5/8	1785
Hans Nikolai Mathiesen Gundermann.....	11/6	1790
Isak Briand, forts. J. Gundermanns F.....	8/8	1793
Christian Brandt, forts. I. Briands F.....	15/1	1796

Præstø.

Hans Eriksen Marup	4/12	1700
Elisabet Larsd. Björn, Hans Marups E.	6/7	1740
Byfoged Tage Fredelund efter Hustru Elisabet Björn, ved en Svend, e.	25/6	1751
Jens Krogh	13/11	1761
Kirstine Marie, Tolder Rasmus Esch's E.	15/11	1765

Randers.

Mikkel Mikkelsen	19/6	1676
Tre Børn efter Oluf Hansen, forr. F. i R.....	8/7	1693
Jens Mortensen Bröchner.....	16/10	1696
Niels Mortensen	6/5	1720
Morten Jensen Bröchner efter Moderen Kirsten Nielsd., Jens Bröchners E.....	20/9	1728
Morten Bröchners H. faar S.....	12/8	1740
Niels Mortensens H. faar S.....	21/7	1741
Jens Petersen Feilberg.....	18/4	1744
Christian Hugo Lund o. H., F. samt Oversk. o. Stampe ...	16/7	1745
Niels Pedersen Bidsted	18/3	1746
Niels Christensen Borres	2/12	1757
Christoffer Henrici, F. samt Oversk. o. Perseri	18/9	1767
Morten Lund.....	28/9	1770
Hans H. faar S.	9/11	1770
Johan Henrik Meyer	13/9	1773

Ribe.

Johan Kruse (R. Len og By, 10 Aar).....	19/3	1657
Volkvart Laffrents (20 Aar).....	20/7	1660
Christen Christensen (By og Amt).....	23/7	1675
Henrik Gundersen	21/10	1682
Hieronimus Lampert (Silkefarveri og Silkebaandsfabrik).....	3/3	1688
Johanne, Peter Christian Farbers E., og Broderdatteren Sidsel Pedersd. Schade efter hende	14/2	1729
Christian Johansen.....	5/1	1748

Lavrids Brylov	$\frac{9}{5}$	1749
Peder Ovesen Møller	$\frac{1}{10}$	1751
Mikkel Pedersen Basballe	$\frac{2}{3}$	1753
Ancke Bierum	$\frac{31}{12}$	1762
Lorentz Mussmann	$\frac{11}{11}$	1768
Andreas Matzen	$\frac{23}{1}$	1778
Peder Nikolaisen	$\frac{2}{6}$	1797

Ringkjøbing.

Margrethe, Jens Knudsens E. (i R. og Lemvig)	$\frac{22}{1}$	1720
Morten Jensen Bröchner, S. efter hans Svigerm. Margrethe Jens Knudsens	$\frac{24}{9}$	1723
Christen Madsen Vorgod	$\frac{17}{12}$	1728
Frederik Jensen Feilberg (s. Viborg), afst. til Chr. M. Vorgod, da to Farvere ere for meget	$\frac{27}{5}$	1730
Christen Madsen Vorgod, e.	$\frac{9}{8}$	1731
Chr. M. Vorgods Hustru, S. efter ham	$\frac{6}{6}$	1738
Et af hans Börn S. efter ham	$\frac{24}{8}$	1753
Christen Vorgod	$\frac{3}{11}$	1786

Ringsted.

(fra 1710 ogsaa Sorø og Distrikter.)

Anders Bertelsen Tandrup, e.	$\frac{18}{7}$	1696
Jens Bertelsen Tandrup, e.	$\frac{13}{7}$	1710
Susanne Marie Lauridsd., Jens B. Tandrup's E., e.	$\frac{7}{3}$	1718
Henrik Andersen Stub, ægtet Susanne M. Lauridsd., e.	$\frac{25}{11}$	1718
Maren Pedersd, Henrik A. Stubs 2den H., S. efter ham	$\frac{28}{3}$	1732
Mariane Brun, Henrik A. Stubs 3dje H., S. efter ham	$\frac{23}{11}$	1743
Lukas Drachardt, S. efter Hustru Mariane Brun, e.	$\frac{15}{12}$	1752
Abraham Isaksen, e.	$\frac{25}{11}$	1757
Knud Abrahamsen Falk	$\frac{5}{3}$	1762
Hans Henrik Freiesleben	$\frac{25}{1}$	1811
Frederik Ludvig Müller	$\frac{22}{5}$	1812

Roskilde.

Peter Adkjær og Eilert Reinholt Hillert, to Farvere	$\frac{7}{6}$	1717
Verner Deppenbroch, har i nogle Aar farvet i R.	$\frac{30}{1}$	1731
Maren Christophersd., E. e. Peter Adkjær	$\frac{18}{7}$	1732
Sören Mortensen Lindberg	$\frac{13}{4}$	1736
Christian Holm o. H.	$\frac{8}{11}$	1743
Iver Tønnesen o. H.	$\frac{30}{12}$	1746
Frederik Ebbesen o. H.	$\frac{1}{8}$	1749
Abraham Klöcher Ebbesen	$\frac{22}{10}$	1756
Peder Enevoldsen	$\frac{14}{4}$	1758
F. hefter paa Gaarden $\frac{22}{12}$ 1775.		
Anna Margrethe Pedersd., S. M. Lindbergs E.	$\frac{14}{1}$	1763

Anders Nielsen Lindberg	27/9	1771
F. hefter paa Gaarden $\frac{9}{3}$ 1781.		
Mogens Nielsen	27/8	1779
Peder Mahler	20/12	1782
Mogens Nielsen	28/5	1783
Nikolai Lindberg	15/9	1797
opr. F. i Kbhvn., fik $\frac{28}{6}$ 1795 Priv. til at nedsætte sig, i hvilken Kjøbstad i Danm. eller Norge han vilde.		

Rudkjøbing.

Hans Henrik Bever, e.	7/10	1702
Urban Hansen o. H. Maren Mikkelsd., i 14 Aar farvet i R., e.	8/7	1719
Mikkel Hans Urbansen og andre umyndige Søskende	2/10	1720
Josef Nielsen Smith, F. samt Trykkeri og Overskj.	21/10	1746
Hans Teisen, e.	2/11	1753
Urban Madsen Graa, e., F. samt Linnedtr. og Oversk.	18/3	1757
Stefan Krag, F. samt Linnedtr. og Oversk.	17/8	1764

Rødby.

Christen Jensen Feilberg	23/6	1726
Christian Feilberg, F. samt Lærreds- og Uldentr.	17/11	1747
Marie Elisabeth Naxschutz, Chr. Feilbergs E.	18/7	1749
Severin Kaalund o. H., F. og Trykkeri.	9/10	1750
Jens Christian Feilberg, S. efter hans Stifmoder	22/8	1760

Samsø.

Peter Aagesen Møller	22/9	1769
---------------------------	------	------

Saxkjøbing.

Jørgen Rasmussen Fangel, F. o. Trykkeri	28/9	1764
Rasmus Nielsen Keilgaard	28/1	1774
Hans Christian Fogh	3/5	1782
Hans Christian Erboe	21/11	1783
Povl Nielsen Greiberg	24/6	1785
Frederik Christian Achton	8/9	1786

Skanderborg.

Lauers Madsen	4/8	1688
Ejler Lavridsen, S. efter hans Fader L. Madsen	22/10	1714
Jørgen Mathias Sorterup, e.	14/12	1742
J. M. Sorterups H., S. efter ham	3/5	1748
Claus Brandt, e.	21/5	1751
Mathias Mörck, e.	22/8	1760
Carl Petersen Hald	7/10	1796

Skive.

Rasmus Pedersen	11/12	1700
-----------------------	-------	------

Hans Rasmussen Tysk, S. efter hans Fader Rasm. Pedersen.	$\frac{4}{11}$	1707
Peiter Peitersen Jessen, e.....	$\frac{2}{9}$	1724
Nikolai Spendrup o. H.	$\frac{14}{12}$	1742
N. Spendrup S. for et af hans Børn	$\frac{30}{4}$	1756
Boye Feilberg (Skive og Salling)	$\frac{27}{4}$	1764
Peter Severin Holm.....	$\frac{27}{4}$	1781
Christian Degen	$\frac{19}{4}$	1782
Christen Andersen Schmidt og Nikolai Larsen Schiøtt.....	$\frac{9}{12}$	1796

Skjelskør.

Anders Tandrup (i S. og Korsør)	$\frac{4}{9}$	1716
jfr. Slagelse $\frac{11}{1}$ 1710.		
Niels Larsen Busk.....	$\frac{14}{3}$	1728
Jokum Brun.....	$\frac{1}{4}$	1741
Johanne Sofie, Jok. Bruns E.	$\frac{15}{12}$	1747
Mikael Passow o. H. afstaa deres F. til Casten Flosbye.....	$\frac{4}{2}$	1763
Sören Nielsen Buchwald	$\frac{3}{11}$	1769
Povl Harder.....	$\frac{24}{12}$	1784

Slagelse.

Lorentz Brehmer	$\frac{20}{10}$	1664
Bertel Hansen Tandrup, Lor. Brehmer opladt ham sit Priv. .	$\frac{11}{1}$	1671
Samtidig i Næstved; — $\frac{19}{4}$ 1687 Holbæk; — $\frac{28}{4}$ 1688 Sorø.		
Anders Bertelsen Tandrup, e. i Slagelse, Antvorskov Birk og Distrikter	$\frac{11}{1}$	1710
s. Ringsted $\frac{18}{7}$ 1696; — Korsør og Skjelskør $\frac{4}{9}$ 1716.		
Bertellina Christina Tandrup.....	$\frac{14}{12}$	1736
Christian Stenholm o. H.	$\frac{18}{3}$	1740
Anders Tandrup og syv Søkende.....	$\frac{15}{12}$	1758
Nikolaj Stolpe og H.....	$\frac{26}{3}$	1779

Sorø.

Bertel Hansen Tandrup (s. Slagelse).....	$\frac{28}{4}$	1688
Jens Bertelsen Tandrup (s. Ringsted)	$\frac{13}{7}$	1710
Se videre under Ringsted.		

Stege.

Mads Jensen	$\frac{20}{5}$	1710
Abraham Isaksen	$\frac{3}{8}$	1716
Kasseret $\frac{20}{5}$ 1718, jfr. Vordingborg.		
Abraham Isaksen, Mads Jensen Møller frasagt sig F.	$\frac{8}{2}$	1724
Tugt- og Manufakturhuset	$\frac{26}{7}$	1754
Johan Tack, e.	$\frac{5}{1}$	1780
Ejeren af Farvergaarden	$\frac{4}{2}$	1812

Storeheddinge.

Abigaël Busch, Gertzens E.....	$\frac{23}{8}$	1754
--------------------------------	----------------	------

Christen Pedersen Brasch, F. o. Trykkeri.....	$\frac{8}{5}$	1778
Christopher Fich	$\frac{4}{6}$	1790
Erik Gundersen.....	$\frac{19}{7}$	1799

Stubbekjøbing.

Jakob Kølle, F. og Trykkeri	$\frac{6}{12}$	1765
-----------------------------------	----------------	------

Svendborg.

Christian Bahnsen (jfr. Assens, Odense).....	$\frac{18}{12}$	1678
Rasmus Madsen (jfr. Odense).....	$\frac{21}{5}$	1679
Jakob Bertelsen (Tandrup), alt farvet dér i 3 Aar.....	$\frac{17}{5}$	1706
Erik Bentsen, e., Jakob Tandrup frasagt sig F.	$\frac{4}{10}$	1713
Tyge Christensen, Raadmand i Haderslev, for umyndige Stif- børn	$\frac{14}{9}$	1714
Tyge Christensen o. s. v., e., Erik Bentsen frasagt sig F. ... (Engelbert Teisen, i 8 Aar forestaaet F. i Svendborg, æg- tet Mette Hedvig Bahnsen, en af T. Christensens Stif- døtre, F. i Nyborg $\frac{8}{1}$ 1723).	$\frac{11}{2}$	1718
Henrik Paulin Top ægtet Dorotea Elisabet Bahnsen, en af T. Christensens Stifdøtre	$\frac{14}{12}$	1731
Henr. P. Top, Oversk. f. Fyns Stift	$\frac{15}{2}$	1732
jfr. Odense $\frac{19}{2}$ 1751.		
Tyge Frederik Top o. H., F. o. Oversk.	$\frac{30}{7}$	1756

Sæby.

Jörgen Jörgensen Lov o. H.	$\frac{24}{12}$	1686
Byfoged Christen Rus.....	$\frac{10}{12}$	1687
Jörgen Lovsen, afst. F. til hans Paarørende Karen Sörensd... Niels Thomesen.....	$\frac{27}{6}$	1714
Christian Jensen	$\frac{30}{10}$	1739
Anna Wraa, Mag. Niels Rotenburgs E., og to Døtre, F. samt Oversk. og Stampe	$\frac{2}{9}$	1746
Anders Severin Vinding	$\frac{20}{2}$	1756
Ernst Vilhelm Abraham	$\frac{2}{7}$	1756
Kirsten Thomasd.....	$\frac{28}{9}$	1798
	$\frac{28}{9}$	1798

Sønder Omme

s. Kirkeby.

Thisted.

Hans Bahnsen.....	$\frac{6}{2}$	1672
for Ørum, Dueholm og Vestervig Amter $\frac{12}{8}$ 1672.		
Hans Bahnsens Børn Urban, Ade, Mette og Salme.....	$\frac{25}{3}$	1678
Hans Höeg	$\frac{22}{9}$	1688
Jens Mortensen.....	$\frac{18}{12}$	1688
e., Hans Höeg frasagt sig F. $\frac{30}{1}$ 1697.		
Frederik Jensen, S. efter hans Fader, Jens Mortensen	$\frac{28}{3}$	1710

Jens Frederiksen	14/8	1739
Frederik Jensen, S. efter hans Fader Jens Frederiksen.	20/7	1770

Usserød Værk.

C. F. Posemann	13/10	1801
--------------------------	-------	------

Varde.

Hans Hansen Wulff	20/2	1677
Perseri i Ribe Stift indtil 7/2 1678.		
Jörgen Jörgensen Björn, F. o. Linnedr.	15/12	1752

Vejle.

Christen Ludvigsen	7/3	1699
Maren Johansd., Jokim Studs E., og Søn Johan Corisøn.	9/8	1713
Sören Jensen Werling.	9/10	1716
Jens Hansen Torp, tidl. Svend hos Maren Johansd., lover at underholde hende.	10/1	1718
Frederik Schwart ægtet Kirstine Kjeding, D. a. den sindssvage Sören J. Werling	4/5	1733
Ane Sörensd., Jens H. Torps E.	18/11	1735
Hans Jessen Torp	31/8	1739
Kirstine Kjeding, S. efter hds Mand Frederik Schwart.	2/4	1751
Hans Jörgensen Haar	4/5	1753
Jeremias Hartvigsen Spleth	11/8	1758
Peder Jokum Höyer, Jerem. H. Spleth afst. F.	19/8	1763
Frederik Clausen Svitzer.	13/9	1765
Jens Christensen Meincke.	17/7	1767
Joakim With	12/7	1771
Fru Ellen Kirstine Lehmejer, Generalmajor v. Brochdorfs E., at forts. F. ved en Svend.	18/8	1780
Hans Jakob Stribolt	5/10	1781

Viborg.

Corin Silman, 10 Aar i alle Kjøbst. og Stifter	14/1	1665
Eneret til Perseri i Aalb. og Viborg Stift fra 20/2 1677— 7/2 1678.		
Sören Christensen Höeg	19/11	1692
Rasmus Pedersen	19/11	1692
Anders Jörgensen ægtet Cathrine Augsburg, Sören Chr. Höegs E.	6/4	1708
Andreas Herbst, Dattersøn af Rasm. Pedersen, der afst. sit F. Frederik Jensen Feilberg (s. Riugkjøbing), hvis Anders Jörgensen ikke gjenopbygger sin Gaard	24/7	1722
Frederik Jensen Feilberg, Andreas Herbst afst. F.; 2 F. for meget efter Byens Brand.	27/3	1730
Frederik Jensen Feilberg, Andreas Herbst afst. F.; 2 F. for meget efter Byens Brand.	28/12	1733
Peter Feilberg	27/4	1753
Filip Lykke, e.	20/6	1755

Johan Jokim Schmidt.....	18/9	1761
Filip Lykkes H., S. efter ham.....	13/6	1766
Tugthuset ved Gjøde Herlufsen Lovmand.....	26/3	1779
Christian Degen.....	18/10	1782

Vordingborg.

Isak Andersen, e.....	14/9	1700
Abraham Isaksen, S. efter hans Fader.....	11/3	1720
jfr. Stege.		
Jakob Isaksen faar Broderens S, e.	27/1	1730
Margrethe Hansd., Jakob Isaksens E., e.....	27/6	1749
Hans Isaksen Falk.....	7/11	1766
Rasmus Olsen.....	27/11	1778
Povl Buch og Thomas Kaabe.....	7/2	1794

II.

Dagbogsoptegnelser af Markus Adolf Jürgensen.

M. A. Jürgensen, Rigsarkivar A. D. Jörgensens Fader (f. 13. Decbr. 1807, † 11. Avg. 1883), var Farver i Graasten fra 1835 til 1867; den 13. Oktbr. 1835 ægtede han Elise Bahnsen (f. 1812, † 1844), hvis Familie i fem Slægthed havde drevet Farveri i Graasten og Aabenraa og som ogsaa er repræsenteret mellem Farverne i Kongeriget ved Brødrene Christian Bahnsen (Assens og Odense 1665; Svendborg 1678) og Hans Bahnsen (Thisted 1672). Deres Brodersön Johan Bahnsen, Farver i Haderslev, ægtede 1694 Anna Sofie Klinge, der som Enke giftede sig med Farveren Tyge Christensen, der 1714 fik Bevilling som Farver i Svendborg paa sine fire Stifdøtres Vegne; muligvis var Farveriet, de fik, deres ovennævnte Grandonkel Christian Bahnsens (s. A. D. Jörgensens Slægtbog, 1894, S. 29 fig.). — Her er af Dagbogen kun medtaget, hvad der vedrører Farveriforhold. Fra 1851 fører Farver Jürgensen Dagbogen paa Dansk.

Tage-Buch angefangen im May-Monat 1827 von Marcus Adolph Jürgensen aus Flensburg.

Symbol.

Im Glück nicht jubeln und im Sturm nicht zagen,
Das unvermeidliche mit Würde tragen,
Das Rechte thun, am Schönen sich erfreuen,
Das Leben lieben und den Tod nicht scheuen
Und fest an Gott und bessere Zukunft glauben
Heiszt leben — heiszt dem Tod das bittere rauben!!!

	Die Meilen zwischen die Örter.	Geschenk, welches ich bei den Fär- ber erhalten habe.
Am Montag 14ten May ging ich, nach dem ich bei den Herrn Johann Jürgen Schultz in Capeln die Färberey in 4 Jahre gelernt und 5 Wochen gearbeitet hatte, in Gesellschaft des Färbergesellen Fritz Howi nach Flensburg; hier hielt ich mich einige Tage auf, und dann ging ich den 22ten May nach Grawenstein, 1 Färberwittwe ...	5	Courant β
23. May Sonderburg, 2 Färber	3	5
bei den einen, nemlich Petersen erhielt ich kein Geschenk; Augustenburg, 1 Färber	3	6
hier war ich in die Schloszkirche.		4
24. May Igenmühle, ein Dorf, 1 Färber		4
Norborg, 2 Färber	2	2
bei den einen war ich nicht hin.		
25. May nach Höresheu ¹ über Wasser nach Tambül Dorf, 1 Färber		4
Feldsted, ein Dorf, 1 Färber		6
Apenrade, 4 Färber	4 $\frac{1}{2}$	13
hier logierte ich bei den Herrn Möller, Schustermeister.		
26. May. Hadersleben, 4 Färber	3 $\frac{1}{2}$	11
hier war ich den Sonntag und aasz und trank bei den Herrn Hansen, Färber, und traf ich den Färbergesellen Burdorf hier.		
28. May. Christiansfeld, 1 Färber		2
Colding, 1 Färber		4
Krüvery ² , Landwirthshaus	5 $\frac{1}{2}$	
29. May. Fridericia, 4 Färber		11
nach Schnoheu ³ , Fahrstätte beim Kleinen Belt...	26 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$ 8 β
nach Middelfart auf Fünen, 2 Färber, über Wasser	2 $\frac{1}{2}$	
hier traf ich den Färbergesellen Christensen.	1	14
30. May. Bogensee, 2 Färber	4	2 >
31. Maj. Odensee, 5 Färber	4	6 >
1. Juny. Thüre ⁴ , Landwirthshaus	4	
auf den Marsch zwischen Odensee und Thüre hatte ich Schmerzen in mein rechter Knie.		
2. Juny. Assens, 2 Färber		3 >
Falslee ⁵ , Landwirthshaus	4 $\frac{1}{2}$	
3. Juny. Fooburg, 3 Färber	1	2 12
die eine Färberwittwe Koch gab kein Geschenk.		
4. Juny. Schwenburg, 5 Färber	3 $\frac{1}{2}$	4 8
hier wurde mich vom Färber Graff Arbeit versprochen, allein ich erhielt keinen gewissen bescheid ohn um 2 Tagen, in der Zeit ging ich den		

Transp. | 51 M. | 19 $\frac{1}{2}$ 2 β ¹ Høruphav. ² Krybily Kro. ³ Snoghøj. ⁴ Tybrind? ⁵ Falsled.

	Transp.	51 M.	19 $\frac{1}{2}$ 2 β
5. Juny. Rudkjöbing, 2 Färber, über Wasser hier traf ich den Herrn Jens Jensen Färber, aus Flensburg gebürtig, und erhielt bei Färber Friderich Delles Arbeit.	3		
	Summa..	54 M.	19 $\frac{1}{2}$ 2 β
	19 $\frac{1}{2}$ 2 β		
	4 $\frac{1}{2}$ 12 $\frac{1}{2}$ β Courant.		
	4 - 8 -		
	Summa 9 $\frac{1}{2}$ 4 $\frac{1}{2}$ β Courant.		

Rudkjöbing ist nur ein kleines aber munteres Städtchen, die Umgegend ist äusserst angenehm. Von daraus war ich auch nach Tranekjär, da ist ein Schlosz, welches der General von Alefeldt bewohnt; bei den Herrn Delles war eine ziemlich starke Färberey und Stampfmühle, welcher mit Pferde betrieben wird. Er hatt ohne mich drey Lehrbursche, 2 Knechte und ein Junge.

In der Zeit, ich da war, war Seine Königliche Hoheit der Chronprinz Cristian, General-Guvenener von Fuen in Rudkjöbing, auch war in der Zeit Jahrmarkt; nachdem ich daselbst 12 Wochen gewesen war nahm ich meinen Abschied den 31sten August und in der Absicht, über Laaland und Falster nach Kopenhagen zu gehen schnallte ich den 4ten September meinen Bündel. Grade als ich bei dieser Arbeit war, erhielt ich von Hause Brief, dasz ich in Flensburg bei den Herrn Jensen jun. in Condition treten konnte, welches ich dem andern vorzog, und so segelte ich den 5ten September mit das Postbot nach Wemmenisz, die Fährstätte auf Tasing und ging in Gesellschaft eines Dragoners (dieser wollte nach Odensee) nach Schwenburg, als ich hier des Abends in Logies kam, traf ich denselben Färbergesell Christensen, welcher ich vor 1 virtel Jahr in Mittelfard gesprochen hatte; dieser kam von Deutschland, wo er die ganze Zeit über, dasz ich auf Langeland gewesen war, herum maschiert hatte 2 $\frac{1}{2}$

Den 6ten [Septbr.] ging ich nach Fooburg und Bauten¹. 5
hier lag ich 2 Tage stille wegen Mangel an Gelegenheit.
Den 8ten gegen Abend segelte ich mit gutem Winde nach Fünshaff auf Alsen 2

9. Septbr. nach Sonderburg, Broacker und von Brunsniss²
Fahrtstette zu Wasser nach Flensburg 6
hir kam ich des Abends um 11 Uhr an, und weil schon die Thür zu meinen Eltern verschloszen war, und ich sie nicht aufrufen konnte, so muszte ich die Nacht über herum wandeln, es war schönes Wetter mit Mondenschein. Des Morgens um 5 Uhr kam ich ein und um elf Uhr fuhr ich mit Mutter und Johanne nach Reies im Markwolsterup zum Besuch³.

¹ Böiden Ladeplads. ² Brunsnæs.

³ Faderen Asmus Jürgensen (f. 1749, † 1828) var Kjøbmand og Tobaksfabrikant i Flensborg, Moderen var Agnete f. Thaysen (f. 1777, † 1839); Søsteren Johanne (f. 1810) ægtede 1835 Kjøbmand E. A. W. Topf i Husum.

Den 11ten September [1827] betrat ich meine Condition bei den Herrn Nicley Jensen junior.

Den 3te Febr. [1829] war der Färbergesell H. M. Hansen von Rudkjöbing hier.

Sontag d. 5ten April [1829] erhielt ich die Nachricht bei Madamme Jensen, dasz ich bei den Herrn Borgen in Schleswig gleich nach Ostern in Condition treten könnte.

Dienstag den 21ten April [1829] fuhr ich mit dem Fuhrmann Koch von Flensburg nach Schleswig, wir kamen erst des Nachts um 12 hieran, und so logierte ich bei den Gastwirth Marquartsen; d. 22sten April ging ich bei Herrn Borgen in meine Condition.

Mitwoch d. 12ten August [1829] setzten wir die grosze neue Kuppe ein.

Freitag d. 28sten August [1829] war der Färbergesell Burdorff hier.

Mitwoch d. 25sten November [1829] setzten wir die grosze Kuppe frisch zu.

Sonabend d. 12ten December [1829] setzten wir die Kuppe frisch.

Dienstag d. 13ten April [1830] setzte ich die grosze Kuppe frisch.

D. 23sten September [1830] wurde die grosze Kuppe umgesetzt.

Sonabend d. 25sten September [1830] wurde die grosze Kuppe frisch gesetzt.

Dienstag d. 5ten April [1831] ist die grosze Kuppe frisch gesetzt.

Im September [1831] kaufte ich Bourguets chemisches Fremdwörterbuch bei A. Borgen für 13 R 8 S .

Montag d. 20sten Febr. [1832] erhielt ich mein zweiwochiger Lohn 2 $\frac{1}{2}$ rth.

Sontag d. 4ten März [1832] erhielt ich mein 2wochiger Lohn 2 $\frac{1}{2}$ rth.

D. 21ten März [1833] schenkte der alte Herr Borgen mir 1 rth, wie er sagte, zum Theater gehen.

28 März [1833]. Heute erhielt zu 2ten Mal Brief von Herrn J. Jensen auf Langeland, worin er mich bittet so bald als möglich zu ihm zu kommen, er bewilligt mir den verlangten Lohn nemlich den gleichen Werth von 1 rth Sls C.

30 März [1833]. Heute habe ich meine Arbeit hier geschlossen, ein Pasz erhalten und von meinen Freuden Abschied genommen.

D. 31 März [1833] ging ich von Schleswig nach Kleinsolt; d. 1 April nach Flensburg, hier logierte ich bei Boy Schaffer, zwischen d. 3ten und 4ten logierte ich bei Sinnarp (?) an der Brücke; d. 4ten April segelte ich mit Sehiffer Hans Jürgensen von Flensburg nach Holnis, hier lagen wir bis am 6sten, da wir davon segelten, am 8ten April kamen wir bei Rudkjöbing an. D. 10ten April gab ich mein Pasz bei den Kammerjunker ab.

. 21 April [1833] babe ich für die ersten 14 Tage mein Lohn erhalten.

12 May [1833] bekam ich für die 3 Wochen von 21 April 5 rbth.

III.

Optegnelser af en dansk Farversvend fra hans Rejse i Tyskland c. 1850.

Grusz beim Meister.

Kommt mann beim Meister, so musz mann dasz Bündel auf der linken Schulter haben; hatt mann kein Bündel, so nimt mann das Taschentuch unter dem linken Arm, den Stock in der linken Hand, den Rock zugeknöpft und den Hut mit der rechten Hand gegen dasz rechte Ohr gehalten. (Mann musz nicht den Grusz unter freien Himmel bringen, sondern unter Dach.) Kommt mann in die Stube oder Färberei, und es sind mehre männlichen Personen zugegen, dasz man glaubt Gesellen darunter zu sein, so sagt mann

Verzeihen Sie, Herr Meister und Gesellen zusammen (ist dies der Fall, so sagen sie ja, ist der Meister allein, so sagt er bloz Meister, sind Gesellen bloz zugegen, so antworten sie nein bloz Gesellen). Ich wünsch Herr Meister — Meister und Gesellen — (oder bei einem Geselle) Dir Bruder — einen guten Tag, Glück zu von wegen des ersamen Handwerks, Meister und Gesellen, von wem ich herkomme, laszen Ihnen — Dir Bruder — ganz freundschaftlich grüszen von wegen des ersamen Handwerks.

Meister: Ich sage Meister und Gesellen Dank, so wie auch Du Fremder sei nür willkommen.

Fremder: Schön Dank.

Meister: Verzei mir Fremder, dasz ich fragen darf, wo hast Du Dein ersames Hantwerk gelernt.

Fremder: Verzeihen Sie, Herr Meister, ich habe es auf Seelant gelernt.

Meister: Willkommen.

Fremder, des Vormittags: Ich wollte Herrn Meister ganz freundlich angesprochen haben um eine halbe Stunde mein Bündel abzulegen nach Hantwerksgebrauch und Gewohnheit.

Fremder, des Nachmittags: Ich wollte Herrn Meister ganz freundschaftlich angesprochen haben um Nachtlager nach Handwerksgebrauch und Gewohnheit.

Meister: Wenn verlieb nemen wilt.

Hatt man Geschenk erhalten, so sagt man

Fremder: Ich sage Herrn Meister Dank für die Liebe und Güte, die sie mir erweisen haben; komt heut oder morgen zu mir, so steht es ihm doppelt wieder zu vergelten. Adie, leben sie wohl.

Giebt der Meister Nachtlager, so er mach dies bekwem, so wartet man bis des Morgens nach dem Frühstück, bedankt wie oben angemerkt und reist.

Bekomt man Nachtlager des Sonabends, so kann bleiben bis Montag, der Fremde musz aber des Sontags nach dem Mittagessen dasz Taschentuch unter dem linken Arm nemen, den Stok in die linke Hant und mit dem Huth in der rechten Hant noch dem rechten Ohr und sich bedanken wie oben angemerkt.

Dasz Ausschenken.

Der Fremde darf keinen Arbeitsgesellen zuerst ansprechen, der Arbeitsgeselle musz kommen zuerst; giebt der Arbeitsgeselle Bier zu trinken, so klopt der Fremde mitt 4 Fingern der rechten Hant auf den Tisch und giebt ihm die Hant, bei Brantewein mitt 2 Fingern aufgeklopt.

Ruft der Alt- oder Ausschenkesell: Fremden, komt zum Ausschenken, so knöpt man die 3 untersten Knöpfe des Rocks zu, nimt den Taschentuch unter dem linken Arm, den Stok in die linke Hant und den Huth aufgesetzt, der Alt- oder Ausschenkesell setzt sich oben an, zur linken Hant die Fremden, die, welche am längsten auf der Reise sint, setzen sich den Ausschenkesellen zurnächst, zur rechten Hant die andern Arbeitsgesellen. Ist ein Zechbrett verhandem, so klopt der Ausschenkesell mitt auf dem Tisch und sagt: Also mit Vergunst sint Fremde da. — Ist kein Zechbrett vorhanden, so flegt er nach dreimäligen Herumtrinken [zu fragen]: Also mit Vergunst sind Fremde da?

Fremder: Also mit Vergunst ja.

Aussch.: Also mit Vergunst, was ist Euch von Meister und Gesellen anbefohlen worden?

Fremder: Es ist uns weiter nichts anbefohlen worden, als Euch lieben Brüdern einen freundlichen Grusz zu bringen; habe ich ihn einen oder den andern nicht gebracht, so bin ich schuldig ihn jetzt zu bringen. Ich wünsche Euch lieben Brüder einen guten Tag, Glück zu von wegen des ersamen Hantwerks; Herrn Meister und Gesellen, von wo ich herkomme, lassen Euch ganz freundlichst grüszen von wegen des ersamen Hantwerks.

Aussch.: Ich sage Meister und Gesellen Dank so wie auch Ihr Fremden, seit mir willkommen von wegen des ersamen Hantwerks.

Fremder: Schön Dank.

Aussch.: Also mitt Vergunst Ihr Fremden, dasz ich fragen darf, wo habt Ihr Euer ersames Hantwerk gelernt.

Fremder: Also mit Vergunst Ihr Brüder, ich habe es in Ringsted in Dänemark gelernt.

So sagt ein jeder Fremder, wo er seine Profession gelernt hatt, dann die Arbeitsgesellen und zuletzt der Ausschenkgeselle.

Aussch.: Also mit Vergunst, dasz die große Umfrage herum gehen darf nach Hantwerksgebrauch und Gewohnheit.

Fremder: Also mit Vergunst, Ihr gunsthaften Burschen, jung und alt, gleich wie uns der liebe Gott auf eine wunderbare Weise bei einander versammelt hatt, so weiss ich auf einen erbaren Burschen weiter nicht als liebes und gutes, was einem erbaren Burschen in Treu und Ehren zukommt. Sollte aber einer, der unter Euch sein, der gegen mich wasz weiss, dasz ich ihn oder der löblichen Bruderschaft, Meister, Witwen oder Gesellen gethan oder verbrochen hätte, so möcht ich denselben gebeten haben dasz zu vermelden und anzeigen, weil eine löbliche Bruderschaft bei einander versammelt und Brodt, Bir, Schnaps und Tobak auf dem Tisch steht, so ferne er aber nichts weiss, so möcht ihm gebeten still zu schweigen und lustig und fröhlich und guter Dinge zu sein, desgleichen begär ich auch bei ihm zu sein, also mit Vergunst habe ich ausgeredet, also mit Vergunst geht es weiter.

Diese Umfrage wird erst gesagt von die Fremden, dann die Arbeitsgesellen und zuletzt der Ausschenkgeselle.

Aussch.: Also mit Vergunst, dasz die drei Wahlen herum gehen nach Hantwerksgebrauch und Gewohnheit.

Fremder: Also mit Vergunst weiss ich weiter nichts als liebes und gutes, was Treue und Ehren zusteht.

Dies wird erst gesagt von die Fremden, dann die Arbeitsgesellen und zuletzt der Ausschenkgeselle.

Fremder: Also mit Vergunst zum 2te und 3ten Mal weiss ich weiter nichts als liebes und gutes, was Treu und Ehre zusteht.

Dasselbe wird wieder der Reihefolge [nach] gesagt wie das erste Mal, hatt aber einer oder der [andere] gegen jemanden etwas anzuzeigen so bringt er es vor.

Aussch.: Also mit Vergunst Ihr Fremden, da wir kein öffentlich Geschenk und Willkommen haben, so sollt Ihr Fremden ausgeschenkt werden nach Hantwerksgebrauch und Gewohnheit, macht Euch bewem.

Nach diesen setzen sich alle nieder und legen Stok, Hut und Taschentuch zur Seite und trinken lustig zu.

Kommt es ungefähr um Abends Glocke 7, so nemen die Fremden wieder Stok, Hut und Taschentuch und tanken ab. Dasz Abtanken ist mitt diesen Worten.

Ich sage Euch lieben Brüder Dank für die Güte und Wolthat, die Ihr mir erwiesen habt, kommt heute oder morgen einer oder andere von Euch lieben Brüdern zu mir, so steht es ihm doppelt zu vergelten.

Noch hatt mann beim Ausschenken zu beobachten, dasz wenn einer aufsteht und von Tische weggeht, musz er erst aufklopfen, desgleichen wenn mann wieder kommt.

IV.

Svendebrev fra 1856.

(Stempel)

10 Skilling.

Gesellen-Schein.

Nach dem August W. H. H. gebürtig aus Kopenhagen in Dänemark gemäsz seines Lehrbriefs von 1. May 1854 die Färberprofession gehörig erlernt und daselbst g[e]rechtlich (?) frei gesprochen worden ist, so haben wir auf Grund dessen es übernommen ihn zu unterweisen. Und in unsere löbliche Bruderschaft als sumftig aufgenommen in allen Handwerksgebreuchen richtig zu unterweisen. Wir erzuhen daher jede löbliche Bruderschaft den vorgeantanten A. W. H. H. zu seinem Vorkommen behülflich zu sein, welches wir in ähnlichen Vällen zu erwiedern bereit sind.

Dieses bescheinichen wir mit unserer Nahmens Unterschrift.

Kopenhagen d. 27 Januar 1856.

(L. S.)

U. E. Bommen aus Sonderburg. E. Lehmann aus Bunzlau in Schlesien.
 A. C. Wagner aus Crailsheim. Bærentzen aus Kopenhagen.
 D. Creutz aus Rendsburg. A. Thomsen aus Schleswig.

V.

Dansk Farverforening.

Bestyrelse.

A. Nordholm (Kbhvn.), Formand; Johannes Jensen (Kbhvn), Næstformand; A. C. Asmussen (Maribo); J. Bagger (Odense); P. Fabricius (Slagelse); H. B. Nielsen (Skive); Sophus Thomsen (Hjørring).

Medlemmer.

Aakirkeby.	Aarhus.
H. K. Engell.	Jens Andersen.
	Trauls Erichsen.
Aalborg.	Chr. Locht.
C. C. Clemmensen.	N. Stampe.
Otto Jacobsen.	Aars.
H. Wibroe.	A. Petersen.

Aarup.	Gjedsted.
C. Hansen.	O. R. Struntze.
C. Petersen.	
	Gjersbøl.
Assens.	L. Bloch.
M. P. Christophersen.	
Thorv. Rasmussen.	Grenaa.
	E. Kirsch.
Bogense.	
J. Pøckel.	Haallund.
	H. Bruun.
Brande.	
Johs Mortensen.	Hadsund.
	J. H. Aarøe.
Brede.	
Edmund Daverkosen.	Havndal.
L. C. Meulengracht.	Martens.
Brunshaab.	Helsingø.
Johannes Bruun.	F. Frederiksen.
M. P. Jørgensen.	
	Helsingør.
Donslund.	Fritz Harder.
H. Nielsen.	J. Larsen.
Faaborg.	Herning.
C. Meldal.	L. A. Lund.
Petersen.	
	Hillerød.
Fredericia.	K. Thygesen.
K. C. Bloch.	
C. Frederiksen, jun.	Hjørring.
N. N. Holst.	P. D. Beck.
C. Jensen.	Sophus Thomsen.
Frederikshavn.	Hobro.
M. Nilsson.	O. M. Lund.
Nilsson jun.	C. B. Petersen.
Frederikssund.	Holstebro.
Johs Lindloff.	H. T. Friis.
	F. C. Jacobsen.
Frederiksværk.	C. I. Knudsen.
Vald. Thygesen.	
Fuglebjerg.	Holsted.
N. Nielsen.	P. B. Hansen.

- Horsens.
 A. Andersen.
 N. C. Hadersen.
 L. Jensen.
 A. B. Jepsen.
- Höjslev.
 Johs Nielsen.
- Kjerteminde.
 Th. Henningsen.
- Kjærgaardsholm.
 Jakob Ring.
- Kjærsmølle.
 F. Roeskjær.
 Julius Roeskjær.
- Kjøbenhavn.
 Jakob Andresen.
 Carl Barfod.
 J. D. Draminsky.
 Joh. Goldschmidt.
 W. C. Hansen.
 J. Jensen.
 H. A. Jessen.
 Herman Just.
 F. C. Klem.
 H. K. Larsen.
 H. P. Mende.
 Ernst Neubert.
 A. V. Nielsen.
 A. Nordholm.
 Elof Ohlsson.
 Holger Petersen.
 L. J. Petersen.
 John Petersen.
 Th. Petersen.
 Vilh. Petersen.
 Hannibal Sander.
 P. R. Scharling.
 C. Schleisner.
 Robert I. Struve.
 A. Svendsens Enke.
 N. H. Tangberg.
 M. Ulstrup.
- Kjøge.
 J. P. Møller.
 Christoffer Nielsen.
 J. Nielsen.
- Kolding.
 C. Boesen.
 A. Frederiksen.
 A. C. Popp.
 V. Utzon.
 D. Volkert.
 J. Volkert.
- Lemvig.
 N. G. Damsgaard.
 L. C. Nielsen.
- Løgstør.
 Joh. Mathiesen.
 J. C. Nielsen.
- Maribo.
 A. C. Asmussen.
 Konrad Hansen.
- Middelfart.
 J. Lindberg.
- Nakskov.
 H. M. Jacobsen.
- Nyborg.
 J. B. Andersen.
- Nykjøbing p. F.
 B. Jörgensen.
 M. Møller.
- Nykjøbing p. M.
 M. Mortensen.
 P. Pedersen.
 Jörgen Sörensen.
- Næstved.
 C. Jacobsen.
- Nørre Sundby.
 N. Rasmussen.

Odder.	Skanderborg.
P. T. Israelsen.	H. Wegener.
Odense.	Skive.
J. Bagger.	Chr. Dahl.
Grundtmann.	H. B. Nielsen.
J. Hvalsøe.	Skjern.
F. Larsen.	N. P. Sørensen.
P. Meldal.	Skodsborg.
E. Schurig.	Johnsen.
Oxlund.	Skrumsager.
H. Lunding.	E. Jensen.
Pandrup.	Slagelse.
L. P. Andersen.	P. Fabricius.
Præstø.	Storeheddinge.
F. J. Fabricius.	T. A. Jensen.
Randers.	Struer.
P. Andersen.	Ove Damsgaard.
Chr. Juncker.	Sorø.
E. A. Nebeling.	N. A. Sørensen.
P. C. Nielsen.	Svendborg.
Ribe.	L. P. Jacobsen.
A. Schmidt.	Chr. Wiggers jun.
Ringe.	Sæby.
G. V. Berg.	Jens Jensen.
Ringkjøbing.	Taabel.
J. T. Hoffgaard.	J. Jensen.
Roskilde.	Tarm.
C. Christensen.	H. J. Delfs,
H. G. V. Hammers Enke.	Terndrup.
P. Møller.	M. Nielsen.
Rønne.	Thisted.
N. H. Schiøring.	P. Grarup.
Silkeborg.	G. Undén.
Johns Hammer.	
F. Werner.	
Gustav Werner.	

Thorsager.

N. Schmidt.

Tranebjerg.

Harald Lund.

Usserød.

J. H. Christiansen.

Vamdrup.

H. B. Brorson.

Varde.

T. C. Sørensen.

C. E. Christensen.

Vejle.

L. P. Hansen.

Joh. Jespersen.

H. Wegener.

Vester Brønderslev.

H. T. Carstensen.

Viborg.

A. P. Burchall.

Niels Fallesen.

Ølgod.

A. K. Andersen.

Sønderjylland.

Aabenraa.

P. Th. Jörgensen.

Graasten.

J. H. Clausen.

Haderslev.

Schaumann.

Höyer.

O. K. Amstrup.

Jels.

J. P. Hansen.

Norge.

Bergen.

J. A. B. Lampe.

Bodø.

Olaf Johnsen.

Flekkefjord.

H. Berentsen.

Gaardalen.

Peder Bjaarnæs.

Trondhjem.

Lars Börseth.

J. Guttormsen.

Sverige.

Lund.

B. Borg.

Carl Borg.

V. Borg.

Nyköping.

G. Santesson.

Ystad.

A. Balach.

Åhus.

C. Åström.

Extraordinære Medlemmer.

Aalborg.	Struer.
Nikolaj Andersen, Grosserer.	Damsgaard jun., Farver.
Fredericia.	Viborg.
Chr. Loehr, Fabrikant.	R. Schneevoigt, Fabrikant.
Kjøbenhavn.	Kristiania.
Emil V. Abrahamson, Grosserer.	Håkon Bommen.
Arneberg, Harald, Fuldmægtig.	•
A. Goecker, Grosserer.	Chemnitz.
Villiam Gottschalck, Grosserer.	C. G. Haubold jun.
Eskil Metzen, Ingeniør.	
S. O. R. Michaelsen, Grosserer.	Hamborg.
Edv. Nehammer, Fuldmægtig.	Chr. Stahmer, Grosserer.
V. Pedersen (Møller & Kp.), Grosserer.	Theodor Oberländer, Grosserer.
J. Würth, Grosserer.	
Ringkjøbing.	London.
Math. Christensen, Fabrikant.	Eugen Bauer, Grosserer.

REGISTER.

Navnene m. m. i Bilagene ere kun undtagelsesvis tagne med i Registeret.

- Aalborg, 78.
 Aalholm Amt, 77.
 Aarhus, 73, 74, 76, 79, 81.
 Aarup, 152.
 Adler, D. S., 136.
 Adolph, Marie Lavrentse, 117.
 Afgang ved Farvning, 60.
 Agerbech, Nik. Brorson, 84.
 Agerskov, Helene Margrethe, 139.
 Alizariner, 153.
 Alrum, I., 120.
 Altona, 26, 30, 47.
 Alun, 45, 112.
 Amsterdam, 17, 18, 35, 42.
 Andelsfarveri, 154.
 Andersen, Hans, 70; — Henrik, 75;
 — H. P., 136; — Isak, 92, 177;
 — Sidsel Marie Jensdatter, 70.
 Andrup, N., 112, 115.
 Aniliner, 153.
 Anna af Sachsen, 16.
 Antwerpen, 14.
 Antvorskov, 75.
 Appel, Peter, 110.
 Appretering, 11, 121, 122.
 Appreturmaskine, 56, 123.
 Arbejderforhold, s. Svendeforhold.
 Arbejdsgiver-Forening, dansk, 155;
 — for Farveri, 155.
 Arbejdsnedlæggelse, 157.
 Arevad Mølle, 69.
 Asbrock, J. A. V., 113.
 Asmussen, A. C., 152, 185; — Mar-
 grethe, 120; — Sören, 120.
 Assens, 125, 133, 134, 135.
 Augustinesen, Ulrik, 89.
 Baastrup, F., 136.
 Bahn, Jakob, 93.
 Bahnsen, Hans, 75, 178.
 Basel, 12.
 Bauttler, C. 112; — Joh. Gottfr.,
 41, 46, 48, 49; — Johanne Mar-
 grethe, 49.
 Baynam, 36.
 Beck, Johannes, 129.
 Beckett, John, 36, 37.
 Bendix & Davidsen, 116.
 Bendixen, C. I., 112.
 Bentley, Marie Margrethe, 51, 112,
 127; — Richard, 51, 52, 59, 60,
 61.
 Bentsen, Erik, 69.
 Berendsen, Engel, 24.
 Berens, Andreas, 44; — Christo-
 pher, 44.
 Bergen, Didrik von, 85.
 Bering, Johan, 78, 161; — Jens, 81.
 Berlinerblaat, 68.
 Bern, 12.
 Bernstorff, J. H. E., 87.
 Bertelsen, Jakob, 72.
 Berthollet, Cl. L., 68.
 Bertuzzi, Ferdinand, 52.
 Bjergmos, norsk, 117.
 Björn, Elisabet Larsdatter. 80; —
 L., 113, 127.
 Blaagaard, Fabrik paa, 67.
 Blaa Mandag, 132.
 Black, Christen Schaarup, 89, 90.
 Blegdam, 110, 117, 118.
 Blegeri, 24, 85, 116, 118.
 Bloch, Hans Jespersen, 42.

- Bodecker, A. F., 145.
 Bogense, 72, 133, 135.
 Bomuldsfabrikation, 103 fig., 110, 115—16, 117, 118, 131, 134, 138.
 Bondefarver, 15, 47, 56, 57, 59, 134.
 Bondo, Mikael, 81, 163.
 Bonfils, C. G., 104, 118.
 Bonshaw, Eduard, 50, 71, 130.
 Borat, et Slags Halvsilketøj, 28, 29.
 Borgerskab, 71, 81, 103.
 Borri, F. G., 38.
 Boye, Frederik, 32.
 Boyle, Robert, 68.
 Brahe, Tyge, 18, 19, 21.
 Brande Sogn, 69, 70.
 Brandforordning, 32.
 Brandt, C., 121; — Chr., 130; — M., 120.
 Branner, J. G., 67.
 Brasilietræ, 60, 64.
 Brede, 121.
 Brehmer, Lorentz, 72, 74.
 Breslauerrødt, 45.
 Brockdorff, Louise, 70; — General, 80.
 Broer, Hans, 22.
 Bruun, Bertel, 114.
 Bruunshaab, 114.
 Brügge, 9, 11.
 Buch, Povl, 121.
 Buchter, Bernhard, 119.
 Buck, Otto, 41.
 Bucksmann, C. P., 112, 127.
 Budtz, C., 141.
 Burley, John, 43, 50, 51, 56, 58, 59.
 Bøekam, Henrik, 24, 29.
 Bølle, Birgitte, 17.
 Børnehus, 20 fig., 31, 39, 40; 59, 85.
 Cammerbeck, Jakob, 35, 36, 41, 46, 59, 71.
 Campheim, Mikkel, 22.
 Camphin s. Campheim.
 Camps, de, & de Roche, 113.
 Cantor, Judite, 103.
 Cappel, J. D., 66.
 Carlsen, Birthe, 62; — Rasmus, 62.
 Castannier, Anton Josef, 52.
 Charlotte Amalie, Prinsesse, 39.
 Christensen, J. C., 136; — Niels, 22; — Tyge, 75, 175, 178.
 Clason, Nis, 121.
 Clausen, H. C., 139; — Lorentz, 118.
 Colding, Chr. Ludv., 117, 118, 119.
 Conroie-Bænk, 23.
 Copmann, F., 121.
 Couleure, die hohen, 15, 32, 36, 59, 61.
 Courtonne, Elie, 47.
 Daemen, Georg Vilh., 47.
 Dampmaskine, 144, 145.
 Dannebrog, Ridder af, 116, 142.
 Dannebrogsmænd, 113.
 Delles, Frederik, 180.
 Demortier, 50, 53, 59.
 Depenbroch, Johannes von, 40.
 Diesbach, 68.
 Dirksen, Heinrich, 94.
 Dorothea, Dronning, 18.
 Drachart, Lukas, 82.
 Draniinsky, J. D., 157.
 Drewsen, Christopher, 47.
 Dugbereder, 18.
 Dugfarver, 18.
 Dugmagerlavet, 105, 122, 131.
 Dugmagermester, 124.
 Dyonval, Quatremere, 62, 65.
 Ebberød, 25.
 Ebeltoft, 81, 82.
 Ebbesen, Frederik, 54, 88.
 Eckert, Daniel, 22.
 Egtved, 148.
 Eimers, Fredrik, 29.
 Eller, Carl Adolf, 41, 42; — C., Enke, 112, 127; — H. W., 112, 127.
 Emanuel, Bendix, 93.
 Eneret som Farver, 73, 82, 120, 149.
 Enevoldsen, Peter, 94.
 Enevælden, patriarkalsk, 82, 87.
 Engeskjær, 22, 45, 63.
 Engetved, 18.

- England, 9, 11, 13, 14, 17, 36, 50, 51, 68.
 Enke's Stilling, 13.
 Erik Klipping, 7; — Menved, 9.
 Esche, Fr. Avg., 118.
 Estrupgaard, 70.
 Ettersen, Johan, 21, 30, 31.
 Examen for Farvere, 34, 40, 61, 66, 136, 137.
 Faaborg, 76, 121, 135, 136.
 Fabricius, J. W. C., 148.
 Fabrikant, en, farver selv, 30, 114.
 Fabrikfarver, 47, 114, 115, 126, 152.
 Faglaboratorium, 154.
 Fagskole, 154.
 Falenkam, Joh. Christ., 121.
 Falk, Hans Isaksen, 92; — Knud Abrahamsen, 82, 92.
 Fallesen, Chr., 141.
 Farveplantage, 44, 113.
 Farverforening, dansk, 146, 152, 154, 155, 185.
 Farvergade, 17, 18, 19, 21, 31.
 Farveriarbejdernes Forening, 156.
 Farveri-Arbejdsgiverforening, 155.
 Farversvende-Foreninger, 142, 155, 156.
 Farvertidende, dansk, 151, 154.
 Farver, Johan, 22.
 Farveri er Kjøbstadsnæring, 69, 121; — hefter paa Gaarden 83; — er fri Næring, 71, 84, 148; — er Fabriknæring, 119, 124, 149; — er Storindustri, 149.
 Farvetegn, 29.
 Fayen, Herman Albrecht, 53, 59, 72.
 Fecken, Jesper von der, 29.
 Feilberg, Henrik, 76.
 Feddersen, Frands, 39.
 Feller, H. P., 120.
 Festersen, Jens, 74.
 Filthattfabrik, nordisk, 145.
 Flamingi, 11.
 Flandern, 9, 11, 12.
 Flensborg, 81.
 Flensborg & Sebbelow, 155.
 Fogh, G. L., 136.
 Formular for Katuntrykkeri-Privilegier, 94, 96.
 Fosse, Etienne de la, 26, 85.
 Fredelund, Tage, 80.
 Fredericia, 67, 114, 133.
 Frederik I, 16; — II, 9, 16, 17, 20, 21; — III, 23, 25, 29, 38; — IV, 38; — VI, 116—17.
 Frederik, Arveprins, 52, 66, 77, 95.
 Frederiksdal, 78.
 Frederikssund, 83.
 Freude, Mathias, 30.
 Friis, Niels Hansen, 77.
 Frue Kirke i Kjøbenhavn, 116, 117.
 Fruentimmer-Farvebog, 64.
 Fur, 148.
 Fursmann, Gotthard, 54.
 Fællesrepræsentation for dansk Industri og Haandværk, 146, 155.
 Galle, H. H. J., 136.
 Gandil, Pierre, 47.
 Garderobefarveri, 152.
 Gay, Marthurin, 54.
 General-Magasinet, 77, 89.
 Gent, 9, 11.
 Gercken, Egidius, 42.
 Gersdorf, Karen, s. Solgaard; — Nikolaj von, 80, 165; — Rudolf von, 80.
 Gert Tripmager, 22.
 Geschenck, 133, 134, 179.
 Gesellen-Schein, 133, 134.
 Geskovet, 34.
 Gewandschneider, 13.
 Giese, Joh. Jörg., 54.
 Gjellerup, 71.
 Glanslærredfabrik, 48 fig., 94 fig.
 Glitemaskine, 123.
 Gobelin, Jehan, 68.
 Gobelinfarve, 59, 66, 68.
 Goe, Isak Hansen, 81, 163; — Mariane, 81.
 Goldschmidt, Ane Helene, 139, 143; — Benny, 108, 135 fig., 136; — Carl, 143; — Isak Samuel, 93, 94, 98 fig., 109 fig., 127, 134, 137; — Johan, 143, 144 fig., 146, 137*

- 155; — Julius, 144; — Moses, 153; — H., 137; — J., 137; —
93; — Samuel Heyman, 99. Morten, 74; — Niels Brock, 113.
Goldschmidt & Nordholm, 98, 140, 114.
144 flg., 155, 157.
Graasten, 133, 178.
Greis, 68.
Grenaa, 76, 81, 82.
Grindsted, 154.
Grooss, Magdalene, 114.
Grundtvig, H. N. E., 117, 137; —
Joh. Vilh., 112, 115, 116, 117;
— Jokum Frederik, 117, 137.
Gruss, Farvernes, 133, 182.
Grön, Dorotea Linde, 80; — Lav-
rits, 80.
Grönberg, Niels Christian, 54, 112,
127.
Grönspaan, 47.
Guldberg, Kirsten, 92.
Guldhuset, 26, 38 flg.
Guldtrækkeri, 92.
Gumbænk, 28.
Gyda, Dronning, 8.
Gyldenstjerne, Mogens, 17.
Güllich, Frants Frederik, 122, 123,
127, 137; — Joh. Fr., 122, 123;
— & Søn, 111; — Margrethe,
123.
Gähler, P. E., 43.
Gøbel, Georg, 42, 44; — Gerhard
Andreas, 42, 45, 46.
Haar, at farve, 63.
Haardugstilvirkning, 92.
Hacher, William, 51, 58, 59, 60, 61.
Haderslev, 75, 134, 178.
Halle, 33, 34, 35, 40, 61, 105, 122.
Halle, Levin Josef von, 116.
Hamborg, 10, 13, 14, 17, 24, 36,
47, 53, 121, 135.
Hamburg, Bendix, 89, 93.
Hammerum Herred, 121.
Hannover, Moses Abraham, 107.
Hammer, Lukas, 24, 29, 31.
Handelsbøger, 124.
Handlsret. Farvernes, 124, 149.
Hansdatter, Margrethe, 92.
Hansen, Anders, 80; — C., 152,
153; — H., 137; — J., 137; —
Morten, 74; — Niels Brock, 113.
114.
Harboe, J. R., 124.
Hardenberg, Anna, 16.
Hartvig, Nathan, 91.
Hartzfeldt, Joh. Vilh., 35.
Hegelund, Andreas, 41, 42.
Heidmann, Nic. Henr., 53, 72.
Helligdagsloven, 149.
Hellot, Jean, 64.
Helsingør, 76, 78, 80, 81, 120.
Hempel, Simon, 120.
Hennings, Avgust, 62, 77.
Henrik af Schwerin, 9.
Henriques, Bendix, 93.
Herbst, Jokum, 73.
Hermansen, P. V., 136.
Hertzsprung, Fritz, 122.
Hesselholdt, G. C., 121.
Hetting, Christian Tobias, 58, 128,
129; — Sören, 58, 128.
Heyer, Jakob, 36, 37.
Hillerød, 76.
Hilmerding, Helmer, 36.
Hinrichs, Augustinus, 30.
Hintzelmann, 42.
Hirsch, Margrethe, 92.
Hjort, Povl Zacharias, 78.
Hjörriug, 84, 136.
Hoff, Oberstltn, 81.
Hobro, 72.
Hoffmann, Chr. Fr., 62.
Holbæk, 72, 75.
Holland, 34, 35, 36, 44, 45.
Holm, Peter, 70.
Holmblad, Carl Frederik, 125, 137;
— Jakob, 43, 58, 59, 61, 113; —
Jakob, 124; — Lavrits, 62, 113,
114, 124, 127, 135; — Rasmus,
125.
Holmsted, Frederik, 39, 86, 87; —
& Søn, 87, 88.
Holst, C. P. W. B., 128, 129, 134,
137, 157; — F. P., 114; — Mag-
dalene, 114; — Niels Henrik, 59,
128, 129; — P., 112, 127.
Holstebro, 70, 79, 80, 83, 120.

- Holsted Mølle, 70.
 Holten, Jokum von, 85.
 Hurck, Peter van, 39.
 Husflid, 8, 11, 16, 121.
 Husum, 94.
 Hvide Søndag, 132.
 Høvinghoff, Peter Vilhelm, 69.
- Indfødsret, 43, 61.
 Indigo, 45, 47, 60, 62, 65, 66, 153.
 Isaksen, Abraham, 92, 177; — Isak, 92; — Jakob, 92, 177.
 Iselin & Komp., 87, 88, 89.
 Iselin, Tutein & Komp., 90, 110, 119.
 Isfiord, K., 99.
 Island, 8, 18.
 Israel, Abraham, 99; — Lion, 116.
 Italien, 52.
- Jacob, St.,'s Urt, 63.
 Jacobsen, Jens, 148; — S., & Kp., 114.
 Janson, Cornelis, 28.
 Jenner, Joh. Fr. Sigism., 111; — Lukas Frederik, 88, 89; — Sigismund, 88.
 Jensen, Hans, 74; — Johannes, 152, 155, 185; — Niels, 77; — O. A., 148; — P., 139; — Tolle, 75.
 Jessen, von, J. F. V., 130.
 Jessen, Peter, 73, 74, 79, 162.
 Jochim, Bernt Israel, 93.
 Johansen, Cornelius, 29; — Jakob, 29.
 Judith, Moyses Johansen, 29.
 Juncker, 131.
 Jungo, David Levin Seligmann, 47.
 Just, Hermann, 155.
 Jürgensen, F. D., 124; — Markus Adolf, 133, 178.
 Jøder, 86, 88, 90 fig., 143.
 Jørgensen, A. D., 178; — George, 115; — Mads, 72.
- Kaffa, et Slags Flöjl, 22, 23.
 Kalander, 24, 28, 38, 50, 119.
 Kalkberner, J. P., 67.
- Kallundborg, 72, 120.
 Kamisolmanufaktur, 30.
 Kancelliet, 72, 81, 84, 119.
 Karteboller, 44.
 Katrinedal, 145.
 Katuntrykkeri, 84 fig., 98 fig., 109, 110—111, 122; — Privilegieformular for, 94, 96.
 Kegeben, Peter, 79, 80.
 Kellinghuusen, H., 120.
 Kemisk Fabrik, 123, 127.
 Kemisk Rensning, 154.
 Kesselhahn, Otto, 93.
 Kirkeby, 70.
 Kirkegaard & Aaby, 111; — & Agerskov, 111.
 Kirstine, Dronning, 9.
 Kisbye, 136.
 Kiær, C., 99.
 Kjerterinde, 135.
 Kjærskov, Christen Jakobsen, 78, 161.
 Kjøbenhavn, 14, 17, 20, 35, 57, 71, 96, 117—118, 122; — 's 32 Mænd, 113; — Magistrat, 100, 113, 141, 142.
- Kjøbstæderne vælge selv Farvere, 72.
 Kjøge, 57, 58, 73, 83, 92.
 Klein, Margrethe, 120.
 Klem & Krüger, 155.
 Klodsmaskine, 119.
 Klæde, militært, 25 fig., 42.
 Klædebereder, 14, 18, 21, 24.
 Klædebolavet, 14.
 Klædedragt, Forordning om, 7, 16.
 Klædefabrik, 67, 69, 114, 137.
 Klædefarver, 24, 29.
 Klædekompani, 20, 21.
 Knabstrup, 109.
 Knoop, Chr. Andr., 123.
 Knorr, Abraham, 74.
 Knub, Christian W., 46, 73.
 Knust, Jakob Holm (eller Vilhelm), 62, 80, 120, 164.
 Kochenille, 55, 59, 60.
 Kolding, 9, 18, 72, 133.
 Kommercekollegiet, 26, 71, 72, 82, 84, 86, 91, 110, 111, 119, 129, 130, 135, 136, 148.

- Kompagni, asiatisk, 86, 88.
 Kongespejlet, 14.
 Korsør, 75.
 Koster, Abraham, 29.
 Krap, 18, 34, 44, 45, 60, 113.
 Kreditforening for industrielle Ejen-
 domme, 146.
 Kristian III, 16; — IV, 20, 21, 31,
 32, 36; — V, 26, 91; — VI, 39.
 Kristiania, 49.
 Kristianshavn, 25, 32, 39, 40, 41,
 66, 86, 87.
 Kristiansholm, 88, 118.
 Kronborg Amt, 78.
 Krummedige, Sofie, 16.
 Kruse, Mikkel, 24, 31; — Johan,
 69, 73, 171.
 Kræmmerlav, Københavns, 39, 48,
 49, 86, 89, 94, 117.
 Kype, den koncentrede, 153.
 Kæmpeviser, 7, 9.
 Købler, Georg, 155.
 Köchlin, Mathias, 123.
 Köln, 12, 13.
 König, Joakim D., 51, 52, 58; —
 Karen, 52, 58.
 Körmester, 34.
 Lackenfarver, 31.
 Lackenhelt, 21.
 Ladegaard, Københavns, 123.
 Laffrentz, Volquart, 73, 171.
 Lambrecht, Nicolas, 26, 39, 44.
 Lampe, Abraham, 38.
 Landfarveri, 70, 121, 148, 154.
 Landgraff, 41.
 Langlaben(?), 9.
 Lapfarver, 154.
 Lassen, Adam Levin, 45.
 Lausanne, 71.
 Lautrup, H. Chr., 44.
 Lavridsdatter, Susanne Marie, 75.
 Lavsforshold, 15, 126 flg., 182 flg.
 »Ledekvinde«, 16.
 Ledrut, Frantz, 29.
 Lehmann, M. C. G., 115.
 Lehmeier, Ellen Kirstine, 80.
 Lemvig, 80.
 Lerche, J. C., 111, 127, 137.
 Letrabort, 49.
 Levi, Lazarus, 88, 90, 92.
 Levy, Nathan Bendix, 99.
 Lild, 148.
 Lima, Jakob Granada de, 45.
 Lind, Ane Marie, 75; — Knud
 Christian, 108, 137; — Niels
 Christian, 136, 137.
 Lindberg, N., 127.
 Linder, Johan, 63, 65.
 Linnedfarveri, 12, 14, 49.
 Linnedspinderi, 86, 87.
 Linnedvæveri, 14, 20, 86.
 Litteratur om Farveri, 62 flg., 65,
 122.
 Lorentzen, B. H., 137.
 Lov, Jørgen Jørgensen, 77.
 Lund, Reinhold, 148.
 Lunn, Frederik, 109.
 Lübeck, 10, 13, 14, 17, 81, 89.
 Lyngby, 25, 39, 123.
 Lærlinge, 61, 62, 154.
 Læseselskab for Kunstnere og
 Haandværkere, 122.
 Lönborg, Maren, 75.
 Maaløe, S., Enke, 114.
 Magistrat, Københavns, 100, 113, 141.
 Magnus, Jakob, 95; — Mann, 93,
 94, 96, 97; — Moses Jakob, 96.
 Manchesterfabrik, 117, 118.
 Margrethe Fredkulla, 8.
 Maribo, 77, 78, 81, 89, 92, 152.
 Marsk Stigs Døtre, 8.
 Martens, Gert, Klædefarver, 14.
 Marup, Hans Eriksen, 80.
 Mathiesen, Niels, 84.
 Meincke, Jens, 80.
 Meldal, P., 121, 136.
 Merzari, Jacinto, 52.
 Mesch, Elisa, 51; — Peter Vilhelm,
 51.
 Meulengracht, L. C., 152.
 Meyer, David Amsel, 116; — Mo-
 ses & David, 90, 91, 93; — Pe-
 ter, 88.
 Middelfart, 135.

- Mikkelsen, Mikkel, 73.
 Mitchell, Alex., 139.
 Modeweg, J. C., 121.
 Moine, le, J., 113.
 Momsen, Alexander, 90.
 Monopol paa Farveri, s. Eneret.
 Mosedal, 110.
 Moses, Aron, 93.
 Müller, F. H., 66; — Fr. Ludv., 119; — Jürgen, 53; — O., 82, 112.
 Münchhausen, H. B. von, 80.
 Møller, Engelke Cathrine, 57, 58, 112, 126, 127, 157; — Jens Ditlev, 46, 58; — Jens Schielderup, 58; — Mads Jensen, 57, 73; — Nies Christian, 148.
 Møn s. Stege.
 Mörch, Mathias Hansen, 58.
 Nakskov, 75, 77, 119.
 Nathanson, Nathan Levin, 107.
 Nederlandene, 11, 20, 36.
 Neergaard, Villiam Mathias, 88, 94.
 Nehrman, Henrik, 103.
 Neubert, Avgust, 155.
 Nielsen, A. V., 155; — Lars, 78; — P., 121.
 Nietzsche, Christian Gottlieb, 54, 58; — 113, 127.
 Nordberg, Ch. A., 117.
 Nordholm, A., 140, 144 fig., 146, 152, 155, 185.
 Nouvel, Jean Louis, 42, 43.
 Nyboe & Dalgas, 114.
 Nyborg, 69, 135.
 Nyebølle, J. G., 139.
 Nygaard, Lars Johansen, 100, 113.
 Nykjøbing p. F., 73, 77.
 Nysted, 77.
 Næringsfrihed, 121, 122, 136, 148.
 Næringsloven, 148, 149.
 Næstved, 72, 75, 88, 90, 92, 93.
 Orm, Carl Henrik, 94.
 Orsleff, G., 112.
 Ostenfeldt, C., 137.
 Overskærere, 12, 13, 25, 85, 121, 131.
 Pakfarver, 152.
 Papirmølle, 25.
 Parfait, Stephan, 50.
 Paris, 12.
 Parnemann, Jakob, 89, 90, 91.
 Pauche, Peter, 85.
 Paulli, Johan, 63; — Simon, 63.
 Paw, Anthon de, 26.
 Pedemontanus, Alexius, 64.
 Perse, at, 24, 25, 28, 122; — Eneret til at, 79.
 Pest i Kjøbenhavn, 35, 38.
 Petersen, Ane Helene, 139, 143; — Christian, 139; — F., 121; — F., & Kp., 113; — Helene Margrethe, 139; — Holger, 155; — J. N. P., 120; — Oluf, 117; — Vilh. & Th., 155.
 Petit, 48.
 Pfeiffer, C., 137.
 Pied de noir, 50.
 Pihl, Henrik, 78, 81, 164.
 Piper, Frederik, 30; — Gert, 24, 30, 32; — Hans, 24, 29, 30, 59, 60.
 Plantager for Farveplanter, 44, 113.
 Plöyer, Lorentz, 29.
 Pohlmann, I., 112.
 Polyteknisk Lærestanstalt, 136.
 Ponçeau, 47, 48.
 Potaske, 45, 60, 91.
 Poulsen, Peter, 120.
 Priskuranter, fælles, 154, 155.
 Præstø, 80.
 Prøve, farve efter, 59.
 Prøvefarvning, 41, 47, 48.
 Pullich, Johannes, 48, 53.
 Quist, Hans Jörgen, 56, 113, 127; — Johan Daniel, 51, 54, 55, 58, 95; — Magdalene, 55, 58, 95; — Moritz, 55, 56, 71, 94; — S., 127.

- Ramshardt, Jakob Hansen, 62, 112. 137; — Frederik, 110, 118, 123;
 Randers, 73, 74, 81, 91, 123, 141. — Gottlieb, 110, 118, 123, 124;
 Randleff, Emmanuel, 81, 82. — Markus Georg, 124, 137.
 Rawert, O. J., 133, 136, 140. Schmidt, A., 152; — Rasmus, 99.
 Recepter, 63, 64, 65, 153. Scholten, Henrik, 70.
 Refs, 122. Schou, I. N., 115; — N., 112, 127.
 Reiersen, N. L., 48, 51, 52, 53, 54, 55, 60, 89. Schröder, B., 114; — F. V., 152;
 — W., 114, 120.
 Rendsborg, 132. Schwarzfärberfuss, 50.
 Rentz, Anthoni, 30; — Nikolaj, 30, 32. Schwertner, G., 45.
 Ribe, 9, 17, 69, 71, 73, 152. Schæferi, 18.
 Rich, Johan Mathias, 55. Segeberg, 77.
 Richter, Johan Anton, 47. Segler, Henrik, 77.
 Riis, Niels, 84. Seglhus, 28.
 Ringkjøbing, 70, 76. Seglmestere, 24, 28, 29.
 Ringsted, 75, 82, 88, 92, 119. Silkefarver, 24, 28, 29, 35, 36, 50,
 Rode, 18. 59, 60, 88.
 Rohde, Didrik, 40, 41, 45, 46. Silkegade, 20, 28.
 Rosengaards Fabriker, 155. Silkekompagni, 20, 28.
 Rosentreter, Johan Andreas, 48. Silkemanufaktur, 20.
 Roskilde, 83, 88, 94. Silkevævere, 60.
 Rotere, 12. Silman, Corin, 73, 74, 79, 176.
 Ruben, Hendel Jakob, 93, 94, 110, 117; — Isak Hendel, 94, 111, 113, 137, 156. Sittert, Mathias, 17, 18.
 Rudkjøbing, 76, 135, 180. Skarlagenfarveri, 30, 66.
 Rudsdatter, Anna, 14. Skarrild, 121.
 Ruus, Christen, 77. Skjelskør, 75.
 Ryomgaard, 81. Skjødegaard, 18.
 Rytterhold, 79. Skjönfarvere, 15, 47, 131, 133, 134.
 Rødfarvere, 12. Skrædere, 17.
 Røthe, 18. Slagelse, 72, 74, 75, 76, 152.
 Sackssisk Grønt, 48. Sletfarvere, 15.
 Saffiansprøver, 43. Smak, 33, 60.
 Salgsret, Farvernes, 124, 149. Smidt, Wolff, 24.
 Salmonsen, Isak, 138; — I. & L., 134. Smith, John, 36, 50, 59, 61, 129.
 Salomonsen, Josef, 114. Sofie, Dronning, 24.
 Samson, Jakob, 14. Sofie Magdalene, Dronning, 39.
 Samsø, 70, 148. Sofie Hedeveg, Prinsesse, 39.
 Sander, Hannibal, 155. Solgaard, Karen, 79, 80, 165.
 Scharling, R., 155. Sortfarvere, 13, 15, 131, 134.
 Schaufelberg, 54; — Johannes, 88. Sorø, 75, 82.
 Schlegel, C., 137. Spindemaskine, 43.
 Schleisner, Carl, 123; — Carl, 122, 123; — Christian Andreas, 124, Statistik, 150, 151.
 Spiro, Nathan Philip, 118.
 Staal, C., 112; — Hans, 46; — H. I., 114; — P., 127.
 Staelmester, 34.
 Stampeværk, 77, 85.
 Starup, H., 149; — Niels, 120, 121.

- Stege, 83, 92, 120, 121, 149.
 Sternberg, Friderich, 35.
 Stivningsmaskine, 108, 123, 139.
 Strandmøllen, 25.
 Strassburg, 12.
 Strike, 156.
 Struch, Joh. Ludv., 82.
 Struve, Robert I., 155.
 Stubbekjøbing 121.
 Stubbemøllen, 25.
 Stykfarver, 154.
 Stæhr, Henrik, 76.
 Svendborg, 9, 69, 72, 75, 84, 89, 120, 135.
 Svendeforeninger, 142, 155, 156.
 Svendeforhold, 126 flg., 142, 155, 156.
 Svend Estridsen, 8; — Grathe, 7.
 Svendsen, Svend, 62.
 Svenson, P. J., 121,
 Sverige, 42, 43, 54, 63, 144, 145.
 Syge- og Begravelseskasse, Farver-
 svendenes, 127 flg., 134, 141, 146, 155.
 Sæby, 77, 84.
 Sædding, 121.
 Søested, Peter, 78, 164.
 Sørensen, Markus, 76; — Palle, 111.
 Tandrup, Anders, 76; — Anders Bertelsen, 75; — Bertel Hansen, 72, 74; — Christian Bertelsen, 75; — Hans Bertelsen, 75; — Jens Bertelsen, 75.
 Tack, Johan, 120.
 Tapetmager, 22, 86.
 Tarm, 71.
 Tengberg, N. H., 155.
 Theisen, Lars, 119.
 Thisted, 72, 75, 152.
 Thøerkildsens Efterfølger, 155.
 Thomasdatter, Kirsten, 84.
 Thomesen, Peder, 32.
 Thomsen, Johan, 82; — Sophus, 155, 185.
 Thorbrøgger, N., 112, 130.
 Thornberg, Frants Jessen, 120.
 Thornist, en Sort Klæde, 9.
 Thurmann, Kasper Mathias, 32.
 Thygesen, Jens, 81, 82.
 Thüringen, 11.
 Tjæreborg, 148.
 Tocqueville, Jakob, 23, 24; — Ludvig, 24.
 Toldforhold, 20, 24, 31, 44, 45, 71, 86, 88, 90, 94, 96, 97, 108—9, 111, 112, 114.
 Tollesen, Jens, 75.
 Top, Tycho Frederik, 84.
 Topp, A., 155.
 Tournai, 9.
 Tripmagere, 22.
 Tugthuset paa Møn, 83, 120; — i Viborg, 177.
 Tutein s. Iselin & Tutein.
 Tybjerggaard, 88.
 Tyrkisk Rødt, 117, 118.
 Tüncher, Margrethe, 46.
 Tøjfabrikant, 103.
 Tøjmagerlavet, 105, 107.
 Tønder, 71.
 Udskaarne Klæder, 7.
 Udstillinger, 115, 118, 123, 140.
 Uldenfarvere, 12, 13, 29, 36, 37, 131, 140.
 Uldenmanufaktur, det kongelige, 39, 40, 43.
 Ulfstand, Ide, 17.
 Understøttelsesforening, Farvernes, 134, 137, 141, 146.
 Unna, Josef Filip, 86.
 Urbansen, Mikkil Hans, 76.
 Urtekræmmere, 94, 112.
 Usserød, 117, 119.
 Vaid, 18, 60, 65, 113.
 Vaidfarvere, 15.
 Vaidkypen, 153.
 Valkyrien, Korvet, 147.
 Valdemar II Sejer, 9.
 Valentin, Hertz, 93, 94, 96, 97; — Marcus Moses, 94, 95.
 Valkemølle, 21, 25.
 Valkere, 12, 13, 67, 68.
 Vandkunsten, 24, 31.

- Vandmølletaarnet, 19.
 Vantberedere, 20.
 Vantfarver, 18.
 Vantmageri, 20, 30, 34.
 Vantsnidere, 13, 14, 17.
 Varde, 70, 71, 72, 79.
 Varg, Christine, 65.
 Vartov, 10, 17.
 Vatfabrikation, 92.
 Vejle, 67, 80, 114.
 Vette, Philip Christian, 90.
 Viborg, 74, 76, 79, 114, 123, 138,
 139, 143.
 Viborg, Nic. Chr., 62, 65 flg., 67.
 Villumsen, Peter, 77, 89.
 Vindtmølle, 139.
 Vinsten, 18, 45, 60.
 Voigt, Carl Christian, 54, 55, 58;
 — Frederik, 52, 55; — Hieroni-
 mus, 36, 49, 54.
 Vordingborg, 92, 121.
 Vævere, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 69.

 Warburg, Chr., 139; — Lion, 92.
 Weber, C., 112; — F. A., 137.
 Weile, Frederik, 54, 58.
 Weinreich, P., 134, 137, 141.
 Wendt, Karl, 67.
 Werner, Anton, 38; — Christian,
 38.

 Wessely, Josef, 92.
 West, Peter, 88, 113.
 Wichmann, Johan, 54.
 Wien, 11.
 Wilcken, Filip, 32.
 Wilde, J. G., 122.
 Wilkins, Samuel, 36.
 Willems, Abraham, 85.
 Wind, Hans, 46.
 Winding, Andreas Severin, 77; —
 Hans Chr., 122.
 With, Jokum, 80.
 Wittrog, Ludvig, 37, 39, 41, 47, 48,
 49, 61, 87, 94.
 Wiwebroe, Niels, 72, 165.
 Worm, Karen, 52.
 Wulff, Gregorius, 44, 45; — Hans
 Hansen, 79; — Jakob, 91.
 Wust, 122.
 Wærn, Mads, 76.

 Ypern, 9, 11.
 Zürich, 88.

 Øhlenschläger, A., 57, 59, 126,
 128.
 Ørsleff, C., 127.
 Ørsted, A. S., 57; — Engelke Ca-
 thrine s. Møller.
 Østergaard, 62; — Henrik, 82.
-

